

Történeti topográfiai adattár / Historical-topographical Gazetteer

1 Név / Name

1.1 Történeti elnevezések / Historic name forms

(kizárólag Buda városára vonatkozó adatok, Óbuda korai említéseit mellőzve)
Buda (*Bvda*, *Bwda*) 1255/1271 (BTOE I. 42. sz.); 1255/1288 (BTOE I. 43. sz.) napjainkig
nagy auagy vy buda 1510 (Margit 1990. 399.)
castrum Budense 1268 (BTOE I. 86. sz.)
civitas Budensis 1263 (PRT II. 325.)
mons Budensis 1428 (BTOE III. 930. sz.)
novus mons Budensis 1247 (BTOE I. 33. sz.)
nova Buda 1259k. (BTOE I. 55. sz.)
novum castrum Budense 1413 (BTOE III. 627. sz.)

castrum Pestiense 1255 (BTOE I. 41. sz.)
castrum novi montis Pestiensis 1302 (AO II. 177. sz.), 1312 (AO III. 366. sz.)
mons Pestiensis 1255/1279 (BTOE I. 40. sz.)
novus mons Pesthiensis 1265/1504 (BTOE I. 67. sz.)
novum castrum Pestiense 1292 (BTOE I. 262. sz.)

Ofen (*Offen*, *Oven*, *Ouen*) 1235u. (BTOE I. 19, 20. sz.)
zu Newen Offen auf den Berg 1474 (NS Briefbücher 34b. kötet 37v)
Owmperg 1312 (AO III. 366. sz.)

Budina 1301 (Catalogus 952, 399.)
Budin 1545 (Dávid–Fodor 2005, 33.)
Budun 1545 (Dávid–Fodor 2005, 10.)

1.2 Jelenlegi elnevezések / Current spellings

Buda
Budapest I. kerület – Várnegyed, Viziváros, Tabán, Krisztinaváros, Naphegy, Gellérthegy
Budapest II. kerület – Viziváros, Felhévíz
Budapest XI. kerület – Gellérthegy, Sasad
Budapest XII. kerület – Hegyvidék

1.3 A nevek etimológiája / Etymology of the names

Buda: A helynév legkorábbi előfordulása idején nagyobb területet jelölt, mint későbbi és mai értelmében. Felölelte a római polgárváros, *Colonia Aquincum* és a mai Vár-hegy közötti Duna-jobbpart antik romokkal borított sávját. A tatárjárás után a terület déli részén, a Vár-hegyen újonnan alapított város örökölte meg a nevet, és ettől fogva fokozatosan a terület északi részére, nagyjából a mai Szépvölgyi úttól északra az Óbuda (*Vetus Buda*) kifejezést kezdték használni megkülönböztetésül.
A helynév eredete máig nem tisztázott megnyugtató módon. A hagyományos magyarázat már a korai magyar krónikairodalomban megtalálható. Béla király névtelen jegyzője a 13. század elején (?) és Kézai Simon ugyanazon század 70-es éveiben egymástól függetlenül kezelték műveikben Buda nevét egyaránt a hun király, Attila bátyjának, Budának nevéből

származtatták, őket követték a történetírók évszázadokon keresztül. Ezt a véleményt a modern történetírás kritikája elveti rámutatva arra, hogy a középkori szerzők hiányos forrásait kiegészítve éppen koruk helyneveiből alkottak neveket és személyeket történeteik számára. A hun király, Bleda hasonló csengésű neve vezette arra a krónikaírókat, hogy a Buda helynevet az ő személynevéből magyarázzák.
Buda személynévként is ismert a magyar nyelvben, ezért a mai helynévtörténeti irodalom a 11. századra általánosan jellemző, személynévből képzett helynévnek tartja Buda nevét, feltételezve egy írott történeti forrásokból nem ismert névadó, Buda nevű személy létezését hasonlóan Pozsony, vagy Sopron esetéhez. (Kiss 1978, 131–132.) A török és szláv megnevezések a magyar Buda helynév változatai.
Ofen: A Gellért hegy tövében a rév környékét mindkét parton Pestnek nevezték, a jobb parton a Kispest (*Minor Pest*) név a 13. század eleje óta adatolt. A város alapítása után származott át Pest német neve, Ofen Budára, miután a tatárjárás előtti Pest városi kiváltságait az új város megörökölte. Ofen a szláv eredetű, de a honfoglaló magyarság által már használt pest = ‘kemence, barlang’ szó (MNYESz III. 171.), tükörfordításon alapuló német megfelelője.

2 Jogállás / Legal status

2.1 Terminológia / Terms

in monte Pestiensis castrum quoddam extrui fecimus 1255 (BTOE I. 40. sz.)
tributum fori sive sollempnis seu cottidiani in castro Pestiensis 1255 (BTOE I. 40. sz.)
libertatem Budensis civitatis 1263 (PRT II. 325.)
cives nostri de novo monte Pesthiensi 1265/1504 (BTOE I. 67. sz.)
comes Walterus rector castri Budensis et duodecim iurati 1268 (BTOE I. 86. sz.)
cives novi montis Pestiensis de castro Budensi 1295 (Mon. Str. II. 375–377; CDH VI. 358–360.)
in Budensem civitatem nostram principalem 1308/1332 (AO II. 459. sz.)
preter Budam, ubi est sedes regni, que est maxima civitatum ... in tota Vngaria 1308 (Górka 1916, 45)
cum litteris civitatis castri prenotati (Budensis) 1314 (Mon. Str. II. 693.)
castri novi montis Pestiensis seu civitatis Budensis 1324 (CDH VIII/2. 519–520.)
in opido Budensi 1411 (BTOE III. 582. sz.)
Civitas Nostra Budensis ... sedes et solium Regiae dignitatis, Caputque Regni nostri 1458–1490 (Kovachich 1799, 531)
solium regale 1468 (Bártfa 1760. sz.)
ipsa civitas Budensis inter ceteras istius regni civitates solium regale thronusque regius appellatur 1498 (Kubinyi 2001, 21. j.)
de liberis civitatibus 1514 (Werböczy 389–390.)

2.2 Kiváltságok / Privileges

IV. Béla király megújított kiváltságlevele a pesti polgárok – *hospites nostri de Pesth* – számára 1244 (BTOE I. 27. sz.). Buda városa ezt az arany bullával megpecsételt okiratot tartotta jogai forrásának.
IV. Béla király 1255 előtt alapította meg Buda városát azáltal, hogy várat építtetett a Vár-hegyen és oda telepíttette át a pesti polgárokat kiváltságaikkal együtt.
IV. Béla király kiváltságlevelében a Duna szigetén épült domonkos apácakolostornak adományozza a „pesti hegy várának” (azaz Buda városának)

22. ábra. Buda város nagypecsétje, elő (a.) és hátoldal (b.), 1292, Veszprém Megyei Levéltár, Veszprémi Káptalan Hiteleshelyi Levéltára, Instr. Regnicol. Fam. P. 236. (MOL DF 229963)
Fig. 22 Great Seal of the town of Buda, obverse (a.) and reverse (b.), 1292, Veszprém County Archives, Veszprémi Káptalan Hiteleshelyi Levéltára, Instr. Regnicol. Fam. P. 236. (MOL DF 229963)

a.

b.

23. ábra. Buda város címei (a-b.) a Fehérvári (középkori Zsidó) kapuról 16. század eleje, Budapesti Történeti Múzeum, Középkori Osztály, 661. (a.), 662. (b.)

Fig. 23 The coats of arms of the town of Buda (a-b.) from the Fehérvári (medieval Jewish) Gate, early 16th century, Budapest History Museum, Medieval Department, 661. (a.), 662. (b.)

vásárvámját és a „Szűz Mária egyház” (I. 11. Egyházak – Boldogasszony plébániatemplom kegyúri jogait 1255 (BTOE I. 40. sz.).

IV. László király kiváltságlevele megerősíti és további szabadságokkal bővíti

IV. Béla király 1244-ben kelt kiváltságlevelét 1276 (BTOE I. 140. sz.).

A Magyar Királyság fővárosa a 13–14. század fordulójá óta (Kubinyi 2001)

I. Lajos király előtt a domonkos apácák lemondanak a Boldogasszony plébánia kegyúri jogáról 1355 (A VI. 188. sz.).

Zsigmond király megerősíti a korábbi királyok adta szabadságokat, szabályozza a bíró és a tanács választásának és az adó beszedésének módját 1403 (BTOE III. 370. sz.).

A „Budai jogkönyv”, a város szokásjogának első lejegyzése 1403–1421 között (Ofner Stadtrecht, Budai jogkönyv).

A magyar és német lakosok zavargásai nyomán paritásos alapon átalakítják a város vezetését, a magyar és a német közösség évente felváltva adja a bírót, a tanácsot mindkét részről 6-6 esküdt alkotja 1438/1439 (Kubinyi 1973. 69–70) Hét szabad királyi város (Buda, Pozsony, Sopron, Nagyszombat, Kassa, Eperjes, Bártfa) kisajátítja a városok fellebviteli bíróságát, a tárnokmesteri ítélőszéket. A városok igazgatásának és bíraskodásának alapja a „Budai jogkönyv” 1440 körül (Mertanová 1985).

János király megerősíti a korábbi királyok adta szabadságokat, a polgárokat nemesi rangra emeli, a városnak birtokokat és további újabb jogokat adományoz 1531 (Podhraczy 1841 57–90).

Szulejmán szultán 1541-ben megszállja a várost. Ezután Buda 1686-ig az Oszmán Birodalom közigazgatási keretein belül vilajet, szandzsák és náhije központ. (Fekete-Nagy 1973; Káldy-Nagy 1985).

3 Birtokviszonyok / *Proprietorial status*

3.1 Birtokosok / *Owners*

Buda alapítása óta királyi város.

Az oszmán hódítás (1541) után szultáni *hász* birtok.

3.2 Eltérő birtoklású területek / *Districts under separate ownership*

III. Orbán pápa jóváhagyja III. Béla király rendelkezését, amellyel a felhézsi Szentháromság egyházat (I. 11. Egyházak) a Szt. István ispotályos keresztes rendnek adta 1187 (Mon. Str. I. 133). A keresztesek jogutódja a felhézsi társaskáptalan 1445 óta (Boroviczeny 1991-92).

Királyi hajósok, a budai királyi udvarhoz tartozó szolgáltatónepek Felhézsen. Szabad jogállású hajósok admányozása a szigeti apácáknak [1267] (BTOE I. 79. sz.)

Királyi szőlőműves szolgáltató népek adományozása a szigeti apácáknak Felhézsen 1277 (BTOE I. 148. sz.) Béla király kúriája Felhézsen az apácák kezén és nyolc jobbágytelek a budai váralja városfal mellett 1432/1432 (BTOE III. 1015. sz.),

Királyi halászok a budai Váralján (I. 8. Utcák – Halász utca), első említésük: 1424 (Mészáros céhkönyv 344), de feltehetően Árpád-kori eredetű szolgáltató népek. Logod falu, a Boldogasszony plébánia (I. 11. Egyházak) birtoka, első említése: 1390 (BTOE I. 111. sz.)

„Kispest” (*Minor Pest*) / Kreinfeld német (*Saxones*) hospes település a pesti rév bal partján, ma Tabán. Első említése: 1225 (BTOE I. 12. sz.). A 14. század első felétől Budához tartozik Alhézvíz néven. (Györffy 1998, 571–574.)

4 Határok / *Municipal boundaries*

A várost alapításának idején, É-on Felhézvíz, K-en a Duna, D-en Kispest határolta, Ny-on bizonytalan, meddig terjedt a hegyek felé. Ez nagyjából a mai Várnegyed és a Viziváros területének felel meg. (Bártfai Szabó 1938, 128. sz.; AO I. 273. sz.)

Kispest /Kreinfeld hospes település Budától D-re a város része lett a 14. század első felében, ismeretlen időpontban. Ekkortól neve Alhézvízre változott. Első említése, mint a város suburbiuma: 1355 (A VI. 256. sz.) Ma Tabán.

Nándor falu a 14. század elején került Buda városához. Első említése, mint a város birtoka: 1323 (AO VII. 296. sz.). A Svábhegy K-i lejtőjén terült el, pontos helye ismeretlen. (Györffy 1998, 659–660; Végh 2006, 41.)

Sasad falu Mátyás király adománya révén jutott a város birtokába 1469 után. (Kovachich 1799, 532.) A mai Bp. XI. Sasadi út környékén terült el, pontos helye ismeretlen. (Györffy 1998, 694–695; Végh 2006, 44–46.)

A határvonalak pontos megállapításához nem állnak rendelkezésre határjárások. (Gárdonyi 1945; Végh 2006, 35–38.)

A város törökkori határának pontos kiterjedését nem ismerjük. A közvetlenül szomszédos falvak többsége elpusztult (Kelenföld, Sasad, Nyék) a törökkor háborúinak kezdetén és a tizenöt éves háborúban szinte teljesen lakatlanná vált az É-ről szomszédos Felhézvíz területe. Ez utóbbit már egyértelműen Budához számították. A pusztulás révén Buda közvetlenül Óbudával, Hidegkúttal, Keszivel, Örssel lett határos.

5 Közigazgatási besorolás / *Administrative location*

5.1 Világi közigazgatás / *Secular administration*

Pilis vármegye területén.

Megyei joghatóság alól kivéve. (Ld. 2.2 Kiváltságok; Györffy 1998, 584–585.)

5.2 Egyházi közigazgatás / *Ecclesiastical administration*

Veszprémi püspökség

Szentendrei, majd 1318-tól budai főesperesség területén.

Közvetlenül az esztergomi érsek joghatósága alatt. (Jankovich 1959, 57–94.)

6 Közigazgatási beosztás / *Administrative divisions*

A város alapítása idején a vár (castrum), a váraljára (suburbium), és a hozzájuk tartozó kerületre (districtus) oszlott. Pest a 15. század elejéig Budához tartozott, majd fokozatosan önállóvá vált.

A város teljes területe a bíróból (*iudex, richter*) és a 12 esküdt polgárból (*iuratus civis, geschwornen burger*) álló tanács igazgatása alatt állt.

A 14. század közepén Kispest önállósága megszűnt és Buda város egyik váralji (suburbium) városrésze lett Alhézvíz néven (A VI. 256. sz.)

A budai Jogkönyv a 15. század elején megkülönböztette a várost (*Statt – castrum* azaz a mai Várnegyed) és a Váralját (*unter den Berg – suburbium*), valamint ezen belül a Szentpétermártír (*bey sand Peter – a mai Viziváros északi része*), a Szent István (*bey sand Steffan – a mai Viziváros déli része*), a Taschentál (a mai Viziváros északnyugati része) és a Zeisselbüchel (az elnevezés értelmezése ismeretlen, talán Alhézvíz értendő rajta) városrészeket (Ofner Stadtrecht 33, 154. sz.). Ezen kívül ismert még a Tótfalu városrész a Viziváros északnyugati végében a hegyoldalon. (BTOE III. 111. sz.)

A baseli zsinat számára készített ingatlanösszeírás 1437-ben a várost négy negyedre osztotta. (BTOE III. 1162. sz.) Közülük kettő a Várnegyedben (*castrum*) volt, és feltehetően a két plébánia (a német Boldogasszony és a magyar Szent Mária Magdolna) területével lehet azonos. A másik két negyed a Váralján (*suburbium*) terült el és feltehetően ezek is a két plébánia (a Szent Péter mártír és az alhézvízi Szent Gellért) területével azonosak.

Az alapítás idején a város területén csak egyetlen plébánia volt a Boldogasszony-egyház, amelynek a Szent Mária Magdolna egyház a Várnegyedben és a Szent Péter mártír egyház a Váralján csupán kápolnái voltak. Alhéviz Budához csatolásával a 14. század közepe óta a Szent Gellért plébániatemplom lett Buda második önálló plébániája. A 14. század végére a Szent Mária Magdolna és a Szt. Péter mártír egyház is kivívta önállóságát. Mind a négy plébánia kivéve az illetékes veszprémi püspök egyházi joghatósága alól közvetlenül az esztergomi érsek alá tartozott.

A török közigazgatás semmilyen kapcsolatban nem állt a korábbi magyar városigazgatással. A muzulmánok mellett a keresztények és a zsidók külön-külön bizonyos autonómiát élveztek.

A főbb városrészeket a törökök bár más néven, de a korábbiakhoz hasonlóan különböztették meg: A *Kizil hiszár* a királyi palotát, *Orta hiszár* (Középső vár) a Várnegyedet (Evlia 236–239.), *Debbágháne* (Tabán) az egykori Alhévizet (Evlia 244–245.), *Büjük város* (Nagy váralja) a Váralja északi részét és *Ásági város* (Alsó váralja) a Váralja déli részét jelölte (Evlia 245–247.).

Az erődítés szempontjából a *Büjük város* területét négy *bölmére* (erődítményszakas) osztották, ezek délről északra tartva az: *Áhor kapu bölme*, *Tojgun pasa bölme*, *Szülejmán pasa bölme*, és még egy bölme, amely a Kakas kapuig tartott 1663 (Evlia 245.) Török térképen szerepel még az Új kapu *bölmé* elnevezés is a *Büjük város* északi várfala előtt (Marsigli-térképA 83)

A török város- és pénzügyi igazgatás azonban ennél jóval kisebb egységekre, úgynevezett *mahallé*kra osztva is számon tartotta a város lakosságát. Ennek teljes rendszere nem ismert.

Az *Orta hiszár* területén a 16. század második felében készült összeírásokban hét *mahallét* soroltak fel nem muszlim lakosokkal, ezek az: Olasz utca *mahalle*, Szent György utca *mahalle*, Mindszent utca *mahalle*, Szombathely utca *mahalle*, Szent Pál utca *mahalle*, Ötvös utca *mahalle*, Zsidó utca *mahalle*. (Káldy-Nagy 1985, 150.) Ezek lefedik a Várnegyed északi részét, de nem terjednek ki a mai Dísz tértől délre eső részre. Ugyanekkor megemlítik a Szent Péter mártír utca *mahallét* és a Kopt *mahallét* is, amelyek már a Váralján terültek el. A keresztény lakosság elfogytával azonban ezek a középkori utcaneveket őrző *mahalle* nevek is eltűntek a használatból.

Evlia Cselebi szerint az 1660-as években a *Debbághkháne* kilenc *mahalléra* oszlott, amelyek közül megnevezte az *Illidze*, *Jesil direkli*, *Ömer sáhi*, *Aga mahallé*kat (Evlia 245.), a *Büjük* és az *Ásági város* pedig tizenöt mahalléra. Ezek közül megemlítette az *Iszkele*, *Áhor kapu*, *Musztafa pasa*, *Dolab*, *Ali pasa burdzsi*, *Tojgun pasa*, *Hadzsi Szefer*, *Oszmán bég mahallé*kat (Evlia 246.). A *mahallék* nevei többnyire kihúzni a központjukban álló dzsámikra és egyéb építményekre utalnak.

7 Népeség / Population

7.1 Házak száma / Number of houses

Házösszeírás 1437 (BTOE III. 1162. sz.)

Várnegyed (castrum):

ház (domus) 322; szoba, fűthető lakóhelyiség (stubae sive aestuariiae) 679; kamra, fűthetetlen helyiség (camerae) 1416; boltozott helyiség, földszinti üzlethelyiség, bolt (testudines sive volte) 710; pince (cellaria) 360; istállóhely lovak számára (stabula pro equis locandis) 2607

Váralja (suburbium):

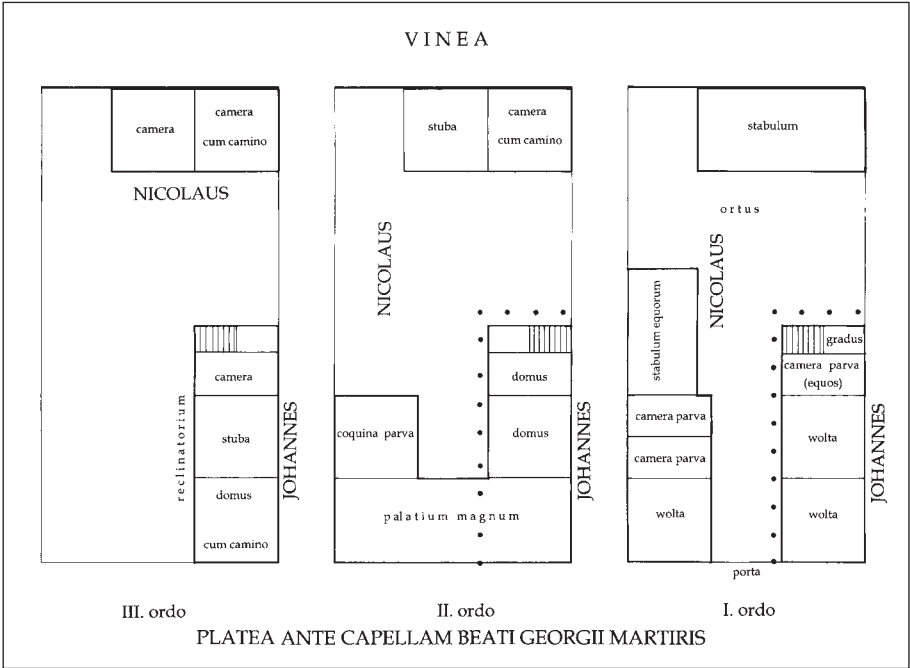
ház (domus) 645; szoba, fűthető lakóhelyiség (stubae sive aestuariiae) 673; kamra, fűtetlen szoba (camerae) 1860; boltozott helyiség, földszinti üzlethelyiség, bolt (testudines sive volte) 32; pince (cellaria) 267; istállóhely lovak számára (stabula pro equis locandis) 2098

Összesen:

ház (domus) 967; szoba, fűthető lakóhelyiség (stubae sive aestuariiae) 1352; kamra, fűtetlen szoba (camerae) 3027; boltozott helyiség, földszinti üzlethelyiség, bolt (testudines sive volte) 742; pince (cellaria) 637; istállóhely lovak számára (stabula pro equis locandis) 4705

24. ábra. Rekonstruált középkori lakóház, Uri utca 31, 2011
Fig. 24 Reconstructed medieval dwelling-house, 31 Uri utca, 2011
Fotó / Photo: Tihanyi Bence

25. ábra. Garai János és Garai Miklós Szent György utcai (ma Dísz tér) házának megosztása, 1412. Végh András terve alapján rajzolta Kuczogi Zsuzsanna
Fig. 25 Division of the house of János Garai and Miklós Garai in the medieval St George Street (today Dísz tér), 1412. Drawn by Zsuzsanna Kuczogi after the plan of András Végh

Házösszeírás 1687 (Hauy-térkép, Weidinger–Horler 1956)

Várnegyed (ville):

388 épület (maison)

Telekkönyv 1696 (ZaigerF)

Várnegyed (Festung)

290 telek (Haus)

Telekkönyv 1695, 1696 (ZaigerW)

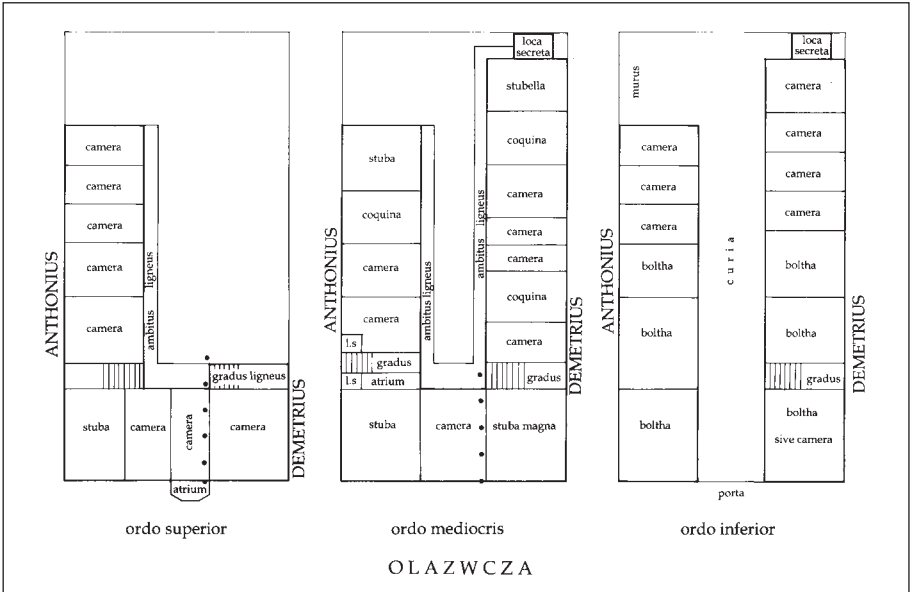
Víziváros, az egykori Váralja (Wasserstadt):

284 telek (Haus) 1695, 318 telek (Haus) 1696

7.2 A lakosság száma / Number of inhabitants

A város középkori lakosságának száma az írott források közül teljesen hiányzó adóösszeírások miatt nem határozható meg.

Az egyetlen ismert középkori házösszeírás 1437-ből származik, amely a városban összesen 967 házat számolt össze. (BTOE III. 1162. sz.) Ez alapján, ha egy házra egy családot, egy családon belül pedig öt főt vennénk alapul a város lakosságát közel ötezer főre becsülhetnénk. Az összeírás azonban nem csak a házak számát, hanem azon belül a fűthető helyiségek számát is megadja és ez a Várnegyedben

26. ábra. Csiszár Demeter és Garai Antal Olasz utcai (ma Országház utca) házának megosztása, 1507. Végh András terve alapján rajzolta Kuczogi Zsuzsanna
Fig. 26 Division of the house of Demeter Csiszár and Antal Garai in the medieval Italian Street (today Országház utca), 1507. Drawn by Zsuzsanna Kuczogi after the plan of András Végh

a házak számának a kétszerese, míg a Váralján a házak számával közel azonos. Fűthető lakóhelyiségből összesen 1352-öt írtak össze, és ha az előző számítási módot alkalmazzuk, akkor a város lakosságát ezúton mintegy 6750 főre becsülhetjük Zsigmond király uralkodásának végén. Ha a szorzót ötről hétre módosítjuk eredményünk máris hétezerre, illetve kilencezer-ötszázra módosul. Ez azonban mindenképpen csak az alsó határ lehet, hiszen a város ingatlanjainak jelentős része nemesi, illetve egyházi tulajdonban volt, akik háztartásaikban bizonyára nem további négy vagy hat főt tartottak maguk körül, ha a városban tartózkodtak.

A 16. század elejéről fenmaradt két szőlődézsma összeírás, amely a budai szőlődűlőkből a veszprémi püspöknek tizedet fizetőket tartalmazza. (Nándor területét kivéve.) A városban természetesen nem volt mindenki szőlőbirtokos, és a szőlődűlők sem mind a veszprémi püspöknek adóztak. (I. 23.1 Dűlők) 1505-ben 684, az 1510 körül 665 szőlőbirtokost írtak össze.

Török-kori összeírások:

Katonaság létszáma:

zsoldlista 1543 (Hegyi 2007. II. 426–432.)
2868 fő (a portai janicsárok nélkül)
zsoldlista 1549 (Hegyi 2007. II. 433–437.)
1897 fő (a portai janicsárok nélkül)
zsoldlista 1569 (Hegyi 2007. II. 443–446.)
1691 fő (a portai janicsárok nélkül)
zsoldelszámolás 1591 (Hegyi 2007. II. 454–455.)
1597 fő, valamint 812 fő portai janicsár, összesen 2609 fő
zsoldelszámolás 1599–1600 (Hegyi 2007. II. 457–458.)
helyi katonaság 845 fő, portai katonaság 2892, összesen 3737 fő
zsoldlista és zsoldelszámolás 1607 (Hegyi 2007. II. 461–462.)
helyi katonaság 1018 fő, portai katonaság 885 fő (janicsárok nélkül),
összesen 1903 fő
zsoldelszámolás 1609 (Hegyi 2007. II. 464–465.)
1889 fő
zsoldelszámolás 1628–1629 (Hegyi 2007. II. 472–473.)
3229 fő

A nem katonáskodó muszlim lakosság száma nem ismert.

Nem muszlim lakosság:

A budai szandzsák összeírása 1546 (Káldy-Nagy 1985)

	Családfők	Nőtlen fiaik	Nőtlen testvéreik	Egyéb nőtlenek	Összeírtak
keresztények	269	56	25	16	366
zsidók	72	19	10	0	101
koptok	49	4	0	3	56
Összesen	390	79	35	19	523

A budai lakosok dzsizje összeírása 1547 (Káldy-Nagy 1985)

	Családfők	Nőtlen fiaik	Nőtlen testvéreik	Egyéb nőtlenek	Összeírtak
keresztények	238	0	0	0	238
zsidók	73	19	8	0	100
koptok	51	4	0	5	60
Összesen	362	23	8	5	398

A budai szandzsák összeírása 1559 (Káldy-Nagy 1985)

	Családfők	Nőtlen fiaik	Nőtlen testvéreik	Egyéb nőtlenek	Összeírtak
keresztények	223	100	5	1	329
zsidók	49	5	1	3	58
koptok	59	4	0	0	63
Összesen	331	109	5	4	450

A budai szandzsák összeírása 1562 (Káldy-Nagy 1985)

	Családfők	Nőtlen fiaik	Nőtlen testvéreik	Egyéb nőtlenek	Összeírtak
keresztények	181	59	0	0	240
zsidók	69	52	1	0	122
Összesen	250	111	1	0	362

A budai szandzsák összeírása 1580 (Káldy-Nagy 1985)

	Családfők	Nőtlen fiaik	Nőtlen testvéreik	Egyéb nőtlenek	Összeírtak
keresztények	190	33	0	0	223
zsidók	66	17	3	0	86
koptok	86	4	0	0	90
Összesen	342	54	3	0	399

A budai szandzsák összeírása 1590 (Káldy-Nagy 1985)

	Családfők	Nőtlen fiaik	Nőtlen testvéreik	Egyéb nőtlenek	Összeírtak
keresztények	140	88	0	0	228
zsidók	104	16	0	0	120
Összesen	244	104	0	0	348

A budai szandzsák fejadó deftere 1627 (Defter II. 710.)
keresztény gyaurlak család 14
zsidó család 11

Az adatokat és az abból levonható következtetéseket tekintve a törökkori Buda lakosságát kb. 5-6000 főre becsülhetjük, vagyis jelentősen kevesebb lehetett a középkori város lakosságánál.

8 Utcák / Streets

vor den Apoteken – Patikáros sor

bei den Brotbänken – Zsemlyeszék

Búza utca – ismeretlen fekvésű utca a Vizivárosban. Első és egyetlen említése *in platea Buza*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/611). A név feltehetően a terménypiacot jelöli (Végh 2006. 108).

Csapó utca – ismeretlen fekvésű utca a Vizivárosban. Első említése *Chapowlcza*: 1499 (MOL DL 84000). A Szt. Péter utca keresztutcája, ezért feltehetően kelet-nyugati irányú (Végh 2006. 109).

Csizmadiák utcája – *Cismegiler Serasinde* / „Csizmadiák utcája”: 1686 (Marsigli-jegyzék 3), az Orta dzsámi (ld. 9.3. Muszlim imahelyek) mellett, Dísz tér vagy Úri u. déli vége 1873, Tárnok u., vagy Úri u. déli vége 2013.

Csorgó utca – ismeretlen fekvésű utca a Vizivárosban. Első említése *in vico Chorogkwth*: 1479 (MOL DL 18208), *Chorgowcha*: 1510k. (Budai bortizedjegyzékek II/58). Elnevezését egy itteni közkútról, a Csörgőkútról

27. ábra. Középkori kalmárboltok házai a mai Tárnok utca Ny-i oldalán, 2011
Fig. 27 Houses of medieval merchant shops in the western side of the recent Tárnok utca, 2011

Fotó / Photo: Tihanyi Bence

kapta, amely neve alapján ítélve feltehetően foglalatba fogott forrás lehetett. (Végh 2006. 109–110.)

Elevenhalszer, Elevenhal utcája – Fishmarkt, első említése *am Vischmargk* [1403-1439] (Ofner Stadtrecht 110. sz.), *Elewenhalzer* 1510k. (Budai bortizedjegyzékek II/276), *Elewenhalwchaya* 1511 (MOL DF 259412). A Uri utcának a Szentháromság utca torkolatánál, a Városház előtt kiszélesedő szakasza 1873, 2013. A név az itteni halpiacot jelöli. (Végh 2006. 73.)

Előudvar – Samethof. A középkori Szt. György piacról a Királyi palotához vezető két utca (Szt. János utca és a régi Zsidó/Szt. Zsigmond utca) közvetlenül a várost és a palotát elválasztó széles árok hídja előtt egyesült egy kis háromszög alakú téren. Az itt állt városi épületeket lebontva tágas előudvart hoztak létre a királyi palota előtt az 1470-as évektől kezdve a Mátyás király által kezdeményezett és II. Ulászló által beteljesített építkezések részeként. (Végh 2006. 73–75.) Első említése 1508 (Brodarics 1908. 261), magyar neve nem ismert, német elnevezése *Samethoff*: 1529 (ÖS, HHStA Ungarn Allg. Akten 12 Fasc.). Közepére állíttatta fel Mátyás király Herkules bronz szobrát, amelyet Ibrahim nagyvezír 1526-ban Konstantinápolyba vitetett. (Dernschwam 1923. 100.) „Ágyúraktár tér” 1663 (Evlia 238–239), *Topkháne* / „Ágyu raktár”: 1686 (Marsigli-térképA 27), *locus fusorius armentorum*: 1686 (Juvigny–Greischer-térkép 84), *Cour dans le Chateau*: 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép30), névtelen 1686 (de La Vigne-térkép), névtelen 1687 (Hauy-térkép). A Királyi melléképület (Zeughaus) és részben a Királyi lóistállók helyén: 1873, Budavári palota A és B épülete és a Hunyadi udvar helyén: 2013.

Fischmarkt – Elevenhalszer

Fleischer Gasse – Mészáros utca

Flek utca – ismeretlen fekvésű utca a Vizivárosban. Feltehetően megegyezik a Csörgő ucával. Első említése *Flek*: 1472 (MOL DL 17323). A német elnevezés piacra, vásártérre utal (Végh 2006. 110–111). – Csörgő utca

Föld-bástya út – Mindszent utca

Fürdő út – Olasz utca

unter den Gewandtlauben – Nyíró utca

St. Georgen Platz – Szt. György piac

Szt. György piac – St. Georgen Platz, első említése 1423 *in vico et platea ecclesie sancti Georgii*: (BTOE III. 819. sz.), *Szent Gyergy piaca*: 1541/1562-64 (Memoria 1981. 67), *St. Georgen Plaz*: [1555] (Dernschwam 1923. 271). A piac neve a Szt. György kápolnától ered. (ld. 9.1. Keresztény egyházak) A német városrész piactere, a szerdánként tartott hetipiac helyszíne. Széles utca néven is ismert (Végh 2006. 76–77). Jellegét a török uralom alatt is megőrizte. *mahalle-i Sen Görg-uča* / „Szent György utca mahalle”: 1547

28. ábra. A középkori Szent György utca (ma Tárnok utca) és Hátsó utca (ma Uri utca) torkolata a középkori Szent György téren (ma Dísz tér), 2008
 Fig. 28 The junction of the medieval St George Street (today Tárnok utca) and Hinder Street (today Uri utca) on the medieval St George Square (today Dísz tér), 2008
 Fotó / Photo: Tihanyi Bence

(Fekete 1938. 16), „bazár”: 1663 (Evlia 234), *çarşı* / „bazár”: 1686 (Marsigli-térképA 37), *Platea Civitatis praecipua*: 1686 (de La Vigne-térkép T), *La place*: 1687 (Hauy-térkép K), Dísz tér: 1873, Dísz tér és Tárnok utca: 2013.

Szt. György utca – Szt. György piac

Halász utca – Fischweg, ismeretlen fekvésű utca a Vizivárosban, a Duna partján. Első említése *pey den vischwegen*: [1403-1439] (Ofner Stadtrecht 110. sz.), *Halaszwcha*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/628). A királyi udvar halászáinak lakóhelye (Végh 2006. 111–112).

Hátsó utca – első említése *in platea Posteriori*: 1454 (MOL DL 14833). Uri utcának a Szentháromság u. és Dísz tér közötti szakaszára használt elnevezés: 1873, 2013. A Hátsó utca elnevezés a piactérről nézve nyeri el értelmét. Megegyezik a Nyíró utcával, egyes esetekben Mindszent utcának, vagy Szt. György utcának is nevezték (Végh 2006. 77).

Hosszú utca – ismeretlen fekvésű utca a Vizivárosban. Első és egyetlen említése *Hozywwcha*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/99). Feltehetően a Fő utcával azonosítható (Végh 2006. 112–113).

Szt. István utca – ismeretlen fekvésű utca a Vizivárosban a Szt. István protomártír ágostonos kolostor környékén (ld. 9.1. Keresztény egyházak). Első és egyetlen említése *platea versus claustrum sancti Steph[ani protomartiris]*: 1441 (MOL DF 249009). Nevét a az ágostonos kolostortól kapta (Végh 2006. 113).

Szt. János utca – St. Johannes Gasse, első említése *in vico sancti Johannis evangeliste*: 1346/47 (MOL DL 100032), *sand Iohannes gassen*: [1403-1439] (Ofner Stadrecht X/D), névtelen utca a Dísz tér és a Szt. György tér között: 1873, Színház utca: 2013. Nevét az utcában álló Evangélista Szt. János ferences kolostorról kapta. (Végh 2006. 77–78; ld. 9.1. Keresztény egyházak). A mai utcánál hosszabban vezetett délre, a Királyi palota előtti térségbe.

St. Johannes Gasse – Szt. János utca

Juden Gasse – Szt. Zsigmond utca

Juden Gasse – Zsidó utca

Kalmár utca – első említése: *pey den stain kremen*: [1403-1439] (Ofner Stadrecht 154. sz.), *Kalmarwcha*: 1511 (MOL DF 243332), Dísz tér nyugati házsorának nagyjából a Hajadon utcától északra eső részével azonosítható: 1873, Tárnok u. nyugati házsorának nagyjából a Hajadon utcától északra eső részével azonosítható: 2013. Az elnevezés a kalmárok egymás mellett sorakozó üzleteit jelöli (Végh 2006. 78).

Káposztapiac – Krautmarkt, első említése: *kraut margkt*: [1403–1439] (Ofner Stadtrecht 252, 258. sz.). Feltehetően a Dísz tér kiszélesedő északi végén keresendő: 1873, feltehetően a Tárnok u. kiszélesedő északi végén keresendő: 2013. A városi kivégzések helyszíne. A káposztás kofák elárúsítóhelyét jelöli (Végh 2006. 78).

Keddhely – Első említése *in foro tertie ferie*: 1320 (MOL DL 40389), *Kedhel*: 1532 (MOL Szögyén-Marich cs. lt. 1532.). A Dísz tér déli része: 1873, 2013. A név a heti piac tartására utal (Végh 2006. 78).

Kisvásár – ismeretlen fekvésű vásártér a Vizivárosban. Első említése *Kyswasar*: 1505 (Budai bortizedjegyzékek I/509). Feltehetően köze van a szintén vásártér jelentésű Flek utca névhez (Végh 2006. 113).

Kolbász utca – ismeretlen fekvésű utca a Vizivárosban a Duna közelében (Végh 2006. 114). Első említése *in platea Kolbaz*: 1505 (Budai bortizedjegyzékek I/590), *Kolbazwcha*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/579).

Középső utca – első és egyetlen említései *in vico Media platea*: 1423 (MOL DL 11384, 8842, 8840), Fortuna u.: 1873, 2013 (Végh 2006. 81–82.).

Krautmarkt – Káposztapiac

Malomrév, Malomszer, Molnárszer – ismeretlen fekvésű utca a Vizivárosban, a Duna közelében. Első és egyetlen említése *Malomzer*, *Molnorzer*, *Malomre*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/435, 496). Az elnevezések feltehetően azt a helyet jelölik, ahol a Dunánál a hajómalmokat kikötötték (Végh 2006. 118).

Mária Magdolna utca – Szombathely utca

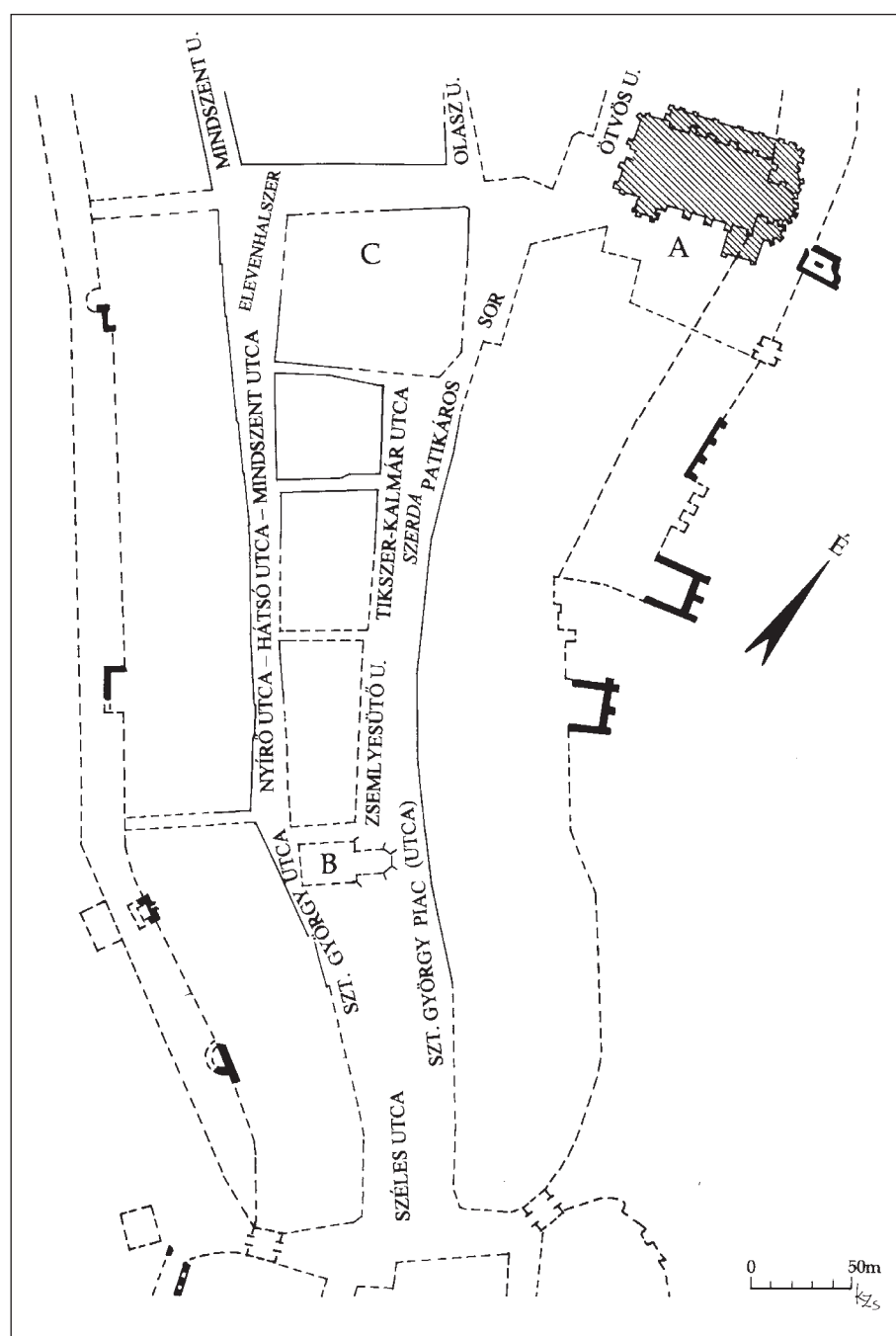
Szt. Márton utca – első és egyetlen említése *in platea alias ludeorum vocata nunc vero sancti Martini appellata*: 1527 (Végh 2008. 695. sz.), Táncsics Mihály u. északi rész: 2013. A Zsidó utcára alkalmazott kifejezés, miután az itteni

zsidó lakosságot Szülejmán szultán 1526-ban kitelepítette. Az elnevezés a Szt. Márton kápolnától ered (ld. 9.1. Keresztény egyházak).

Mészáros utca – Fleischer Gasse, ismeretlen fekvésű utca a Vizivárosban, a Duna közelében. Első említése: *flascher gassn*: 1411 (BTOE III. 579. sz.), *Mezaroswcha*: 1513 (MOL DL 106083. p. 189). Feltehetően a Fő u. déli szakaszával azonosítható: 1873, 2013. Nevét az itteni vágóhídról és a mészárosok házairól kapta (Végh 2006. 114–118).

Szt. Miklós utca – első említése *in contrata sancti Nicolai*: 1337 (MOL DF 266368), *in platea sancti Nicolai*: 1488 (MOL DF 210731). Iskola tér, illetve a Fortuna u. déli vége: 1873, Hess András tér, illetve a Fortuna u. déli vége és a Táncsics Mihály utcának a kanyartól délre eső szakasza: 2013. Az elnevezés a domonkosok Szt. Miklós kolostorától (ld. 9.1. Keresztény egyházak) ered (Végh 2006. 79–80).

Mindszent utca – első említése *in vico Omnium sanctorum*: 1403 (BTOE III. 361. sz.), *Mindszent ulcza*: 1502/18. sz. (MOL DL 106815), *mahalle-i Mindžend-uča* / „Mindszent utca mahalle”: 1547 (Fekete 1939. 16), *Toprák kuleszi joli dir* / „Föld-bástya út”: 1686 (Marsigli-térképA 61). Uri u.: 1873, 2013. A név az utca középtáján elhelyezkedő Mindenszentek kápolnától (ld. 9.1. Keresztény egyházak) ered. A rendkívül hosszú utcának egyes szakaszai különféle neveken is ismertek: Hátsó utca, Német utca, Nyíró utca (Végh 2006. 80) A török elnevezés a közeli Föld bástyára (ld. 12.4. Bástyák) utal.

29. ábra. Utcanevek a 14–15. században a piactér környezetében. A. Boldogasszony plébániatemplom, B. Szent Mária Magdolna plébánia templom, C. Tanácssháza. Végh András terve alapján rajzolta Kuczogi Zsuzsanna
 Fig. 29 Street names around the market place, 14th-15th century. A. Parish Church of Our Lady, B. Parish Church of St Mary Magdalene, C. Town hall. Drawn by Zsuzsanna Kuczogi after the plan of András Végh

Molnár utca – ismeretlen fekvésű utca a Vizivárosban a középkori Malomrév környékén (Végh 2006. 119). Első említése *Molnarwcha*: 1505 (Budai bortizedjegyzékek). Ismert Örlő utca elnevezése is (Budai bortizedjegyzékek II/106).

Nagy utca – Olasz utca

Német utca – *in platea Teutonicorum*: 1440 (MOL DL 13564). Uri u. déli szakasza: 1873, 2013. Egyetlen esetben előforduló megnevezés, amely az Erzsébet királynő pártján hűtlenné vált Farkas László házainak helyét jelölte meg a német posztókereskedők utcájában.

Német mészárosok utcája – Mészáros utca

Nyíró utca – Unter den Gewandt Lauben, első említése *in plate Nyre*: 1505 (Budai bortizedjegyzékek), *Nyrewwcha*: 1512 (MOL DL 22331), *unter den Gvant Lauben*: 1514 (MOL DL 25556). Ismert *Poztomethew wcha* neve is: 1527 (Végh 2008. 696. sz.). Uri u. a Dísz tér és a Szentháromság u. közé eső

szakasza: 1873, 2013. Nevét az utcában lakó és itt üzleteket fentartó posztókereskedők után kapta. Párhuzamosan használták rá a Mindszent utca és a Szt. György utca elnevezést is (Végh 2006. 81).

Olasz utca – Walch Gasse, első említése *in platea Gallicali*: 1410 (BTOE III. 539. sz.), *ex parte platee Italicorum*: 1412 (BTOE III. 607. sz.), *Olazucz*a: 1478 (DF 210729), *Walch Gasse*: [1555] (Dernschwam 1923. 270). Korábban Wulving utcája néven bukkan fel 1390 (BTOE III. 111. sz.). Ismert Nagy utca néven is, *ad plateam Italarum seu maiorem*: 1426 (BTOE III. 894. sz.), *in magna platea civitatis Budensis Olazwcza vocata*: 1524 (PRT III. 263. sz.). A török uralom alatt: *mahalle-i Olas uça* / „Olasz utca mahalle”: 1547 (Fekete 1939. 16), *Hammam joli dir* / „Fürdő út”: 1686 (Marsigli-térképA 59), *Cadi Socaginde* / „Kádi utcája”: 1686 (Marsigli-jegyzék 7), Országház u.: 1873, 2013. Az utcát a középkorban az itt élő olasz lakosokról nevezték el, a török időkben az itt álló állami gőzfürdő után kapta a nevét (Végh 2006. 81–82).

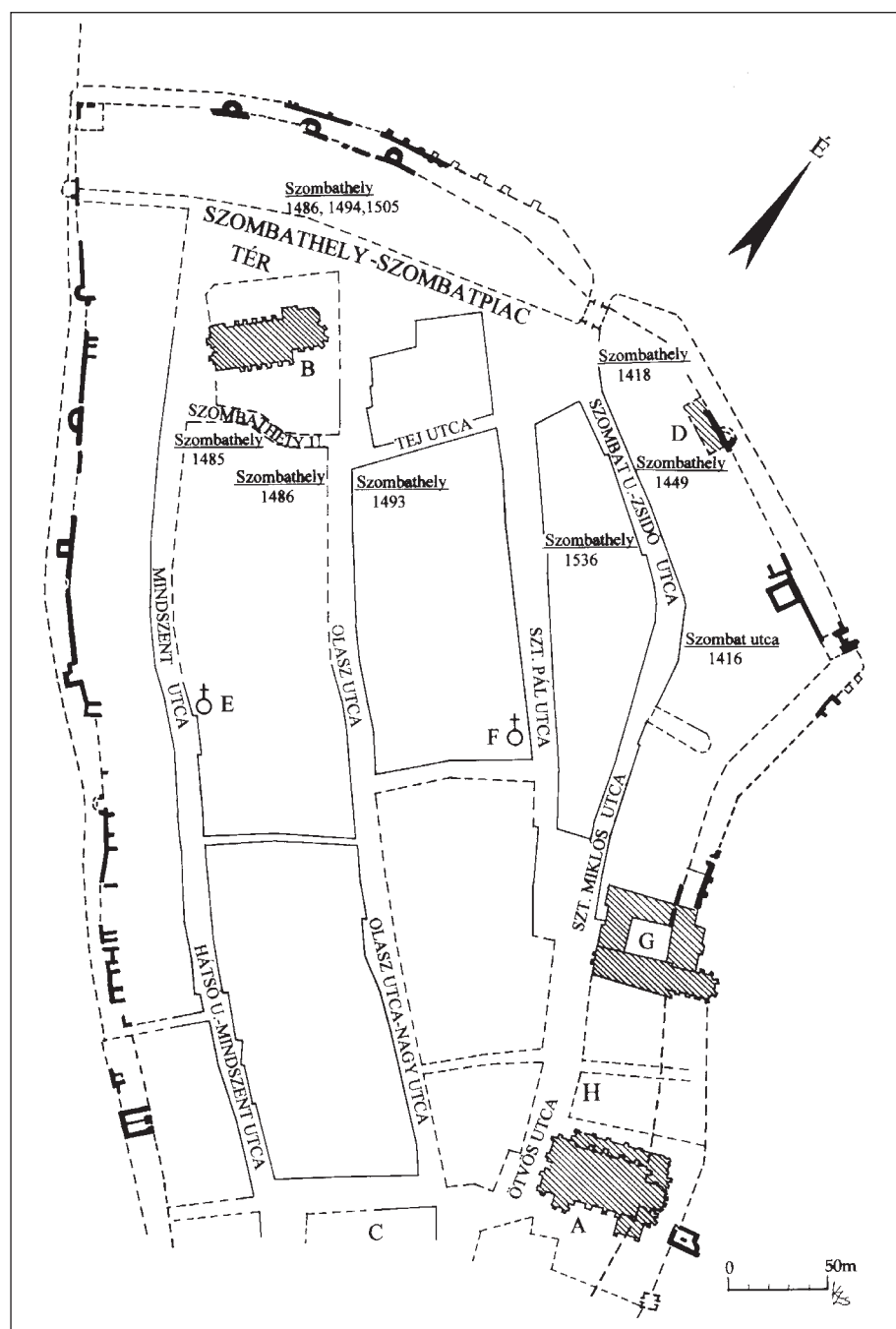
Örlő utca – Molnár utca

Örmény utca – ismeretlen fekvésű utca a Vizivárosban a Várhegy oldalában. Első és egyetlen említése *in plathea Armenorum*: 1441 (MOL DF 249009).

Ötvös utca – első említése *retro plateam Aurifabrorum*: 1460 (MOL DL 93303), *in platea Ethwes*: 1505 (Budai bortizedjegyzékek I/413), *Ötvösutca*: 1541/1562-64 (Memoria 1981. 67). A török uralom alatt: *mahalle-i Ötvös uça* / „Ötvös ucca mahale”: 1547 (Fekete 1938. 17), *Csársi* / „Bazár”: 1686 (Marsigli-térképA). Névtelen utcaszakasz az Iskola tér és a Szent Háromság tér között: 1873, a Hess András tér nyugati oldalának déli vége, illetve ennek meghosszabbításában a Szentháromság tér helyén volt egykori házior: 2013. Az elnevezés az itt egymással szomszédos ötvösműhelyektől származik (Végh 2006. 82).

Rózsás utca – ismeretlen fekvésű utca a Várnegyed területén. Első és egyetlen említése *in platea Rosas*: 1499 (MOL DL 20406, MOL DF 209002).

Szt. Pál utca – első említése *in platea sancti Pauli*: 1464 (Kiss 2005. 1.sz.), *Zenthpalwcza*: 1530 (Végh 2008. 736. sz.). A török uralom alatt: *mahalle-i Sen Pál uça* / „Szt. Pál ucca mahalle”: 1547 (Fekete 1939. 16), *Jenicseri agaszi joli dir* / „Janicsár aga útja”: 1686 (Marsigli-térképA 55). A Fortuna u. déli részével azonosítható utcaszakasz: 1873, 2013. Az utca a Buda melletti Szent Lőrinc pálos kolostor városi házából, illetve az abban emelkedő Szt. Pál kápolnától (ld. 9.1 Keresztény egyházak) kapta a nevét (Végh 2006. 82).

30. ábra. Utcanevek és a Szombathely név elterjedése, 14–15. század. A. Boldogasszony plébániatemplom, B. Szent Mária Magdolna plébánia templom, C. Tanácsháza, D. Zsinagóga, E. Mindenszentek kápolna, F. Szent Pál kápolna, G. Szent Miklós domonkos kolostor, H. Pénzverőház. Végh András terve alapján rajzolta Kuczogi Zsuzsanna

Fig. 30 Street names and the spread of the name Szombathely, 14th-15th century. A. Parish Church of Our Lady, B. Parish Church of St Mary Magdalene, C. Town hall, D. Synagogue, E. All Saints Chapel, F. St Paul Chapel, G. St Nicholas Dominican Friary, H. Royal Mint. Drawn by Zsuzsanna Kuczogi after the plan of András Végh

Pap utca – ismeretlen fekvésű utca a mai Vizivárosban, a középkori Szt. Péter mártír plébániatemplom (l. 11.Egyházak) közelében. Első említése *Papokwcha*, *Papwcha*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/284), *Papwcz*a: 1517 (MOL DF 275871). A név feltehetően az utcában lévő plébániaépülettől ered (Végh 2006. 119–120).

Patikáros sor – első említése *in serie Apatecariorum*: 1397 (BTOE III. 239. sz.), *vor den apoteken* [1403-1439] (Ofner Stadtrecht 154. sz.), *in platea seu serie Appathecariorum*: 1495 (DF 238300), *in ordine domorum Apotecariorum*: 1498 (DF 238301), a Tárnok utca keleti házsora a mai 9. számú háztól északra: 1873, 2013. Az itt sorakozó patikáros üzletektől nyerte a nevét (Végh 2006. 83).

Szt. Péter utca – ismeretlen fekvésű utca a mai Vizivárosban, a középkori Szt. Péter mártír plébániatemplom (ld. 9.1. Keresztény egyházak) közelében. Első említése *in platea sancti Petri*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek), *platea sancti Petri*: 1529 (Végh 2008. 729. sz.). A török uralom alatt: *mahalle-i Sen Petre martür uça* / „Szt. Péter mártír utca mahale”: 1547 (Fekete 1938. 17), a Nagy Medve utcának az Öt pacsirta u. és Nyúl u. közötti szakasza: 1873, a Medve utcának a Csalogány és Vitéz utcák közé eső szakasza: 2013. Feltehetően a Szt Péter mártír plébániatemplom Ny-i homlokzata előtt vezető utca volt (Végh 2006. 120–121).

Posztómető utca – Nyíró utca.

Sambstag Markt – Szombathely

Samethof – Előudvar

bei den stein Kramen – Kalmár utca

Széles utca – Szt.György piac

Szénaezer, Széna utca – ismeretlen fekvésű utca a mai Vizivárosban. Első említése *in platea feni*: 1505 (Budai bortizedjegyzékek I/87), *Zenazer*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/395). A név feltehetően a takarmány piacot jelöli (Végh 2006. 121).

Szerda – egyetlen említése *in Zerda*: 1505 (MOL DL 38658), Dísz tér: 1873, Tárnok utca: 2013. A németek szerdai hetipiacának helyszíne, innen ered a név (Végh 2006. 83). – Szt. György piac

Szombathely, Szombatpiac – első említése *in foro Sabbati*: 1320 (MOL DL 40389), *in loco Sabbati*: 1392 (BTOE III. 142. sz.), *sambstag margkt*: [1403-1439] (Ofner Stadtrecht X/D, 154), *Zombathel*: 1418 (BTOE III. 722. sz.). A török uralom alatt: *mahalle-i Sonbâthel* / „Szombathely mahalle”: 1547 (Fekete 1938. 16). Nándor tér, Bécsi kapu tér és a köztük futó utcák: 1873, Kapisztrán tér, Bécsikapu tér, Petterman bíró u. és Kard u.: 2013. A szombaton tartott hetipiac színtere, a magyar városrész piactere, amely a Szt. Mária Magdolna plébánia templom (ld. 9.1. Keresztény egyházak) és a Szombat kapu (ld. 12. Erődítések) közötti területre terjedt ki. Az elnevezés azonban a tényleges piactérnél is nagyobb területen fordul elő, felöleli a Várnegyed teljes északi részét, beleértve a középkori Zsidó utcát, illetve a Szt. Pál és az Olasz utca északi szakaszát. Feltehetően eredetileg a város alapítását is megelőző település neve volt (Végh 2006. 83–85, 274).

Szombathely utca – első említése *in vico Zombathel*: 1486 (MOL DL 19161).

A Szt. Mária Magdolna plébániatemplom (l. 9.1. Keresztény egyházak) D-i oldalán húzódó, ma már nem létező köz későközépkori elnevezése (Végh 2006. 85).

Szűz Mária káptalan utcája – Szt. Zsigmond utca

Takács utca – ismeretlen fekvésű utca a Vizivárosban, a Várhegy oldalában. Első és egyetlen említése *in platea seu vico textorum*: 1441 (MOL DF 249009).

Tej utca, Tejszer – első említése *Theywcz*a: 1481 (MOL DL 18468), *Theyser*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/411), a Bécsi kapu térről induló névtelen utca a Fortuna és az Országház utcák között: 1873, Kard u., és talán annak egykori Ny-i meghosszabbítása is: 2013. A Szombatpiac része, ezért az elnevezés az itteni piaci funkcióra utal (Végh 2006. 85).

Tikszer, Tikvásár – első említése *Thykvasar*: 1505 (Budai bortizedjegyzékek), *Tykzer*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/191), Dísz tér: 1873, feltehetően a Tárnok utca Ny-i házsorának a Hajadon utcától körülbelül az Anna utcáig terjedő része: 2013. Az elnevezés a hetipiac baromfiárusító helyszínétől ered (Végh 2006. 85–86).

Tímár utca – ismeretlen fekvésű utca a Vizivárosban, a Duna közelében. Első és egyetlen említése *in platea Thimar*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/596). Nevét feltehetően a tímárok itt álló házairól kapta (Végh 2006. 122).

Üstkészítők utcája – *Kazándzsilar jeri dir* / „Üstkészítők utcája”: 1686 (Marsigli-térképA 43), *Cazangilar Socaghinde* / „Üstkészítők utcája”: 1686 (Marsigli-jegyzék 6), a Sejk dzsámi közelében (ld. 9.3. Muszlim imahelyek), Szentháromság u. – Tárnok u. sarkán: 2013.

Walch Gasse – Olasz utca

Weite Gasse – Szt. György piac

Wulving utca – Olasz utca

Zsemlyeszék, Zsemlye utca, Zsemlyesütő utca – első említése *pey den prot pengken*: [1403-1439] (Ofner Stadtrecht 154. sz.), *Semlyesek*, *Semlye utca*: 1505 (Budai bortizedjegyzékek I/198, 428), *Zemlysithew utca*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/403), Dísz tér: 1873, feltehetően a Tárnok u. keleti házsorán határozható meg a Hajadon utcától délre: 2013. Itt álltak a pékek üzletei, illetve sütődéi (Végh 2006. 86).

(Régi) Zsidó utca – első említése *in platea ludeorum*: 1384 (BTOE III. 18. sz.), *pey der alten luden gassen*: [1403-1439] (Ofner Stadtrecht X/D), névtelen utca a Dísz tér és a Szt. György tér között: 1873, Szt. György u.: 2013. A név a város első zsidónegyedét jelöli (Végh 2006. 86).

Zsidó utca – első említése *in vico ludeorum loco scilicet Sabbati*: 1440 (MOL DL 56776), *sidók utcájában*: [1496] (Heltai 1980. 444), *mahalle-i Židō uça* / „Zsidó utca mahalle”: 1547 (Fekete 1939. 17), *Jahudilár máhálleszi dir* / „Zsidók mahalléja”: 1686 (Marsigli-térképA 50), *La Ruë des Juiffs*: 1686

(Fontana–Nessenthaler-látkép 34), *Cartier des Juiffes*: 1687 (Hauy-térkép Z), a Táncsics Mihály utcának a kanyartól északra eső szakasza: 2013. Használata a zsidónegyed ideköltöztetése (15. szd. eleje) után adatolható. Szt. Zsigmond utca – első említése *in platea ecclesie sancti Sigismundi regis*: 1471 (MOL DF 248248), *in die gassen bey Sand Sigmund*: 1529 (ÖS, HHStA AA 12. cs. 1529 IX. 10-e körül), névtelen utca a Dísz tér és a Szt. György tér között: 1873, Szt. György u.: 2013. Az utca neve az itteni zsidónegyed elköltöztetése (15. szd. eleje) utáni időből származik és a kisebb Szűz Mária, másnéven Szt. Zsigmond templomtól (I. 9.1. Keresztény egyházak) ered. Ismert a Szűz Mária káptalan utcája kifejezés is (Végh 2006. 87).

9 Istentiszteleti helyek / Places of worship

9.1 Keresztény / Christian

(egyházi jogi státusz szerinti sorrendben)

Szt. Gellért plébániatemplom, Tabán, a Gellérthegy tövében, pontos helye ismeretlen, az Erzsébet-híd és a Rudas fürdő között feltárt kisméretű, egyenes szentélyzáródású templom azonosítása a Szt. Gellért templommal vitatott. (Garády 1943a. 184–193; Lócsy 1967. 200–213.) Középkori hagyomány szerint Szt. Gellért püspök vértanúságának színhelyén emelték (SRH I. 341.), királyi alapítású egyház (BTOE I. 26. sz.), alapításának ideje ismeretlen (Thuróczy 1985. II/40 cap., Bonfini 1936. Dec. II, Lib. II.), első említése *ecclesiam beati Gerardi martiris de Parvo Pesth seu Creynfeld*: 1236 (BTOE I. 21. sz.), ekkor már Kíspeszt/Kreinfeld plébániatemploma, amely a 14. századtól Alhévíz néven Buda külvárosa, utolsó említése *kinek emlékezőtíre Gellért pispék nevében szép egyházat raktanak*: 1527 (Karthauzi 447). Török-kori sorsa nem ismert, egyes feltételezések a mai Szt. Katalin plébániatemplom helyén keresik, mások az egykori tabáni szerb orthodox templom helyszínével vagy az Erzsébet-híd déli oldalán feltárt rommal azonosítják.

Boldogasszony plébániatemplom / Unser Lieben Frauen Kirche, Szentháromság tér Ny 1874-96 között újjáépítve (Csemegi 1955). Királyi alapítású egyház (Jankovich 1959. 82–83), eredete nem teljesen tisztázott, téves alapítását Szt. Istvánhoz kötni (Schier 1774, Némethy 1876), de vitatott, hogy az 1247-ben és 1248-ban említett Szűz Mária templom a budai új hegyen (BTOE I. 33, 34. sz.) a tatárjárás előtt is létezett-e már, illetve az újonnan

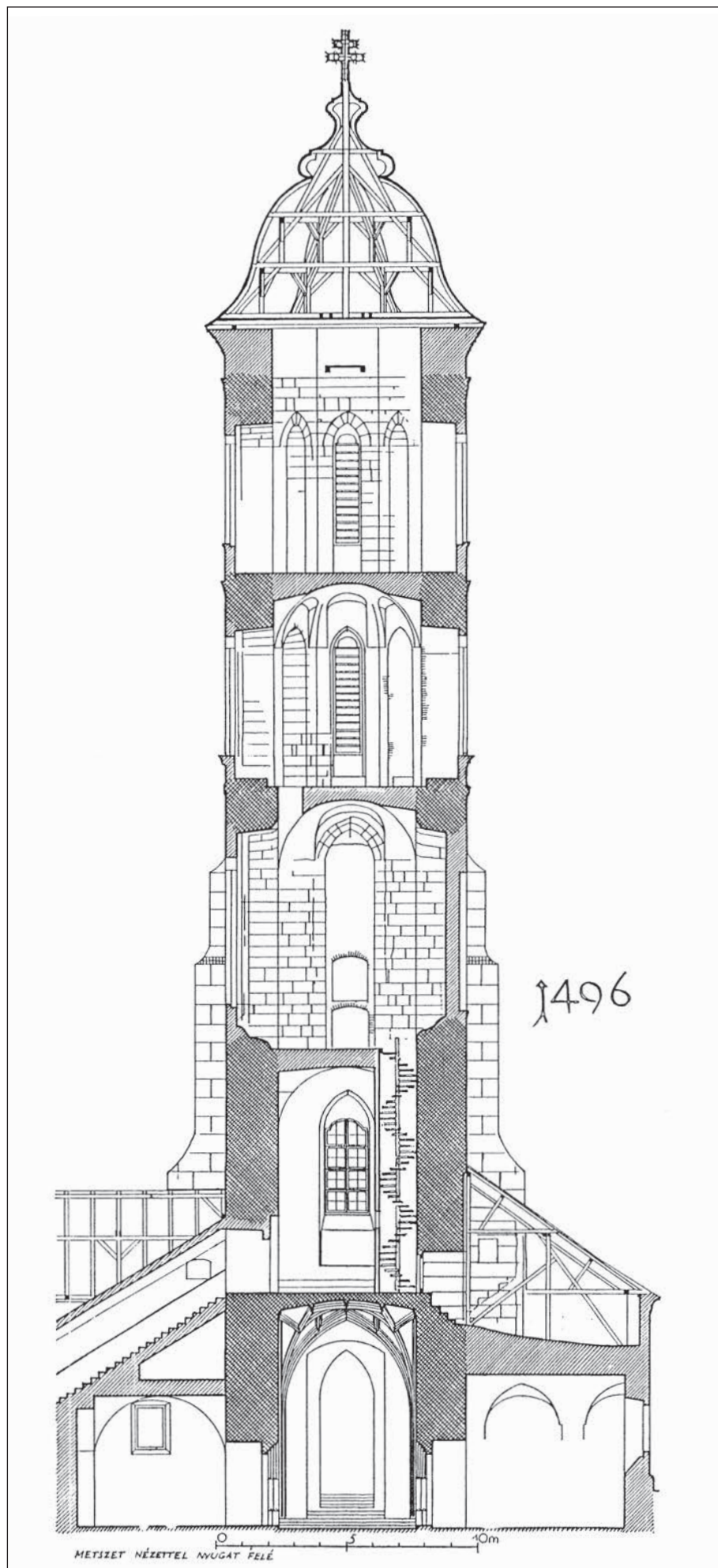
31. ábra. A Boldogasszony plébániatemplom épülete a szentélyek felől, 1874 előtt Budapesti Történeti Múzeum, Kiscelli Múzeum, Fotótár 3274

Fig. 31 The Parish Church of Our Lady from the chancel, before 1874 Budapest History Museum, Kiscell Museum, Photo collection 3274

létrehozott plébániatemplommal azonos-e (H. Gyürky 1972. 33–46., Magyar 1991. 95; Spekner 2003a). A német polgárok plébániatemploma, felépítendő *in ecclesia sancte Marie in ipso castro construenda*: 1255 (BTOE I. 40. sz.), újonnan épült *ecclesia beate Marie virginis in monte Budensi noviter fabricata*: 1269 (BTOE I. 89. sz.). Háromhajós, álkörtemplom a kapelle regie vocate site in castro Bude: 1332 (A. II. 587). Leomlott a DNY-i tornya 1384 (Windecke 1893. 13). Átépités: csarnokszerkezetű hosszház, új DNY-i kapu és új mellékszentélyek 15. század eleje (Csemegi 1955, Zsigmond 1987. 182–185). Mindenszentek (Garai) kápolna 1433e, Háromkirályok (Ellenpeck) kápolna 1433e, Szűz Mária mennybevétele (Ernuszth) kápolna 1476 (Csemegi 1955), új DNY-i torony 1470 (királyi címeres kőfaragvány eredetileg a torony harmadik emeletének DNY-i ablakában). Plébánosa főesperes 1497 (MREV IV. 77–78). *Nímet Bódogasszony templomát*: 1541/1562-64 (Memoria 1981. 73). Első ábrázolása *Vnser frawen*: 1541 (Schön-látkép), *Vnsser Frauen*: 1598? (Siebmacher-látképA). Az elsőként muzulmán kézre került keresztény templom Szulejmán szultán pénteki imája okán, a belső átalakítása muzulmán mecsetté 1541 (Memoria 1981. 73–74). *Templum olim Diuae Virginis nunc Meskita*: 1617 (Braun-Hogenberg látkép C), *cami-i kebir der kale* / „várbeli nagy dzsámi”: 1630-31 (Hegyí 2007. II. 478), „Szulejmán kán

dzsámija”: 1663 (Evliya 242), *Büyük dzsámi* / „Nagy dzsámi” [1684] (Szilahtár 101), *der Christen Kirch* 1684 (Hallart–Wening-látkép E / téves!), *Büyük dzsámi*, *Buiuk Giami* / „Nagy dzsámi”: 1686 (Marsigli-térképA 47, Marsigli-jegyzék 1), *Templum S. Stephani olim*: 1686 (Kalendárium-látkép E), *La principale Eglise de Bude dediée à S. Estiene Roy d’Hongrie, reduite en Mosquées*: 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép 35), *Templum praecipuum*: 1686 (de La Vigne-térkép V), *la gran Chiesa*: 1686 (Hallart–Wening térkép k), *grand Eglise*: 1687 (Hauy-térkép R). A visszafoglalás során épen maradt. R.k. plébániatemplom: 1873. Budavári Nagyboldogasszony Főplébánia: 2013.

Szt. Mária Magdolna plébániatemplom / St. Maria Magdalenen Kirche, Kapisztrán tér D, Magdolna-torony és feltárt alapfalak (Bertalan 1970. 227–248; Bertalan 1971. 419–428.). A középkorban a Szombatpiac nyugati részén a Mindszent utcára nyíló homlokzattal (Végh 2006. 65-66). A váralján lakó polgárok alapította kápolna, a Boldogasszony-plébániatemplom filiája 1250-es évek második fele (MREV II. 383). Első okleveles említés *ecclesie sancte Marie Magdalene in castro Budensi*: 1276 (MREV I. 292–293).

32. ábra. A Szent Mária Magdolna plébániatemplom tornyának felmérése, tusrajz, Lux Géza 1943

Budapesti Történeti Múzeum, Középkori Osztály, Rajztár 5087

Fig. 32 Survey drawing of the tower of the Parish Church of St Mary Magdalene, ink drawing, Géza Lux 1943

Budapest History Museum, Medieval Department, Collection of drawings 5087

Kisméretű, egyenes szentélyzáródású templom (Bertalan 1971). Önálló plébánia a 14. század második felétől, első említése *sancte Marie Magdalene de Castro*: 1389/1513 (BTOE III. 87. sz.). A magyar polgárok plébániatemploma, első említés *ecclesia beate Marie Magdalene parochialis*: 1390 (BTOE III.111. sz.). Átépités: háromhajós, négyzetes, bazilikális szerkezetű hosszház, nyújtott, sokszögzáródású szentély 15. század eleje (Bertalan 1971), átépités: a hosszház megnagyobbítása, homlokzati torony 15-16. század fordulója (Bertalan 1971). 14 segítőszent és Szt. Miklós (Kanczlyr) kápolna 16. század eleje (Bertalan 1971). *maria magdalen*: 1541 (Schön-látkép). A vár egyetlen keresztény temploma megosztott használatban: a hajó protestáns, szentély katolikus [1555] (Dernschwam 1923. 272). *S. Maria Magdalena*: 1598? (Siebmacher-látképA). A tizenöt éves háborúban elvették a keresztényektől és muszlim istentiszteleti helyé alakították, „Győzelem dzsámi”: 1663 (Evliá 243). *Die Judenkirche*: 1684 (Hallart–Wening-látkép F /téves!/, *Szaat kuleszi* / „Óra torony”: 1685 (Marsigli-látkép), *Fethia dzsámi dir* / „Győzelem dzsámi”: 1686 (Marsigli-térképA 60), *Saat Giamisi* / „Órás dzsámi”: 1686 (Marsigli-jegyzék 2), *L'Eglise des Cordeliers, ruinée par les Bombes, & Canonades*: 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép 36), *Coenobiu(m) Franciscanoru(m)*: 1686 (de La Vigne-térkép X), *la Chiesa de' Francescani*: 1686 (Hallart–Wening-térkép I), *Les Obseruantins*: 1687 (Hauy-térkép T). A visszafoglaláskor leégett, boltozatai beomlottak, csak falai álltak. Granát templom: 1873. Magdolna-torony: 2013.

Szt. Péter mártír plébániatemplom, Csalogány utca É, a Gyorskocsi utca és Medve utca között, részben feltárt alapfalak a Medve u. 1-3, Csalogány utca 7. telkeken (Garády 1943a. 206–233; H. Gyürky 1971a. 223–243). A váralján lakó polgárok alapította kápolna, a Boldogasszony-plébániatemplom filiája, 1250-es évek második fele (MREV II. 383). Első okleveles említés *presbyteros capelle sancti Petri*: 1301 (Mon. Str. II. 501). Önálló plébánia a 14. század második felétől, első említése *sancti Petri martiris*: 1389/1513 (BTOE III. 87. sz.), utolsó említése *szent Péter martírnél*: [1540] (Memoria 1981. 84.). A török kor első felének ostromaiban pusztult el, a pusztulás időpontja ismeretlen, a 17. századi térképeken és látképeken az épület már nem szerepel.

Kisebb Szűz Mária, másnéven Szt. Zsigmond káptalan / St. Sigmundskirche, Szt. György tér É, feltárt alapfalak (Feld 1999). A középkori Szt. Zsigmond utca névadója. Zsigmond király alapította kevéssel 1410 előtt, királyi kápolna társas káptalannal (Végh 1999), első említése *in honorem ac sub vocabulo beate virginis Marie decrevisti collegiatam ecclesiam*: 1410 (BTOE III. 553–554. sz.). Négyzetes, háromhajós hosszház, nyújtott, sokszögzáródású szentély (Feld 1999). Önálló társaskáptalan 1457 (Kubinyi 1999). *S. Sigmund*: 1541 (Schön-látkép), *S. Sigmundi*: 1598? (Siebmacher-látképA), *Trois Eglises des Chrestiens ruinées*: 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép 37), névtelen 1686 (de La Vigne térkép), névtelen (kivakart névvel) 1686 (Marsigli-térképA), *petite Esglise*: 1687 (Hauy-térkép S). 1686-ban romosan állt.

Szt. Miklós domonkos kolostor / St. Nicolaus Prediger Kloster, Hess András tér Ny, maradványai feltárva és a Hilton szállodába foglalva (H. Gyürky 1981; Végh 2006. 67–68). A középkorban a német és a magyar plébániák határán, már a Szt. Mária Magdolna plébánia területén emelkedett (Végh 2004a). Vitatott vélemény szerint a domonkosok egy már meglévő kápolnát kaptak meg (H. Gyürky 2001. 27–40.), a város alapításával egyidős kolostor, rendi nagykáptalan 1254 (Györffy 1998. 596). Egyhajós, egyenes szentélyzáródású templom északi oldalán a kolostorral (H. Gyürky 1981.), rendtartomány központja. Átépités: hajó beboltozása és a szentély megnagyobbítása 14. század vége (Entz Géza – Csemegi 1955. 347–364), torony 15. század utolsó harmada (Entz Géza – Csemegi 1955. 347–364). *S. Niclas prediger Closter*: 1541 (Schön-látkép), *S. Niclaus Prediger Closter*: 1598? (Siebmacher-látképA), *Trois Eglises des Chrestiens ruinées*: 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép 37), névtelen 1686 (de La Vigne térkép), *petite Esglise*: 1687 (Hauy-térkép S). A visszafoglalás során rombadőlt.

Evangelista Szt. János ferences kolostor / St. Johannes Barfüsser Kloster, Színház utca Ny, maradványai feltárva a Várszínház és a Sándor-palota helyén (Altmann 1994; Végh 2006. 63–64). A középkorban a Boldogasszony plébánia területén, a Szt. János utca névadója. Alapításának pontos dátuma nem ismert, első említése *apud ecclesiam sancti Iohannis ewangeliste fratrum minorum*: 1270–1277 (BTOE I. 103. sz.). Egyhajós, egyenes szentélyzáródású templom déli oldalán kolostorral (Altmann 1973. 82–87, Altmann 1994. 143–148.). III. András király temetkezési helye 1301 (SRH I. 478). Átépités: szentély megnagyobbítása, boltozatok 14. század utolsó harmada. Az obszerváns rendtartomány központja. *S. Johannes Parfuser Closter*: 1541 (Schön-látkép), *S. Johannes Parfüser Closter*: 1598? (Siebmacher-látképA), „Palota dzsámi, pasa dzsámija”: 1663 (Evliá 243, 253), *Türkische Mosqueen*: 1684 (Hallart–Wening-látkép R), *Pasa dzsámi, Passà Giamisi* / „Pasa dzsámi”: 1686 (Marsigli-térképA 29, Marsigli-jegyzék 4), *Bassae sive gubernat(oris) Domiciliu(m) cum eius Moschea*: 1686 (de La Vigne-térkép Q), *Deux Eglises reduites en Mosquées*: 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép 38), *Turckische Moschéen*: (Hesseni látkép F), névtelen 1686 (de La Vigne térkép), *mosqué du bacha*: 1687 (Hauy-térkép N). A dzsámi a visszafoglalás során épen maradt.

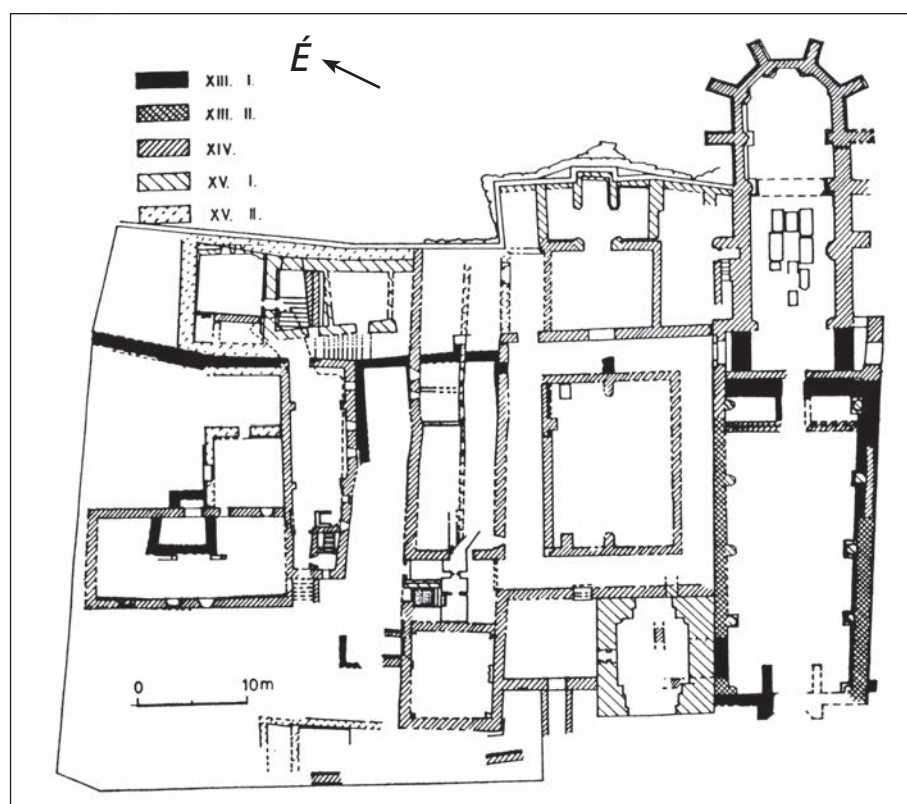
Ferences beginakolostor, Színház utca Ny, részben feltárt maradványok (Feld 1999. 36.), az Evangelista Szt. János ferences kolostorral szemben, a Szt. Zsigmond templom szentélyének északi oldalán (Végh 2006. 61–63). Mojs nádor özvegye alapította saját házában ismeretlen időpontban, első említése *monialibus de ordine beati Francisci circa ecclesiam beati Iohannis*

ewangeliste: 1290 (BTOE I. 244. sz.). Bővítés a Szt. Zsigmond utca felé 16. század eleje (MOL DL 106083. p. 280–281), utolsó említés *prope sanctum Sigismundum ... cenobio beginarum contigue ac fere connexe*: 1538 (MOL Gyulafehérvári kápt. Cist. Maramaros fasc. 5. nr. 9). Látképeken és térképeken nem szerepel.

Szt. István protomártír ágostonos kolostor / St. Stephan Augustiner Kloster, Szalag utca K, feltárt falmaradvány részletek a Szalag utca 19. telken (Végh 1998. 15–17). A középkorban a váralján, a Boldogasszony plébánia területén állt, a Szt. István utca névadója, (Végh 2006. 100–101). Alapításának pontos dátuma nem ismert, első említése 1276 *frater Andreas prior eremitanorum de Buda*: (MREV I. 252), utolsó említése *vor das augustiner kloster, schwarze munich gewesen*: [1555] (Dernschwam 1923. 271.). A török kor ostromaiban pusztult el, a pusztulás időpontja ismeretlen. 17. századi térképeken és látképeken az épület már nem szerepel. temetőkápolna: a templom északi oldalán régészeti ásatás tárta fel (Végh 1998. 15–17.)

Irgalmasság Anyja, másnéven Három Mária karmelita kolostor / Mutter der Barmherzigkeit Kloster, Csapláros utca az Erőd utca és Kapás utca között, feltárt alapfalak a Csapláros utca 4. telken (Benda 2004). A középkori váralján a Taschental városrészben (*Ofner Stadtrecht* X/D) Nagy Lajos király és anyja, Erzsébet királyné alapították 1372-ben (MREV II. 208), első említése *ecclesia fratrum Budensium ordinis beate Marie de Montecarmeli*: (MREV II. 240). A magyar kolostorok központja, német szerzetesek laktak (Regényi 2001), utolsó említése *ordinis carmelitarum in clauistro seu cenobio matris misericordie suburbii civitatis nostre*: 1528 (Nagyszombat v. lt. Missiles). A török kor ostromaiban pusztult el, a pusztulás időpontja ismeretlen. 17. századi térképeken és látképeken az épület már nem szerepel.

Keresztelő Szt. János kolostor, ismeretlen helyen a budai szőlőhegyek között, egyetlen említése ismert *cenobii seu claustrii beati Iohannis baptiste in promontorio Budensi prope castrum fundati*: 1446 (MOL DL 93040)

33. ábra. A Szent Miklós domonkos kolostor ásatási alaprajza (H. Gyürky 1994. 2. kép)
Fig. 33 Ground plan of the excavation of the St Nicholas Dominican Friary (H. Gyürky 1994. Fig. 2)

Szt. Márton kápolna, Táncsics Mihály utca K, alapfalai az Erdődy-palota udvarán (H. Gyürky 1984. 29–42). A Régi királyi ház kápolnája, első említése *da Paolo piovano di San Martino devis Bedoara*: 1309 (Vat. I/1. 421). Erzsébet királyné újjáépíttette *capellam regalem et reginalem, quam in honore beati Martini episcopi confessoris in castro regali Budensi ...iam fundari fecit et construi faciet*: 1349 (MREV II. 130, 131. sz.). További története a Régi királyi házzal egyezik (l. ott)

Szt. Mihály kápolna / St. Michelskirche, Halászbástya déli oldala alatt a hegy-oldalban, pontos helye ismeretlen. A középkorban a váralján, a Boldogasszony plébániatemplom temetőjében, a várfalon nyíló Kisajtóhoz vezető lépcső mellett álló temetőkápolna volt (Végh 2006. 102–103). Alapítójának személye és alapításának ideje ismeretlen, első említése *capelle beati Michaelis archangeli*: 1489 (MOL DL 85164), ennél azonban jóval korábbi lehet. Utolsó említése *az Bódogasszony-cemiteriomon, szent Mihály felől az kis kaput felnyittatá*: [1541] (Memoria 1981. 55). A török kor ostromaiban pusztult el, a pusztulás időpontja ismeretlen. Térképeken és látképeken az épület nem szerepel.

temető: részlete feltárva a Szabó Ilonka utca végében, névtelen 1686 (Juvigny–Greischer-látkép), névtelen 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép).
Szt. László kápolna, Halászbástya D, a Boldogasszony-plébániatemplom temetőjében, a templomtól K-re (MOL DL 23222), falmaradványok a D-i bástyába foglalva (Gerő 1964. 389–393, tévesen a Szt. Mihály kápolnával azonosítva). Wulving comes, budai esküdt alapította a három magyar szent király, Szt. Ferenc, a tizenegyezer szűz és Szt. Ilona tiszteletére

ismeretlen időpontban, első említése *capella ... sub honore et vocabulis sanctorum Stephani, Ladislai et Emerici regum ac beati Francisci confessoris et sanctorum undecim millium virginum necnon beate Elene*: 1334 (MREV II. 85). Önálló rektorátus, utolsó említése *in quadam capella sancti Ladislai regis sita in cimiterio parochialis ecclesie beate Marie virginis Budensis*: 1521 (MOL DL 25308). Átalakítva a bányafal kazamatájává ismeretlen időpontban (Végh 2006. 64–65.).

Szűz Mária, másnéven Alamizsnás Szt. János kápolna, Szt. György tér D, a királyi palota kápolnája, a belső, vagy dísz udvar K-i szárnyában. Alapítása a 14. század utolsó harmadában, az időpont pontosan nem ismert. Egyhajós, kétszintes épület (Balogh 1966. 59–65; Gerevich 1966), névtelen 1490k (Schedel-látkép). A török foglalás után állami fenntartású dzsámivá alakítva, *cami-i enderun der kale* / „várbeli belső dzsámi”: 1630-31 (Hegyi 2007. II. 478), *Türkische Mosqueen*: 1684 (Hallart–Wening-látkép R), *Serai Giamisi* / „Palota dzsámi”: (Marsigli-jegyzék 5) névtelen (Marsigli-térképA), névtelen 1686 (de La Vigne-térkép), névtelen (Fontana–Nessenthaler-látkép), *Sacellum sive Templum Arcis*: 1686 (Juvigny–Greischer-térkép 92), névtelen 1687 (Hauy-térkép). Leégett, csak falai álltak 1686-ban az ostrom után.

Szt. György kápolna / St. Iorgenkirche, Dísz tér, alapfalai a tér É-i végében a Honvéd-emlékmű alatt. A középkori piactér déli részének közepén Nagy Lajos király alapította ismeretlen időpontban (Végh 2006. 63.). A Szt. György piac névadója, első említése *capella sancti Georgii Budensis*: 1371 (MREV II. 203), önálló rektorátus. A török foglalás után állami fenntartású dzsámivá alakítva, *cami-i vasat der kale* / „várbeli középső dzsámi”: 1630-31 (Hegyi 2007. II. 478). „Középső dzsámi”: 1663 (Evliá 243), *Türkische Mosqueen*: 1684 (Hallart–Wening-látkép R), *Orta dzsámi*, *Orta Giamisi* / „Középső dzsámi”: 1686 (Marsigli-térképA 41, Marsigli-jegyzék 3), *Deux Eglises reduites en Mosquées*: 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép 38), *Turckische Moscheen*: (Hesseni látkép F), névtelen 1687 (Hauy-térkép). Lebontották 1688-ban.

Mindenszentek kápolna, Uri utca a Szentháromság utca és a Dárda utca között K, falmaradványok az Uri utca 33. lakóházba foglalva. A középkori Mindszent utca névadója (Végh 2006. 129–130). Alapítójának személye és alapításának ideje ismeretlen, első említése *in ecclesia Omnium sanctorum*: 1358 (MREV II. 174, 385. sz.), városi telek részét képezte a Boldogasszony és Szt. Mária Magdolna plébániák határán *ad capellam in honore Omnium sanctorum fundatam*: 1441 (MOL DF 249009).

Krisztus Teste kápolna, Viziváros, pontos helye ismeretlen. A középkorban a Váralján, a hegyoldalon, a Szt. Mária Magdolna és a Szt. Péter mártír plébániák határához közel a Szt. Péter mártír plébánia területén állt (Végh 2006. 101–102). Alapítójának személye és alapításának ideje ismeretlen, első említése *sacratam capelle nostri viatici in suburbio dicte civitatis habite cimiterii tellurem*: [1388] (Thuroczy 1985. 212), utolsó említése *(p)rope viam liberam capella in honorem Corporis Christi*: 1532 (MOL Szögyén-Marich lt. 1532),). A törökkor ostromaiban pusztult el, a pusztulás időpontja ismeretlen. Térképeken és látképeken az épület nem szerepel.

Szt. Pál kápolna, Fortuna utca és Fortuna köz sarkán. A Buda feletti Szt. Lőrinc pálos kolostor házána kápolnája, a Szt. Mária Magdolna plébánia területén, a Szt. Pál utca névadója (Végh 2006. 69–70). A házat 1420 körül szereztek a pálosok (BTOE III. 683, 825), a kápolna említése *eodem patre nostro sanctissimo Bude in capella sua propter regni disturbium pausanti*: [1490] (FSzK B 0941/271 fol. 11v), A törökkor ostromaiban pusztult el, a pusztulás időpontja ismeretlen. Térképeken és látképeken az épület nem szerepel.

Szt. Anna kápolna / St. Anna Kapelle, Viziváros, pontos helye ismeretlen. A középkorban a Váralján, a Taschental városrészben, a Szt. Mária Magdolna plébánia területén, a karmelita kolostor környékén állt (Végh 2006. 97). Olvasógyártó Mihály budai polgár alapította a 15-16. század fordulóján, első említése *Michael Olvasogyartho hospitalis sancte Anne*: 1505 (Budai bortizedjegyzékek I/273), utolsó említése *capelle ad honorem beate Anne matris Marie prope dictum claustrum ipsius conventus [matris misericordie] fundate*: 1515 (MOL DL 106083. p. 308–309). A törökkor ostromaiban pusztult el, a pusztulás időpontja ismeretlen. Térképeken és látképeken az épület nem szerepel.

A török-korban latin ritusú keresztény (római katolikus és protestáns) istentisztelet egyedül a Szt. Mária Magdolna templomban tartottak 1594-ig, azután már csak magánháznál. Az új lakossággal orthodox keresztények is érkeztek. A 17. század közepén a váron kívül 3 „oláh” (orthodox) templomot említenek 1663 (Evliá 250). Ezek helye nem ismert, esetleg egyikük azonosítható a későbbi tabáni szerb templom őseivel.

9.2 Zsidó / Jewish

Régi Zsinagóga, Palota út torkolata a Dísz térbe. Részben feltárt falmaradványok (Végh 2006a). A középkorban a Zsidó kapu D-i oldalához építve (Végh 2006. 70–71). Alapításának pontos időpontja ismeretlen, egyetlen említése *iuxta synagoga Iudeorum*: [1307] (SRH I. 485). Téglalap alakú, kéthajós épület. Megszüntetése a 15. század elején (Végh 2006a).

Zsinagóga, Táncsics Mihály utca É. Részben feltárt falmaradványok a Táncsics utca 23. telken (Zolnay 1971. 271–282). Építésének ideje felirat alapján 1461 (Scheiber 1983. 83-85.). Első okleveles említése *super facto domorum Sinagoge et Jacobhaza*: 1462 (MZsO VIII. 59. sz.). Téglalap alakú, kéthajós épület, a török-korban is használatban. *ein stuckh uon einen gwölb hinaus*: 1696 (ZaigerF 212).

34. Török kori zsinagóga maradványai, 2011

Fig. 34 Remnants of a Synagogue of the Ottoman period, 2011

Fotó / Photo: Tihanyi Bence

Zsinagóga, Táncsics Mihály utca D, feltárt imaház a Táncsics Mihály utca 26. szám földszinti helyiségében (Papp 1970. 205–225). Ismeretlen, feltehetően törökkori eredetű, írott forrás nem említi.

9.3 Iszlám / Muslim

Az *Orta Híszár* (Várnegyed) területén:

Fürdő dzsámi, Uri utca K, *Kirba dzsámi*: 1686 (Marsigli-térképA 65), *Hammam Giamisi* / „Fürdő dzsámi”: 1686 (Marsigli-jegyzék 7), névtelen 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép), névtelen 1686 (de La Vigne térkép).

A fürdő és a janicsár szállások közelében. A visszafoglalás során épen maradt, majd lebontották.

Győzelem dzsámi, I. Szt. Mária Magdolna plébániatemplom

Hüszrev pasa dzsámi, „Hüszrev pasa dzsámi”: 1559 (Defter II. 246). Ismeretlen helyen, a négy várbeli állami fenntartású dzsámi között felsorolva (Nagy-, Középső-, Palota dzsámi), azonosítása egyelőre nem megoldott.

Kis dzsámi, ismeretlen helyen, „aga mecset”: 1663 (Evliá 243), *Chiuzzuk Giami Caphaganum Janinde. La Picciola capella del Caphagà* „Kis dzsámi a Kapu-aga (janicsár aga) mellett. A janicsár aga kis dzsámija”: 1686 (Marsigli-jegyzék 8). A janicsár aga szállása mellett, feltehetően Fortuna utca É-i része környékén (I. 8. Utcák, Szt. Pál utca). Épen maradt az 1686-os ostromban.

Középső dzsámi, I. Szt. György kápolna

Murád pasa dzsámija, Szt. György tér D, Újvilág-kert. 1651/52-ben épült. „Murád pasa dzsámija”: 1663 (Evliá 240), „Murád pasa dzsámi”: [1684] (Sziлахtár 223), „török mecset”: 1684 (Hallart–Wening-látkép R), „Murád pasa dzsámi”: 1686 (Marsigli-térképA 7), *le meschite*: 1686 (Hallart–Wening-térkép i), névtelen 1686 (Hallart–Wening-látkép), *Turckische Moscheen*: (Hesseni látkép F), névtelen 1686 (de La Vigne térkép). A visszafoglalás során leégett.

Nagy dzsámi, I. Boldogasszony plébániatemplom

Pasa dzsámi, I. Evangélista Szt. János ferences kolostor

Palota dzsámi, I. Szűz Mária kápolna

Sejk dzsámija, ismeretlen helyen. *Seich Giamisi* / „Sejh dzsámija”: 1686 (Marsigli-jegyzék 6). Kis imahely az üstkészítők utcájában (I. Utcák). Épen maradt az 1686-os ostromban.

A *Bűjük város* (Váralja) területén a 17. század közepén 24 mecsetről és 4 dzsámiról tettek említést 1663 (Evliá 246–247), ezek közül az alábbiak ismertek: Csemerdzsi aga dzsámija, Kacsá utca D – Medve utca Ny. Alapítójának személye és az alapítás időpontja ismeretlen. *Türkische Mosqueen*: 1684 (Hallart–Wening-látkép R), „Csemerdzsi aga dzsámi”: 1686 (Marsigli-térképA 74), *Septem Moschea seu templa turcica in Inferiori Civitate*: 1686 (de La Vigne-térkép Z), *le meschite*: 1686 (Hallart–Wening-térkép i), névtelen 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép). 1686 után lebontották.

Hádzsi aga dzsámija, Lovas út és Várfok utca között. Alapítójának személye és az alapítás időpontja ismeretlen. *Türkische Mosqueen*: 1684 (Hallart–Wening-látkép R), „Hádzsi aga dzsámi”: 1686 (Marsigli-térképA 57), *Septem Moschea seu templa turcica in Inferiori Civitate*: 1686 (de La Vigne-térkép Z), *le meschite*: 1686 (Hallart–Wening-térkép i), névtelen 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép) névtelen 1867 (Hauy-térkép). Az ostrom során rombadőlt 1686-ban.

Hádzsi Szefer dzsámija, Lánchíd utca K. Hadzsi Szefer alapítása a 16. század második felében (?). „Hádzsi Szefer dzsámija”: 1663 (Evliá 247), *Türkische Mosqueen*: 1684 (Hallart–Wening-látkép R), „Hádzsi Szefer dzsámi”: 1686 (Marsigli-térképA 15), „Urudzs aga dzsámija”: 1686 (Marsigli-jegyzék 13), névtelen 1685 (Marsigli-látkép), *le meschite*: 1686 (Hallart–Wening-térkép i), névtelen 1686 (de La Vigne-térkép), *Mosquée dans la Ville basse*: 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép 39), „Mataf dzsámi”: 1686 (Magliar-látkép 30). Az 1686-os ostromban megsérült, csak falai maradtak meg, majd lebontották.

Musztafa pasa dzsámija, Batthyány tér É. Szokollu Musztafa budai pasa (1566–1578) alapította. „Makbul Musztafa pasa dzsámija”: 1663 (Evlia 247), *Türkische Mosqueen*: 1684 (Hallart–Wening-látkép R), névtelen 1685 (Marsigli-látkép), „Musztafa pasa dzsámi”: 1686 (Marsigli-térképA 72), *Septem Moschea seu templa turcica in Inferiori Civitate*: 1686 (de La Vigne-térkép Z), *Mosquée dans la Ville basse*: 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép 39), *Turckische Moschéen*: (Hesseni látkép F), *le meschite*: 1686 (Hallart–Wening-térkép i), *Das Rätzische Franciscaner Kloster*: (ZaigerW no. 19). 1686 után keresztény templommá alakították, ferences kolostor lett, maradványait feltehetően a vízivárosi Szt. Ferenc sebei templom foglalják magukba.

Oszmán bég dzsámija, Fő utca K – Kacsá utca É. feltehetően Oszmán bég váci szultáni harmincados alapítása a 16. század második felében (Fekete 1944. 93). „Oszmán bég dzsámija”: 1663 (Evlia 247), *Türkische Mosqueen*: 1684 (Hallart–Wening-látkép R), névtelen 1685 (Marsigli-látkép), „Oszmán bég dzsámi”: 1686 (Marsigli-térképA 75), „Kakas kapu dzsámi”: 1686 (Marsigli-jegyzék 16), *Septem Moschea seu templa turcica in Inferiori*

35. Az Oszmán bég dzsámi lebontása előtt, vízfesték, F. I. 1770
Budapesti Történeti Múzeum, Fővárosi Képtár 4989
Fig. 35 The Mosque of Osman bey before its demolition, aquarelle, F. I. 1770
Budapest History Museum, Municipal Picture Gallery 4989

Civitate: 1686 (de La Vigne-térkép Z), *Mosquée dans la Ville basse*: 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép 39), *Turckische Moschéen*: (Hesseni látkép F), *le meschite*: 1686 (Hallart–Wening-térkép i), *Eine Türkische Kirch oder Moschea, iezo die Soliter Moschea genannt, weillen derzeit Soliter darinnen geleütert wirdt*: 1695 (ZaigerW No. 3.). 1686 után salétrom raktárrá alakították, romos épületét a 18. század végén bontották le.

Rüsztem pasa dzsámija, Csalogány utca É – Jurányi utca Ny. Güzeldze Rüsztem budai pasa (1559–1563) alapítása. *Türkische Mosqueen*: 1684 (Hallart–Wening-látkép R), „Rüsztem pasa dzsámi”: 1686 (Marsigli-térképA 69), „Új kapu dzsámi”: 1686 (Marsigli-jegyzék 18), *Septem Moschea seu templa turcica in Inferiori Civitate*: 1686 (de La Vigne-térkép Z), *Mosquée dans la Ville basse*: 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép 39), *Turckische Moschéen*: (Hesseni látkép F), *le meschite*: 1686 (Hallart–Wening-térkép i). Az 1686-os ostromban épen maradt, a 17. század végén – a 18. század elején lebontották.

Szürmeli hodzsza dzsámija, Donáti utca K – Batthyány utca D. Alapítójának személye és az alapítás időpontja ismeretlen. „Szürmeli hodzsza dzsámi”: 1686 (Marsigli-térképA 71), *Septem Moschea seu templa turcica in Inferiori Civitate*: 1686 (de La Vigne-térkép Z), névtelen 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép), *le meschite*: 1686 (Hallart–Wening-térkép i). 1686 után lebontották.

Tojgun pasa dzsámija, Corvin tér D. Tojgun budai pasa (1553–1556, 1558 – 1558) alapítása 1555 körül (Dernschwam 1923. 271). „Tojgun pasa dzsámija”: 1663 (Evlia 247), *Türkische Mosqueen*: 1684 (Hallart–Wening-látkép R), „Tojgun pasa dzsámija”: 1686 (Marsigli-térképA 36, Marsigli-jegyzék 14) *Septem Moschea seu templa turcica in Inferiori Civitate*: 1686 (de La Vigne-térkép Z), *Mosquée dans la Ville basse*: 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép 39), *Turckische Moschéen*: (Hesseni látkép F), *le meschite*: 1686 (Hallart–Wening-térkép i), *Capuciner Kloster*: 1695 (ZaigerW no. 62, 69). 1686 után keresztény templommá alakították, kapucinus kolostor lett, maradványait az alsóvizivárosi Szt. Erzébet templom falai foglalják magukba (Gerő 2003b).

Csupán névről ismert, térképeken nem ábrázolt kisebb imahelyek:
„Szalih aga dzsámi”: 1686 (Marsigli-jegyzék 17)
„Mészáros kapu dzsámi”: 1686 (Marsigli-jegyzék 19)
„Hadzsi aga dzsámi”: a Vízi kapu mellett 1686 (Marsigli-jegyzék 20)

„Hadzsi aga dzsámi”: a temető mellett 1686 (Marsigli-jegyzék 21)
„Sejk dzsámi”: a Hír torony alatt 1686 (Marsigli-jegyzék 22)
„Arab Hodzsza dzsámi”: a Kis kapu mellett 1686 (Marsigli-jegyzék 23)

A Debágkhánében (Tabán) a 17. század közepén 10 mecset állt 1663 (Evlia 245), ezek közül ismert:

Ibrahim csauz dzsámija (Káldy-Nagy 1971. 11.)

Musztafa pasa dzsámija, Attila út K. Szokollu Musztafa budai pasa (1566–1578) építtette. Első említése 1591 (Sudár 2003. 229) *„Türkische Mosqueen*: 1684 (Hallart–Wening-látkép R), „Musztafa pasa dzsámi”: 1686 (Marsigli-térképA 19), *le meschite*: 1686 (Hallart–Wening-térkép i), névtelen 1686 (de La Vigne-térkép H), névtelen 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép). Maradványait a tabáni Szt. Katalin plébánia-templom falaiba foglalták.

Zöld oszlopos dzsámi, *Türkische Mosqueen*: 1684 (Hallart–Wening-látkép R), „Zöld oszlopos dzsámi”: 1686 (Marsigli-térképA 20, Marsigli-jegyzék 10). Az első ostromban megsérült, teteje leégett.

Csupán névről ismert, térképeken nem ábrázolt kisebb imahelyek:

Damgali Hogia Giami, il Tempio del sigillato-preceptore: 1686 (Marsigli-jegyzék 9). Leégett, de falai épek maradtak.

„Kis hévfürdő dzsámi”: 1686 (Marsigli-jegyzék 11). A kis hévfürdő mellett, leégett.

Chiupri Bassi Giami, La Capella sul capo del ponte: 1686 (Marsigli-jegyzék 12). Leégett, a hídfőnél levő dzsámi.

Gürz Eliász dzsámi (I. az erődítménynél) (Hegyi 2007)

Gül baba tekke, Frankel Leó utca Ny. Hatvan személyes bektasi kolostor, Veli bég fürdője mellett, dombon, a türbe mellett. „Gül baba bektási tekkéje”: 1663 (Evlia 248), „Gül baba tekkéje”: 1686 (Marsigli-térképA 78, Marsigli-jegyzék 2), névtelen 1686 (de La Vigne térkép).

Miftáh baba tekke, Frankel Leó utca K. Húsz személyes, Gül baba tekkéhez közel, de a parton. „Baba Miftáh tekkéje”: 1663 (Evlia 248, 252), „Miftah baba tekkéje”: 1686 (Marsigli-térképA 82, Marsigli-jegyzék 3), névtelen 1686 (de La Vigne térkép).

Hindi baba tekke, Döbrentei tér. A Zöld oszlopos fürdő közelében. „Hindi baba tekkéje”: 1578 előtt (Sudár 2003. 228)

Hizir baba tekke, Alkotás út Ny. Tizenöt bektasi dervis lakta. „Hizir baba tekkéje”: 1663 (Evlia 248, 252), „Hidr baba tekkéje”: [1684] (Sziláhtár 215), „Hizir baba tekkéje”: 1686 (Marsigli-térképB 15, Marsigli-jegyzék 1), névtelen 1686 (de La Vigne térkép).

Gürz Eliász tekke, Gellérthegy Citadella, a hegytetőn Gürz eliasz erődjében. „Gázi Gürz Eliász tekkéje”: 1663 (Evlia 248), névtelen 1686 (de La Vigne térkép).

10 Temetők / Cemeteries

10.1 Keresztény / Christian

Boldogasszony plébániatemplom temetője, a templom D-i oldalán és alatta a hegyoldalon. Első említése *in cymiterio (!) eiusdem parochialis ecclesie beate Virginis*: 1346 (A IV. 367. sz.), névtelen 1686 (Juvigny–Greischer-látkép), névtelen 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép).

Szt. Mihály kápolna, a Boldogasszony-plébániatemplom temetőben I. 9.1 Keresztény egyházak.

Szt. Mária Magdolna plébániatemplom temetője, a templom D-i oldalán, csak régészeti ásatásból ismert (Bencze 2003b. 101).

Szt. Péter mártír plébániatemplom temetője, a templom K-i oldalán, csak régészeti ásatásból ismert (Garády 1943a).

Szt. István protomártír ágostonos kolostor temetője, a templom É-i oldala mellett, csak régészeti ásatásból ismert (Végh 1998).

Temetőkápolna, az ágostonos kolostor temetőjében, csak régészeti ásatásból ismert (Végh 1998).

Irgalmasság anyja karmelita kolostor temetője, a templom és a rendház K-i oldalán, csak régészeti ásatásból ismert (Benda 2005).

Temetőkápolna, a karmelita rendház DK-i sarkán, csak régészeti ásatásból ismert (Benda 2005).

Szentháromság stefanita kereszties rendház temetője, a templom É-i (?) oldalán (Kubinyi 1964. 120).

Szentlélek ispotály temetője, a törökkori Veli bég fürdő K-i oldalán, csak régészeti ásatásból ismert (Lászlay–Papp 2008. 74.).

10.2 Zsidó / Jewish

Zsidó temető, Pauler utca – Mikó utca – Alagút utca – Attila út határolta területen. Első említése *ad sepulturam iudeorum*: 1290 (Bárfai Szabó 1938. 128. sz.), a legkorábbi innen ismert sírkő 1276. Feltárása, az innen származó sírkövek (Scheiber 1983). A törökkorban is használatban volt.

10.3 Iszlám / Muslim

Iszlám temető, Hunyadi János út. A Büjük dzsámi alatt a hegyoldalon, névtelen 1686 (Fontana–Nessenthaler látkép).

Iszlám temető, Kemál Attatürk sétány, a királyi palota D-i rondellája alatti lejtőn, *Türkische Begräbnissen*: 1684 (Hallart–Wening-látképA X)

Iszlám temető, Frankel Leó út és Török út közötti terület, a Lőpormalom (Barutkháne) D-i oldalán, *Türkische Begräbnissen*: 1684 (Hallart–Wening-látképA X).

Iszlám temető, Alkotás utca és Krisztina körút közötti terület. *Türkische begräbnissen*: 1598 (Sibmacher-látképB L), „temető”: [1684] (Szilahtár 215), *Türkische Begräbnissen*: 1684 (Hallart–Wening-látképA X), *i cimiteri de Turchi*: 1686 (Hallart–Wening-térkép q), névtelen 1686 (Fontana–Nessenthaler látkép).

Iszlám temető, Gellért-hegy É-i oldalán, *i cimiteri de Turchi*: 1686 (Hallart–Wening-térkép q).

Iszlám temető, Nap-hegy K-i oldalán, *i cimiteri de Turchi*: 1686 (Hallart–Wening-térkép q).

Iszlám temető, Mechwart András tér, Veli bég türbéje körül, *i cimiteri de Turchi*: 1686 (Hallart–Wening-térkép q).

Iszlám temető, Mecset utca. Gül baba türbéje körül, *i cimiteri de Turchi*: 1686 (Hallart–Wening-térkép q).

36. ábra. A Gül baba türbe
Fig. 36 The türbe of Gül baba

Arszlán pasa türbéje, ismeretlen helyen, „Arszlán pasa türbéje”: 1663 (Evlia 253).

Báli pasa türbéje, Szt. György tér D. Báli pasa terén, „Báli pasa türbéje”: 1663 (Evlia 153).

Gázi Ahmed türbéje, Színház utca K. A Szeráj dzsámi előtt, „Gázi Ahmed türbéje”: 1663 (Evlia 243–244, 253), névtelen 1686 (de La Vigne térkép).

Gül baba türbéje, Mecset utca. Szőlők között, „Gül baba türbéje”: 1663 (Evlia 234, 249, 252), „Gül baba türbéje”: 1685 (Marsigli-látkép), „Gül baba türbéje”: 1686 (Marsigli-térképB 11), névtelen 1686 (de La Vigne térkép).

Gürz Eliász baba türbéje, Gellérthegy Citadella. Gürz Eliász erődítményében, „Gázi Gürz Eliász baba türbéje”: 1663 (Evlia 252), névtelen 1686 (de La Vigne térkép).

Kalajlikoz Ali pasa türbéje, ismeretlen helyen, külvárosban egy dombon, „Kalajlikoz Ali pasa türbéje”: 1663 (Evlia 252–253).

Khizir baba türbéje, Alkotás út. A szőlők között, „Hizir baba türbéje”: 1663 (Evlia 252), „Khizir baba [türbéje]”: 1686 (Marsigli-térképB 16).

Muhtár baba türbéje, Döbrentei tér. A Zöld oszlopos fürdő hánja előtt, „Muhtár baba sejk türbéje”: 1663 (Evlia 252), névtelen 1686 (de La Vigne térkép).

Miftáh baba türbéje, a Miftáh baba tekkében, „Sejh Miftáh baba türbéje”: 1663 (Evlia 249, 252).

Veli bég türbéje, Mechwart tér. Szőlők között, „Veli bég türbéje”: 1686 (Marsigli-térképB 10), névtelen 1686 (de La Vigne térkép).

11 Szobrok, köztéri emlékek / Statues, public memorials

Herkules szobra, Mátyás király bátyja emlékére kivégzésének helyén, a királyi palota előtti előudvar közepén állíttatta fel a bronz szobrot az 1480-as években. 1526-ban Szulejmán szultán Isztambulba vitette. *Herculeas statuas*: 1488–1489 (Balogh 1966. 138.); *Herculis simulachrum*: 1526e (Balogh 1966. 139), *Herculis signo ex aere*: 1527 (Velius 1762. 103.), *Ab arce vero regia manus abstinuerunt, ante cuius ingressum in columna extitit Herculis ex aere summo artificio fusa imago*: 1531 (Gruber 2002. 241.)

12 Erődítések / Defence

12.1 Városfalak / Town walls

IV. Béla építette egyszeres falgyűrű a hegy fennsíkja körül, szabályos távolságokra helyezett tornyokkal, első említése *in monte Pestiensis castrum quoddam exstrui fecimus*: 1255 (BTOE I. 40. sz.; Végh 1997. 295–296). Második, külső falgyűrű tornyok nélkül, 14. század utolsó negyede (Végh 1997. 296–297; Bencze 2003a. 114; Végh 2003b. 183–184). Falak körüli árok említése *per fossatum dicte civitatis*: 1441 (Végh 2008. 242. sz.). A Váralja városfala egyszeres falöv a Bem József utca – Margit körút – Vörösmarty utca vonalában. Építési ideje bizonytalan, első említése *ad novum murum seu portam*: 1390 előtt (BTOE III. 111. sz.). Korai bástyás modernizálás János király által, 1530-as évek (Végh 1997. 297–299). Oszmán bástyás erődítés folyamatosan 1541–1686 között (Fekete–Nagy 1973. 343–346).

12.2 Kapuk / Gates

12.2.1 A Várnegyed - Orta Hiszár területén / On the Castle Hill

Bécsi kapu I. Szombat kapu

Esztergomi kapu, I. Szombat kapu

Fehérvári kapu I. Zsidó kapu

Szt. János kapu, Hunyadi János út torkolata a Dísz térenél. Első említése *a parte porte sancti Iohannis*: 1396 (BTOE III. 208), „Palota kapu”: 1663 (Evlia 238), „Vizi kapu”: [1684] (Szilahtár 100), „Vizi kapu”: 1685 (Marsigli-látkép), „Vizi kapu”: 1686 (Marsigli-térképA 35), „Vizi kapu”: 1686 (Marsigli-térképB P), *Porta quae ducit ad Danubium*: 1686 (de La Vigne-térkép P), *Porta Pestiensis*: 1686 (Juvigny–Greischer-térkép 72), *La Porte à la Riviere*: 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép 25), névtelen 1686 (Hesseni látkép), *la porta dell aqua*: 1686 (Hallart–Wening-térkép o), *porte del'Eau*: 1687 (Hauy-térkép L)

37. ábra. Az Árpádkori városfal és tornya a Királyi palota előterében, 2008
Fig. 37 The remnants of the 13th century town wall and tower in the foreground of the Royal palace, 2008
Fotó / Photo: Tihanyi Bence

Juden tor I. Zsidó kapu

Kisajtó, Jezsuita lépcső felső végén a Halászbástyánál. Első említése *ex opposito Kysaytho*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/46, 94), „Rácsos kapu, Rejtett kapu”: 1663 (Evlia 237), „Kis kapu” [1684] (Szilahtár 101), „Kis kapu” 1686 (Marsigli-térképA 45), névtelen 1686 (Hesseni látkép), *potterne* = „Rejtett kapu”: 1687 (Hauy-térkép &)

Kisajtó, Nőegylet utca Ny-i vége. Első említése *türl pey allen heiligen* [1403–1439] (Ofner Stadtrecht X/D). A törökkorban a Savanyúleves bástyába foglalták.

Kisajtó, Táncsics Mihály utca 15 É. Említése 1441 (Végh 2008. 242. sz.), a törökkorban elfalazták.

Kis kapu, a Királyi palota Északi Előudvarának K-i oldalán. Első említése *ein klein Dürl oder Eingang auf einen weiden Platz*: 1567 (Saurau 52), „Ágyúraktár kapu”: 1663 (Evlia 238), „az ágyúöntő vagy ágyúraktár kis kapuja”: [1684] (Szilahtár 101); „Kis kapu”: 1686 (Marsigli-térképA 28), „Kis kapu”: 1685 (Marsigli-látkép), névtelen 1686 (Hesseni látkép), névtelen 1686 (de La Vigne térkép).

Kis kapu, Színház utca keleti oldalán, „Kis kapu” 1686: (Marsigli-térképB O). *Hiszárpecse kapu* 1663 (Evlia 238), a Koldus kapu jobb oldalán lévő kis kapu. *Koldus kapu*, Szt. György tér D-i oldalán. Első említése *porta altera, quae ad arcem ducit*: [1529] (Velius 1762. 102), „Ágyúraktár tér kapuja”: 1663 (Evlia 239), „Koldus kapu”: 1686 (Marsigli-térképA 26), névtelen 1686 (de La Vigne térkép), *La Porte du Chateau*: 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép 28)

Kreinfeld-i kapu, feltehetően a Királyi palota területén, ismeretlen helyen, említése *porta de Kereinfeld*: 1302 (AO I. 272–273. sz.)

Lihegő kapu, a Királyi palota déli nagy rondellájának kapuja. Első említése „Lihegő kapu”: 1663 (Evlia 240, 244), „Frengi torony kapuja”: [1684] (Szilahtár 100), „Frengi kapu”: 1686 (Marsigli-térképA 11), névtelen 1686 (de La Vigne térkép).

Mezei kapu I. Zsidó kapu

Sambstager tor I. Szombat kapu

St. Johannes tor I Szt. János kapu

Szombat kapu, Várfok utca torkolata a Bécsi kapu térnél. első említése *de foro porte Castrabude (!)*: 1332 (A. II. 500. sz.), *in porta Zombathkapw vocata*: 1380 (Végh 2006. 58), *auff dem Turn dess Sambsten tores*: [1403–1439] (Ofner Stadtrecht X/D), „Bécsi kapu”: 1663 (Evlia 235–237), „Bécsi kapu”: [1684] (Szilahtár 100, 215), „Bécsi kapu”: 1685 (Marsigli-látkép), „Bécsi kapu”: 1686 (Marsigli-térképA 53), „Bécsi kapu”: (Marsigli-térképB Q), *Porta Viennensis*: 1686 (de La Vigne-térkép Y), *Porta Strigoniensis*: 1686 (Juvigny–Greischer-térkép 70), *La Porte de Vienne*: 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép 23), *Rondel an der Pforten* 1686 (Hesseni látkép h), *la porta di Vienna*: 1686 (Hallart–Wening-térkép p), *porte de Vienne*: 1687 (Hauy-térkép Y).

Vízi kapu I. Szt. János kapu

Zsidó kapu, Palota út torkolata a Dísz térnél. Első említése *per portam que est iuxta synagogam ludeorum*: 1307 (SRH I. 485), *des tores und turnes pey der alten luden gassen* [1403–1439] (Ofner Stadtrecht X/D), „Mezei kapu” 1594 (Ásik Mehmed), „Mezei kapu” (Evlia 235–236, 252), *Ova kapuszu / „Mező kapu”* 1684 [1684] (Szilahtár 102, 213, 215, 217, 222), *Ova kapuszi / „Mezei kapu”* 1686 (Marsigli-térképA 38), „Mezei kapu” 1686 (Marsigli-térképB U), „Fehérvári kapu” 1686 (de La Vigne-térkép O), *Porta Albensis*: 1686 (Juvigny–Greischer-térkép 71), „Fehérvári kapu” 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép 24), névtelen 1686 (Hesseni látkép), *la porta detta di Alba reale*: 1686 (Hallart–Wening-térkép m), *porte de Stouluassembourg*: 1687 (Hauy-térkép l).

38. ábra. A Fehérvári (középkori Zsidó) kapu, Dörre Tivadar 1900
Fig. 38 Fehérvári (medieval Jewish) Gate, Tivadar Dörre 1900

12.2.2 A Váralja - Bűjük város területén / In the suburb

Felhévízi kapu, Fő utca torkolata a Bem József térnél. Első említése *penes portam seu murum iuxta Danubium*: 1442 (Végh 2008. 244. sz.), „Kakas kapu”: 1663 (Evlia 245, 248), „Kakas kapu”: [1684] (Szilahtár 99, 213), „Kakas kapu”: 1686 (Marsigli-térképA 76), „Kakas kapu”: 1686 (Marsigli-térképB T), *Portae tres in eadem Civitate Inferiori*: 1686 (de La Vigne-térkép 1), *La Porte de la Ville basse*: (Fontana–Nessenthaler-látkép 6).
Istálló kapu, Fő utca a Jégverem utcánál, „Istálló kapu”: 1663 (Evlia 245–246), névtelen 1686 (de La Vigne térkép).

Kakas kapu I. Felhévízi kapu

Kisajtó, Horváth utca torkolata a Margit körútnál, említése *penes Kysaytho*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/532). A törökkorban elfalazták.

Mészáros kapu I. Tótfalu kapu

Rév kapu, Lánchíd utca, a Királyi palota É-i völgyzárófala alatt. „Rév kapu”: 1663 (Evlia 245–246), „Urudzs aga kapuja és tornya”: (Marsigli-térképA 14), névtelen 1686 (de La Vigne térkép).

Tassental kapu, Széna tér. Első említése *ad novum murum seu portam*: 1390 (BTOE III. 111. sz.), *iuxta portas civitatis nostre Budensis Thothfalw et Tossanthalkapw vocatas*: 1498 (Végh 2008. 459. sz.), „Új kapu”: 1663 (Evlia

245), „Új kapu”: [1684] (Szilahtár 99), „Új kapu”: 1686 (Marsigli-térképA 68), „*Gnigrá kapu*”: 1686 (Marsigli-térképB S), *Portae tres in eadem Civitate Inferiori*: 1686 (de La Vigne-térkép 1), *La porte de la Ville Basse*: (Fontana–Nessenthaler-látkép 6), *Porte an der Wasserstatt*: 1686 (Hesseni látkép P).

Tótfalu kapu, Várfok utca és Vérmező utca kereszteződése. Első említése *in platea Thotfalw dicta in fine eusdem (?) platee versus exteriorem portam*: 1493 (Végh 2008. 436. sz.), *iuxta portas civitatis nostre Budensis Thothfalw et Tossanthalkapw vocatas*: 1498 (Végh 2008. 459. sz.), „Mészáros kapu”: 1663 (Evlia 245), „Mészáros kapu”: [1684] (Szilahtár 100, 215), „Mészáros kapu”: 1686 (Marsigli-térképA 66), „Mészáros kapu”: 1686 (Marsigli-térképB R), *Portae tres in eadem Civitate Inferiori*: 1686 (de La Vigne-térkép 1), *La porte de la Ville Basse*: (Fontana–Nessenthaler-látkép 6).

Új kapu I. Tassental kapu

12.3 Tornokok / Towers

Régészeti ásatással feltárt 13. századi tornokok:

Szép Ilonka kút – II. Szárazárok Ny (Zolnay 1984. 205); Hunyadi udvar Ny (Zolnay 1984. 205), Szt. György utca 6 Ny (Végh 2003b. 183), Tóth Árpád sétány 8 Ny (H. Gyürky 1978. 31–39), Kapisztrán tér É (Bencze 2000. 50), Országház utca 34 É (Bencze 2003. 114–115), Országház utca 33 É (Bencze 2003. 114–115).

12.4 Bástyák / Bastions

12.4.1 A Várnegyed - Orta Hiszár területén / On the Castle Hill

Erdélyi bástya, Táncsics Mihály utca K. János király építtette 1530–1541 között (Végh 1997. 298). Névtelen 1542 (Solis-látkép), névtelen 1684 (Hallart–Wening-látkép P), „Erdélyi torony”: [1684] (Szilahtár 95, 101, 224) „Erdélyi bástya”: 1685 (Marsigli-látkép), „Erdélyi torony”: 1686 (Marsigli-térkép A 51), „Musztafa pasa bástyája: 1686 (Marsigli-térképB E), névtelen 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép), *Rondel am Eck gegen die Donau* 1686 (Hesseni látkép Y), névtelen 1686 (de La Vigne-térkép), névtelen 1687 (Hauy-térkép).

Föld bástya, Tóth Árpád sétány ÉNy sarok, Esztergomi rondella. János király építtette 1530–1541 között (Végh 1997. 298). Névtelen 1541 (Schön-látkép), névtelen 1598 (Zimmerman-látkép), „Föld torony”: [1684] (Szilahtár 101, 215), „Föld bástya”: 1685 (Marsigli-látkép), „Föld torony”:

39. ábra. Karakas pasa tornya, 1890 körül
Budapesti Történeti Múzeum, Kiscelli Múzeum, Fotótár 1695.1.
Fig. 39 Tower of Karakaş pasha, around 1890
Budapest History Museum, Kiscell Museum, Photo collection 1695.1.

1686 (Marsigli-térképA 62), „Föld torony”: (Marsigli-térképB H), *La grande Rondelle*: 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép 11), *obere Rondel so die Keyserl: occupiert*: 1686 (Hesseni látkép T), névtelen 1686 (de La Vigne-térkép), névtelen 1687 (Hauÿ-térkép 16).

Híradás bástya, Halászbástya É. Feltehetően János király építtette 1530–1541 között (Végh 1997. 298). Névtelen 1542 (Solis-látkép), „Híradás torony”: [1684] (Szilahtár 95, 101), „Hír torony”: 1685 (Marsigli-látkép), „Hír torony”: 1686 (Marsigli-térképA 48), „Hír torony”: 1686 (Marsigli-térképB D), névtelen 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép), névtelen 1686 (de La Vigne-térkép), névtelen 1687 (Hauÿ-térkép).

Karakas pasa tornya, Palota út K. Építtetője Karakas Mehmed budai pasa (1614, 1618–1621). „Karakas pasa bástyája”: 1663 (Evlia 235), „Karakas Mehmed pasa tonya”: [1684] (Szilahtár 101, 223), „Karakas torony”: 1685 (Marsigli-látkép) „Karakas pasa tornya”: 1686 (Marsigli-térképA 25), „Karakas pasa tornya”: 1686 (Marsigli-térképB M), névtelen 1686 (Hesseni látkép), névtelen 1686 (de La Vigne-térkép), névtelen 1687 (Hauÿ-térkép).

Kászim pasa bástyája, Szt. György utca Ny. Korábi ágyútorony és rondella helyén Szári (Gürdzsi) Kenán budai pasa 1653–1659, 1663) idején kezdték meg építését és Kászim budai pasa (1666–1667) idejében fejezték be, építési tábla 1667/1668 (Gerő 1956). Névtelen 1541 (Schön-látkép), névtelen 1603 (Zimmermann-látkép), „Szári (Gürdzsi) Kenán pasa bástyája”: 1663 (Evlia 235–236), névtelen 1684 (Hallart–Wening-látkép), „Kászim pasa tornya”: [1684] (Szilahtár101), „Kászim pasa tornya”: 1686 (Marsigli-térképA 39), „Haszán pasa tornya”: (Marsigli-térképB L) „Kászim pasa tornya”: 1685 (Marsigli-látkép), névtelen 1686 (Hallart–Wening-látképB), névtelen 1686 (Hesseni látkép X), névtelen 1686 (de La Vigne-térkép), *grosse rondelle*: 1687 (Hauÿ-térkép H).

Kis torony, Királyi palota D, Buzogány torony, Zsigmond király építtette 1410-1430 között. „Frenk módra, európai módra épített kis torony”: 1686 (Marsigli-térképA 9), névtelen 1686 (de La Vigne térkép), névtelen 1687 (Hauÿ-térkép 2).

Magasított ágyúállás, Szt. György tér D, Sziávus aga építette 1684-1686 között. „Sziávus pasa által készített új téglabástya”: 1686 (Marsigli-térképA 24), „védmű” 1686 (de La Vigne-térkép N), *Cavallier*: 1687 (Hauÿ-térkép F), Mehmed pasa bástyája, Babits Mihály sétány K. Nem tudni melyik Mehmed pasa építette. „Mahmud pasa tornya”: 1686 (Marsigli-térképA 52), névtelen 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép), névtelen 1686 (de La Vigne-térkép), névtelen 1687 (Hauÿ-térkép).

Murád pasa bástyája, Anjou sétány É, építtetője Kara Murád budai pasa (1650–1653). „Kara Murád pasa bástyája”: 1663 (Evlia 235), „Murád pasa tornya”: 1686 (Marsigli-térképA 56), „Kara Hodzsza tornya”: (Marsigli-térképB F), névtelen 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép), *das dritte Rondel so die Brand: occupiert*: 1686 (Hesseni látkép), névtelen 1686 (de La Vigne-térkép 13), névtelen 1687 (Hauÿ-térkép).

40. ábra. A Királyi palota nagy rondellája, 2008
Fig. 40 The Great Semi-Circular Bastion of the Royal Palace, 2008
Fotó / Photo: Tihanyi Bence

Nagy rondella, Királyi palota D, János király építtette 1530–1541 között (Végh 1997. 298.). Első említése *Basthia*: 1541 (Végh 1997. 78. j.), *couallier tondo*: 1541 (Mazza 1875. 228), *Rundel*: [1555] (Dernschwam 1923.270), „nagy bástya”: 1663 (Evlia 144), Frengi torony”: [1684] (Szilahtár 101, 220–222), „Frenk módra, európai módra épített nagy torony”: 1686 (Marsigli-térképA 10), „Frenk módra épített torony”: 1686 (Marsigli-térképB B), *La grande Rondelle* 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép 44), *Rondel am Schloss*: 1686 (Hesseni látkép S), *Arcis Rondela* 1686 (de La Vigne-térkép K), *La grosse Rondelle* 1687 (Hauÿ-térkép A)

Savanyú leves bástya, Tóth Árpád sétány Ny. Feltehetően János király építtette 1530–1541 között (Végh 1997. 298). Névtelen 1541 (Schön-látkép), névtelen 1598 (Zimmerman-látkép), névtelen 1684 (Hallart–Wening-látkép), „Savanyú leves torony” [1684] (Szilahtár 101), „Savanyú leves bástya” 1685 (Marsigli-látkép), „Savanyú leves torony” 1686 (Marsigli-térképA 64), „Savanyú leves torony 1686 (Marsigli-térképB I), névtelen 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép), névtelen 1686 (Hesseni látkép), névtelen 1686 (de La Vigne-térkép), névtelen 1687 (Hauÿ-térkép 10).

Sziavus pasa bástyája, Anjou sétány É, építtetője Sziavus budai pasa (1648–1650). „Sziavus pasa bástyája 1663”: (Evlia 235, 245), „Sziavus pasa tornya”: 1686 (Marsigli-térképA 58), „Musztafa pasa tornya”: 1686 (Marsigli-térképB G), névtelen 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép), *Mitlere Rondel so die Keyserl: occupiert*: 1686 (Hesseni látkép V), névtelen 1686 (de La Vigne-térkép 13), névtelen 1687 (Hauÿ-térkép).

Veli bég bástya, Tóth Árpád sétány Ny. Feltehetően János király építtette 1530–1541 között (Végh 1997. 298). Névtelen 1541 (Schön-látkép), névtelen 1598 (Zimmerman-látkép), „Veli bég tornya”: [1684] (Szilahtár 101), „Veli bég tornya”: 1686 (Marsigli-térképA 63), „Ähmed csorbadzsi [tornya]”: 1686 (Marsigli-térképB K), névtelen 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép), névtelen 1686 (de La Vigne-térkép), névtelen 1687 (Hauÿ-térkép 11).

12.4.2 A Váralja – Bűjük város területén / In the suburb

Ali pasa bástyája, Ybl Miklós tér É. „Ali pasa bástyája”: 1663 (Evlia 235, 246, 250, 256), névtelen 1684 (Hallart–Wening-látkép), „Víz torony”: 1686 (Marsigli-térképA 12), „Bölme torony”: 1686 (Marsigli-térképB C), névtelen 1686 (de La Vigne-térkép), *rondelle del'Eau*: 1687 (Hauÿ-térkép C).

Urudzs aga tornya, Lánchíd utca K. „Urudzs aga kapuja és tornya”: (Marsigli-térképA 14), névtelen 1686 (de La Vigne térkép), névtelen 1687 (Hauÿ-térkép).

Istálló bástya, Bem rakpart – Jégverem utca. „Nagy torony az Istálló kapu tövében”: 1663 (Evlia 246), „Víz bástya”: 1685 (Marsigli-látkép), „Istálló torony”: 1686 (Marsigli-térképA 32), névtelen 1686 (Hesseni látkép), névtelen 1686 (de La Vigne térkép) névtelen 1687 (Hauÿ-térkép) .

Arany bástya, Király lépcső É. „Arany bástya”: 1686 (Marsigli-térképA 34), névtelen 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép), névtelen 1686 (Hesseni látkép), névtelen 1686 (de La Vigne térkép).

Ezüst bástya, Király lépcső É. „Ezüst bástya”: 1686 (Marsigli-térképA 33), névtelen 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép), névtelen 1686 (Hesseni látkép), névtelen 1686 (de La Vigne térkép).

Kakas kapu bástya, Bem rakpart Ny, Bem József tér D. „Kakas kapu és torony”: 1686 (Marsigli-térképA 77), névtelen 1686 (Hesseni látkép), névtelen 1686 (de La Vigne térkép).

„Uláma pasa tornya”: 1663 (Evlia 235)
„Báli pasa bástyája”: 1663 (Evlia 235)
„Szulejmán pasa bástyája”: 1663 (Evlia 235)

12.5 Fegyvertárak, löportárak / Armouries, gunpowder storage

L. 19 Különleges jogállású épületek, Friss palota

Fegyvertár, Öntőház utca D, a várfalak között. „Bölme, tele ágyúgolyóval”: 1663 (Evlia 246), „Bölme, a bégség magtárai”: (Marsigli-térképA 13), Ali pasa bástya és Urudzs aga bástyája között, „Urudzs aga kapuja melletti löportár”: 1686 (Marsigli-jegyzék 3), *Armentarium turcicum*: 1686 (de La Vigne-térkép L), *Magazin d'artillerie turqs*: 1687 (Hauÿ-térkép D). Az 1686-os ostromban épen maradt.

Fegyvertár, Clark Ádám tér, Fő utca. „Istálók”: 1685 (Marsigli-látkép), *Armentarium maius*: 1686 (de La Vigne-térkép S), *grand magazin*: 1687 (Hauÿ-térkép O), *Muraille de Escuries du Roy Matthias*: 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép 32), *Proviant Haus*: 1695 (ZaigerW). Az 1686-os ostromban épen maradt.

Lőportár, Budavári Palota, Hunyadi udvar. *Provianthaus*: 1664 (Auer 149); „A fegyvertár megnyújtott bástyái”: 1686 (Marsigli-térképA 22), „Nagy fegyvertár a királyi palotában, ahol löport tároltak”: 1686 (Marsigli-jegyzék), *Armamentarium majus, ubi asservabantur pulveres, 22° July circa hora 7em auras evibratum*: 1686 (de La Vigne-térkép M), *Muraille jettée en l'air par la poudre du Magazin enflammée par les nostres*: 1686 (Fontana–Nessenthaler látkép), *place du grand magazin a poudré qui asauté le 22e juilliet 1686*: 1687 (Hauÿ-térkép E). Felrobbant az ostromban, 1686. július 22-én.

12.6 Lőpormalom / Powder mill

Lőpormalom (*Barutháne*), és -raktár, négyszögletű, sarkain négy toronnyal, 1578 előtt épült (Sudár 2003. 228, Lászlai–Papp 2008. 63–71). Evlia tizenkét kerekét említi (Evlia 252–254). *Ein Palast vnd Zollhaus in der Obern vor Statt*: 1598 (Siebmacher-látképB E), „Löporraktár vára”: 1663 (Evlia 252–254), „Löpormalom” (*Barut degirmeni*): 1669 (Brown), *Der Türcken Bäder*: 1684 (Hallart–Wening-látkép W), „Löporraktár”: 1686 (Marsigli-térképA 79), *Thermarum Scaturigo, sive Balneum Regale*: 1686 (de La Vigne-térkép 2), *un’ antico Castello con un mulino, per fare la poluere*: 1686 (Hallart–Wening-térkép s), *Mola pulveris tormentarij*: 1686 (Kalendárium-látkép N), névtelen 1686 (Fontana–Nessenthaler látkép).

41. ábra. A török kori Lőpormalom (Barutháne), a későbbi Császár malom, Ludwig Rohbock 1840 körül, Budapesti Történeti Múzeum, Metszettár
Fig. 41 The Ottoman period gunpowder mill (Barutháne), later Császár (Imperial) mill, Ludwig Rohbock around 1840, Budapest History Museum, Collection of graphics

12.7 Laktanyák / Barracks

Janicsár laktanya, ismeretlen helyen. „Janicsárok laktanyája”: 1663 (Evlia 243), „janicsár aga szállása”: 1686 (Marsigli-jegyzék 8).

12.8 Őrházak, őrtanyák / Guardhouses

Őrház, Csardak kolkháneszi / „őrház”: (Marsigli-térképA 40).

12.9 Gürz Eliász vára / Castle of Gürz Eliás

Kis erőd a Gellért-hegyen. A törökök építették a 16. század második felében, benne Gürz Eliász türbéje (10.3 Iszlám temetők) és mecsetje (9.3 Iszlám istentiszteleti helyek). *Das Blockhaus, welchs die Türcken angesteckt vnd verlassen*: 1598 (Siebmacher-látképB I), „Gürz Eliász vára, Gürz Eliász palánkja”: 1663 (Evlia 254–255), *Dass Blockhaus*: 1684 (Hallart–Wening-látkép D) névtelen 1686 (de La Vigne-térkép), névtelen 1686 (Fontana–Nessenthaler látkép).

13 Igazgatási épületek / Administration

Tanácsháza, Szentháromság utca É. Első okleveles említése *ex opposito pretorii*: 1397 (BTOE III. 239. sz.), *Rathaus*: (Ofner Stadtrecht X/D, 32, 58, 64), *tanácsháza*: [1541] (Végh 2006. 71). 1541-ben elveszti funkcióját.

Börtön, Szentháromság tér DNy. A Tanácsházánál a Patikáros sorral szemben (Végh 2006. 71).

Pellengér, Szentháromság tér D. A Tanácsháza előtt, a Boldogasszony plébániatemplomhoz átvezető köznél, *pellengér*: 1541 (Végh 2006. 183). Vesztőhely, Tárnok utca Ny, É-i vége. A Káposztapiacon (Végh 2006. 72).

Akasztfő, Várfook utca É-i vége. A Tótfalu kapu előtt, *patibulum*: 1391 (BTOE III. 111. sz.).

Pasa palotája, Színház utca D. A Vízi kapu mellett a keleti oldalon, a mecsetet l. 9.3. Iszlám imahelyek, Pasa mecsetje). „A középső vár palotája”: 1663 (Evlia 238), névtelen 1685 (Marsigli-látkép), „Pasa palotája”: 1686 (Marsigli-térképA 30), *Bassae sive Gubernatoris domicilium cum eius Moschea*: 1686 (de La Vigne-térkép Q), *Habitatio Bassae*: 1686 (Juvigny–Greischer-térkép 69), *La Maison du Bascha*: 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép 33), *maison du bacha*: 1687 (Hauy-térkép M),

Pasa kethudájának palotája, Színház utca É. A pasa palotájával szemben „a pasa kethudájának palotája”: 1663 (Evlia 238).

14 Kereskedelem / Trades and commerce

14.1 Piacterek, vásárterek / Market places

Éves vásár

Pünkösdi vásár, pontos helye Felhévizen ismeretlen, valahol a Duna parton, valószínűleg a révnél. A vásár keletkezésének ideje bizonytalan, időtartama a pünkösdi előtti és utáni nyolc nap (a felhévizi egyház patrocíniuma: Szentháromság). (Tringli 2010, Weisz 2010. 1439, Tringli 2011) Első említése *ad congregationem in Budam ad festum pentecosten venientes*: 1295 (Mon. Strig. II. 365.sz.), *Petrus de foro Danubii*: 1347 (MOL DL 3926), *Aigen Iarmargkt*: [1403-1439] (Ofner Stadtrecht X/D), *ain marckt zu Offn auf pfingsten*: [1500-1505 k.] (Müller 1962. 93–94.), *in superioribus termis prope Wasar penes Danubium*: 1510k (Budai bortizedjegyzék II/342).

Kisasszony napi vásár, IV. László király adománya a városnak. A vásár a Váralján volt, de pontos helye ismeretlen, l. 8. Utcák, Kisvásár, Flek utca, Csorgó utca, Kolbász utca, Búza utca. Időtartama Kisasszony nap (Szűz Mária

születése, szeptember 8) előtti és utáni nyolc nap (a budai főplébánia patrocíniuma Szűz Mária), a vásár vámja a szigeti apácákat illette meg. (Tringli 2010, Weisz 2010. 1439, Tringli 2011) Első említése *nundinas seu ferias ac congregationem fori annui*: 1287 (BTOE I. 214. sz.), *tempore nundinarum circa festum Nativitatis Virginis Gloriose celebrandarum*: 1290 (BTOE I. 242.sz.), *zu Offn facht sich an zu unser liebn frawn tag*: [1500-1505 k.] (Müller 1962. 93–94).

újabb vásár időpontok:

Szt. Mária Magdolna és Szt. Péter mártír napi vásár 1520k, 1524 (MOL DL 36498, 23972), a plébániatemplomoknál l. 9.1 Keresztény istentiszteleti helyek.

Heti vásár

A budaiak által használt pesti kiváltságlevélbe (1244) belefoglalták a heti vásár tartásának szabadságát, IV. Béla a budai heti vásár vámját a szigeti domonkos apácakolostornak adományozta (1255). Első említései: *forum sicut prius habeant cottidianum*: 1244/1496 (BTOE I. 27.sz.), *tributum de foro seu mercato ipsius castri*: 1255 (BTOE I. 40. sz.) *tributum fori sive sollempnis seu cottidiani in castro Pestiensis necnon extra districtum eiusdem castri*: 1255 (BTOE I. 41. sz.),

Kedd, szerda: piactér a Boldogasszony plébániatemplom és a Szt. György kápolna között. Kezdetben a heti vásár kedden (ld. 8. Utcák Keddhely), később szerdán (l. 8. Utcák, Szerda). A 14. század végétől a német városrészben, a 15. századtól Szt. György piacnak nevezik (l. 8. Utcák, Szt. György piac), ma Tárnok utca. Első említése *in foro tertie ferie*: 1320 (MOL DL 40389), *feria quarta in civitate Budensi*: 1388 (BTOE III. 48. sz.), *Den Mitich pey den Tewtschen vmmb vnßer frawen kirchen ann den placzen*: [1403–1439] (Ofner Stadtrecht 227. sz.), *in theatro sancti Georgii martiris*: 1459 (Z X. 69. sz.).

Péntek, szombat: piactér a Szt. Mária Magdolna plébániatemplom körül.

Kezdetben a hetivásár szombaton, majd pénteken és szombaton (l. 8. Utcák, Szombathely, Szombatpiac). A 14. század végétől a magyar városrészben, ma Kapisztrán tér. Első említése *in foro sabbati*: 1320 (MOL DL 40389), *prope locum fori Sabbati*: 1322 (Wenzel 1857. 200. sz.) *der Freitag bey den Vngern vmmb sand Marie Magdalenen kirche an den pletczen*: [1403–1439] (Ofner Stadtrecht 227. sz.), *sambstag margkt*: [1403–1439] (Ofner Stadtrecht X/D, 154. sz.), *Zombathel*: 1418 (BTOE III. 722. sz.).

42. ábra. Boltablakok a középkori Posztómető utcában, a mai Uri utcában, 2008
Fig. 42 Shop windows in the medieval Clothcutter Street (today Uri utca), 2008
Fotó / Photo: Tihanyi Bence

Posztósüzletek, a Nyíró utcának (néha más néven: Posztómető, Hátsó, Mindszent, Szt. György utca, l. 8. Utcák) K-i házsorában sorakoztak, ma Uri utca K-i oldala a Szentháromság utca és a Dísz tér között (Benda 2011). Említései *cameram lapideam pro incidendis pannis aptam*: 1427 (BTOE III. 920. sz.), *boltarum ubi panni vendi censuerint*: 1440 (Katona 1790. 102–104.), *Schint Gvelb ... unter den Gvant Lauben*: 1514 (Végh 2008. 570. sz.). Kalmárüzletek, a Szt. György piac (más néven: Kalmár utca, Tikszer l. 8. Utcák) Ny-i házsorának É-i részén sorakoztak, ma Tárnok utca Ny-i oldala a Hajadon utcától É-ra (Benda 2009–2010). Említései *bei den stein kremen*: [1403–1439] (Ofner Stadtrecht 154. sz.); *inter institas*: 1475 (Végh 2008. 347. sz.).

Patikák, a Szt. György piac K-i házsorának É-i részén (más néven: Patikáros sor, Patikáros utca l. 8. Utcák), ma Tárnok utca K-i oldala (Benda 2011). Említései: *in serie apotecariorum (!) ex opposito pretorii*: 1397 (BTOE III. 239. sz.); *vor den apotekeren*: [1403-1439] (Ofner Stadtrecht 154. sz.); *inter appotecas(!)*: 1475 (Végh 2008. 343. sz.); *in serie Apothecariorum*: 1500 (Végh 2008. 474.sz.).

Mészárosok

Mészárszékek, a német mészárosok céhének mészárszékei a Szt. György piacon, a kalmárüzletek és a patikáros boltok közötti térségen, ma Tárnok utca (Benda 2012). Említései *an den fleish pengken*: [1403–1439] (Ofner Stadtrecht 154. sz.), *in platea Apothecariorum in vicinitatibus ...et sedem semellarum a meridionali ... ac macellorum carniū ab occidentali partibus*: 1475 (Végh 2008. 344. sz.).

Mészárszékek, a magyar mészárosok céhének mészárszékei a Szombatpiacon, a Szt. Mária Magdolna templom déli oldala mentén, ma Kapisztrán tér É. Említései *in foro Sabbati... ad latus macellorum foris ecclesiam beate Marie Magdalene*: 1457 (Végh 2008. 299. sz.), *sedes carnificum*: 1500 (Végh 2008. 472. sz.).
Vágóhíd, ismeretlen helyen, a Duna partján a német mészárosok házainak szomszédságában (I. 8. Utcák, Mészáros utca). Említései *Wagohyd*: 1509 (*Mészáros céhkönyv* 377–380), *auf der gemain slachprugken pey der Tonaw*: [1403–1439] (Ofner Stadtrecht 105).

Halárusok

Halpiac, a napi piac egyik része a Tanácsháza előtt, élőhalak árusításának helyszíne, (Végh 2006. 73, 185. L. még 8. Utcák, Elevenhalszer), ma Uri utca kiszélesedése a Szentháromság utca torkolatánál. Első említése *am Vischmargk*: [1403–1439] (Ofner Stadtrecht 110. sz.), *Elewenhalzer*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/276), *Elewenhalwchaya*: 1511 (Végh 2008. 549. sz.), *Halzer*: 1529 (Végh 2008. 728. sz.).
Halász utca, I. 8. Utcák
Királyi halászház, királyi szolgáltatónépek a Váralján, lakóhelyük a Halász utca (I. 3.2 Eltérő birtoklású területek, 8. Utcák). Említései *piscatores ... in suburbio castri ... commorantes*: 1424 (*Mészáros céhkönyv* 344) *magistri piscatorum nostrorum de eodem suburbio ad nostrum regale palatium spectantium*: 1474 (*Mészáros céhkönyv* 348),
Haltartók, a halárusok haltartói a Dunában a Váralján, pontos helye ismeretlen. Említése *reservacula piscium venditorum*: 1509 (*Mészáros céhkönyv* 378).
Haltartók, a német mészárosok haltartói, a Dunában a Váralján a vágóhíd mellett. Említése *reservacula*: 1509 (*Mészáros céhkönyv* 378–380).

Zsemlyesütők, pékek

Zsemlyeszek, I. 8. Utcák (Benda 2012)

Kofák a Szt. György piacon [1403–1439] (Ofner Stadtrecht 154. sz.):
gyümölcsárus, *obserin*, kilencen a patikák előtt, ma Tárnok utca K-i oldal É-i vége.
zöldséges, *Dy fragnerin, dy daz gmüess verkauffen*, kilencen, a patikák előtt, ma Tárnok utca K-i oldal közepe.
sajtos, *kaserin*, kilencen a patikák előtt a zsemlyeszekig, ma Tárnok utca K-i oldal D-i vége.
baromfi árus, *hunerin*, kilencen a kalmár üzletek előtt, a mészárszékekig, az elárusítás helyének neve másként: Tikszer (I. 8. Utcák), ma Tárnok utca Ny-i oldal D-i rész.
vadvágó, *Wiltpreterr*, ketten vagy hárman a mészárszékek mögött, ma Tárnok utca Ny-i oldal közepén.
káposztás, *kreüterin*, hatan a mészárszékek mögött a városi konyháig, az elárusítás helyének neve másként: Káposztapiac (I. 8. Utcák), ma Tárnok utca Ny-i oldal a Balta köznél.

Török-kori boltok

Bazár, Dísz tér, „bazár”: 1663 (Evlia 234), „bazár”: 1686 (Marsigli-térképA 37).
Bazár, Szentháromság tér, Bazár”: 1686 (Marsigli-térképA 46), „Musztafa pasa bazárja”: 1686 (Marsigli-jegyzék 1).
Bedesztán, Szentháromság tér. *Bedesztán*: 1663 (Evlia 243), *Bedesztán*: 1686 (Marsigli-térképA 42).
Üstkészítők, Szentháromság tér 2., Városháza. *Kazándzsılár jeri dir*: 1686 (Marsigli-térképA 43).

14.2 Kereskedelmi igazgatás / Commercial administration

Vámszedőhely, a szigeti apácáké, kezdetben a vár kapuiban, a piactereken és a Váralján, a vásártéren szedték, később a Váralja városfalának kapuiban is. Első említése *in porta castri et in foro*: 1290 (BTOE I. 243. sz.) *tam in castro Budensi quam sub castro*: 1290 (BTOE I. 242. sz.), *de foro porte Castrabude*: 1332 (A II. 500. sz.), *zollhaus*: [1555] (Dernschwam 1923. 270), *iuxta portas civitatis nostre Budensis Thothfalw et Tossanthalkapw vocatas*: 1497 (Végh 2008. 458. sz.).
Mérleg, a szigeti apácáké, a piactéren, közelebből ismeretlen helyen. Említése *mensura illa masa vocata*: 1464 (MOL DL 16034).
Vámszedőhely, a szigeti apácák vámszedőhelye Kelenföld faluban. Említése *per villam nostram Kelenfeulde vocatam*: 1380 (MOL DL 6726).

Vámszedőhely, budai káptalané, Felhévizen a révnél. Az ott lévő vásártéren szedték, közelebből ismeretlen helyen, a Duna partján. ... *tributum circa Calidas Aquas superiores Budenses in portu Danubii ... quod ... tributum fori Geysa vocaretur*: 1465 (MOL DL 67/1 fol. 33v-34v).

15 Középkori kézművesség / Medieval crafts
Ötvösök

Szombatpiac, János ötvös 1378 (MOL DF 208517)
Boldogasszony plébániatemplommal szemben, Magyar Mihály 1388 (BTOE III. 54. sz.)
Boldogasszony plébániatemplom környékén / Szt. Miklós utca, Magyar Miklós 1411 (BTOE III. 564. sz.), 1427 (BTOE III. 915. sz.)
Boldogasszony plébániatemplom környékén, Hans Österreicher 1427 (BTOE III. 915. sz.)
Szt. György kápolna előtt, Ruprecht ötvös 1481 (DF 238159), 1490 (DF 208830)

Ötvös utca, Stephan Kremnitzer 1489 (DF 238163), 1505 (DF 238174)
Tanácsházától nem messze, Bernhard ötvös 1491 (DF 238181), 1501 (DF 238105)
Szt. György kápolnával szemben, Matthias Harber (kereskedő is) 1501 (DF 238105)
Ötvös utca, Pietro de Belanis 1505 (DF 238174)
Ötvös utca / Boldogasszony plébániatemplom környékén, Imre ötvös 1489 (DF 238163), 1505 (DF 238174)
Ötvös utca, Ötvös György, 1505, 1510k (Budai bortizedjegyzékek I/137, II/111)
Ötvös utca, Boldogasszony plébániatemplommal szemben, Ötvös János 1505, 1510k (Budai bortizedjegyzékek I/660, II/178)
Ötvös utca, Ötvös Konrád özvegye (Budai bortizedjegyzékek I/661)
Ötvös utca, Ötvös Lénárt 1520 (DF 250212)
Ötvös utca, Ötvös Ráfáel 1505, 1510k (Budai bortizedjegyzékek I/17, II/29)
Szombat kapu előtt, Márton ötvös 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/390)

Pénzverők

Pénzverőház [1403–1439] (Ofner Stadtrecht X/D), 1441 (DL 249009), 1505, 1510k (Budai bortizedjegyzékek I/603, II/440)
Boldogasszony plébániatemplom környékén / Szt. Miklós utca, Nicolaus Czauczach 1411 (BTOE III. 564. sz.), 1427 (BTOE III. 915. sz.)
Ötvös utca, Leonhard Plat 1467 (DL 93370)
Szt. György piac, Pénzverő Miklós 1502 (DF 238110)
Olasz utca vége / Tej utca, Pénzverő Miklós 1489, 1504 (DF 286489 p. 87.)

Gyöngyfűzők

Ötvös utca, Gyöngyfűző Osvát 1505 (Budai bortizedjegyzékek I/48, 136)
domonkos kolostor mellett, Farkas gyöngyfűző 1505 (Budai bortizedjegyzékek I/572)
Boldogasszony plébániatemplom mellett, Péter gyöngyfűző 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/598)

Ónkorsógyártók

Szt. György kápolna előtt, Ulrich ónkorsógyártó 1479 (ÖStA, HHStA Archiv Erdődy, Urkunden D 771)
Szt. György piac, Péter ónkorsógyártó 1481 (DF 238159)
Szt. György kápolna körül, Jakab ónkorsógyártó 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/404)
Szt. György kápolna előtt, Orbán ónkorsógyártó 1511 (DF 238114)
Szt. György kápolna előtt, Rozsnyói Lukács 1527 (Eszk. k. m. lt. 46-5-9)

Kardcsiszárok

Olasz utca, Csiszár Demeter 1507 (DF 238294)
Olasz utca, Csiszár János 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/26)
Szt. István kolostornál, Csiszár János 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/616)
Mészáros utcában, Csiszár Péter 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/320)

43. ábra. Ülőfülkés kapualj a budai Várnegyedben, Uri utca 32, 2011
Fig. 43 Gateway with sedilia in the Castle District, 32 Uri utca, 2011
Fotó / Photo: Tihanyi Bence

Kádárok, pintérek

Mindszent utca, Imre kádár 1471 (DL 45484)
Olasz utca vége, Kádár Vítál 1486 (DL 19161)
Szombathely, Pintér István 1494 (DL 39213), 1505 (Budai bortizedjegyzékek I/358)
Zsemlye utca, Pintér Lőrinc 1505 (Budai bortizedjegyzékek I/428)
Szt. Pál utca, Benedek kádár 1505 (Budai bortizedjegyzékek I/320)
Felhévíz, László kádár 1505 (Budai bortizedjegyzékek I/173)
Felhévíz, András kádár özvegye 1505 (Budai bortizedjegyzékek I/268)
Szombathely, Pintér Máté 1505, 1510k (Budai bortizedjegyzékek I/306, II/260)
Szombathely, Mária Magolna plébániatemplom mellett, Pintér Pál, 1505, 1510k (Budai bortizedjegyzékek I/86, II/73, 618)
Szombathely, Pintér Cirják 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/402)

Szombahely, Pintér László 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/53)
Szt. Pál utca, Pintér Miklós 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/331)
Szt. Pál utca, Pintér Pál 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/47)
Újváros, a kisajtó mellett Mátyás kádár 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/532)

Szűcsök

Szt. Miklós utca, Brünni Miklós szűcs 1389 (DL 8836)
Mindszent utca, néhai Kunz szűcs és fiai 1403 (DL 8864)
Olasz utca, Nikolaus Korpner 1446 (DL 93040)
Szt. György utca, János szűcs 1457 (DF 238093)
Mindszent utca, Pál szűcs 1477 (Batthyany cs. körmendi lt. Acta Ant. Misc. 5-7-157)
Mindszent utca, Hans Graf 1489 (DF 286489 p. 82)
Mindszent utca, Georg Geier 1493 (DF 229059)
Mindszent utca, Miklós szűcs 1493 (DF 229059)
Olasz utca, Mihály szűcs 1493 (DF 274032)
Olasz utca, Ambrus szűcs özvegye 1498 (DL 106070)
Szt. György kápolna előtt, Tamás szűcs 1505 (Budai bortizedjegyzékek I/396)
Szt. György kápolna előtt, Gyöngyösi János 1505, 1510k (Budai bortizedjegyzékek I/345, II/343)
Szt. György kápolnánál, Antal szűcs 1505 (Budai bortizedjegyzékek I/656)
Mindszent utca, Szűcs Pál özvegye 1505 (Budai bortizedjegyzékek I/74)
Mindszent utca, Kis Domonkos 1505, 1510k (Budai bortizedjegyzékek I/149, 596, II/119, 474)
Kisajtóval szemben, Szűcs Jakab 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/46)
Mindszent utca, Szűcs Gergely 1505, 1510k (Budai bortizedjegyzékek I/281, 414, II/251, 392, 534)
Mindszent utca, Szűcs Lőrinc 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/218)
Mindszent utca, Szűcs Péter 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/425)
Olasz utca, Kristóf szűcs 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/96)
Mindszent utca, Sigismund Peinizer 1513 (DF 286489 p. 82)
Szt. György utca, Szűcs Tamás 1520 (DL 106083 p. 549–550)

Vargák

Szombatpiac, Márk varga 1322 (DF 229865)
Szt. György piac, Andreas Greis 1423 (BTOE III. 819. sz.)
Szt. György piac, Tamás császári varga 1434 (BTOE III. 1073. sz.)
Szt. György piac, Erdélyi Gáspár 1457 (DF 238093)
Alhévíz, Bornemissza Péter 1482 (DL 93548)
Szt. János utca, Barthus varga 1494 (DF 274182)
Kisvásár, Német János 1505 (Budai bortizedjegyzékek I/509)
Olasz utca, Varga Péter 1505 (Budai bortizedjegyzékek I/544)
Olasz utca, Varga István 1505, 1510k. (Budai bortizedjegyzékek I/4, II/38, 424)
Ötvös utca, Varga Jakab 1505, 1510k (Budai bortizedjegyzékek I/413, II/407)
Tanácsháznál, Varga Lőrinc 1505 (Budai bortizedjegyzékek I/255)
Tanácsháznál, Menyhért varga 1505 (Budai bortizedjegyzékek I/401)
Tótfalu, Varga Gergely 1505 (Budai bortizedjegyzékek I/447)
Szt. János utca, néhai Gergely varga 1509 (DF 274197)
Szt. János utca, Menyhért varga 1510k. (Budai bortizedjegyzékek II/318)
Olasz utca, Varga Benedek 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/335)
Tanácsházzal szemben, Varga János özvegye 1510k. (Budai bortizedjegyzékek II/100)
Tikszér, Varga Márton 1510k. (Budai bortizedjegyzékek II/203)
városi konyha mellett, Varga Péter 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/533)
Zsidó kapu mellett, Varga János 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/487)
Zsidó kapu mellett, Horvát Miklós 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/544)
Tej utca, Varga László (Budai bortizedjegyzékek II/411)
Szt. János utca, Varga Fülöp özvegye 1517 (DF 208156)

Erszénygyártók

Mindszent utca, Miklós erszénygyártó 1415 (BTOE III. 663. sz.)
Nyíró utca, Erszénygyártó János 1505 (Budai bortizedjegyzékek I/402)

Ablakgyártók (üvegművesek)

Mindszent utca , Máté ablakgyártó 1471 (DL 45484)
Szt. Pál utca, Zöld János 1488 (DL 19445)
Szombathely tér, Máté ablakgyártó 1494 (DL 39213)
Szombathely tér, Benedek ablakgyártó 1494 (DL 39212)
Szt. Mihály kápolna mellett, Ablakgyártó Ferenc 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/48)

Ácsok

Csorgó utca, Ács Farkas 1505, 1510k (Budai bortizedjegyzékek I/188, II/175)
Boldogasszony plébániatemplom temetője, Ács János özvegye (Budai bortizedjegyzékek II/413)

Kőfaragók, kőművesek

Szt. György piac, Pocakos János kőfaragó 1365 (DF 208573)
Mindszent utca, Mátyás kőfaragó 1471 (DL 45484)
Szt. Pál utca, János kőfaragó özvegye 1483 (Kiss 2005. 8. sz.)
Szombathely, Mindszent utca, Zalai György 1505 (Budai bortizedjegyzékek I/98, 597)

Szt. Mihály kápolna mellett, Mészáros utca végén, Antal kőfaragó (Kőműves Antal) 1505, 1510k (Budai bortizedjegyzékek I/357, II/330)
Olasz utca, Mátyás kőfaragó 1507 (DF 210734)
Tótfalu, Kőműves Gergely 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/643)
Szombathely, a Tej utcában, Kőműves György 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/576)
Mészáros utcában, Kőműves Pál 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/217, 365, 369)
Zsemlye patikával szemben, Nicolo Mediolano kőműves 1528 (Eszt. k. m. lt. 72-1-5.)

Nyereggyártók, nyergesek

Szt. György piac, Péter nyerges 1479 (Kiss 2005. 4. sz.)
Szt. Zsigmond utca, Fülöp nyerges 1489 (Schwartner 1802. 375–376.)
Szt. János utca, Gáspár nyerges 1503 (Knauz 1863. 61. sz.)
Szt. György piac, Gergely nyerges 1504 (Rómer 1877. 57–58.)

Fazekasok

Pénzverőházban, Fazekas János 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/440)
Tótfalu, Fazekas Pál 1505, 1510k (Budai bortizedjegyzékek I/395, II/393)

Török kori mészégetők

Calcariae fornaces septem: 1686 (de La Vigne térkép), névtelen 1687 (Hauy térkép)

16 Szolgáltatás / Services

Városi konyha, Tárnok utca Ny É-i vége, a Káposztapiacon (Végh 2006. 72).
Említése *zu der alten kuchen*: [1403–1439] (Ofner Stadtrecht 15).

Népkonyhák (*imáret*)

Evlia Cselebi három népkonyháról emlékezik meg név szerint, ezek: Szülejmán imaretje, Szeráj imaretje, janicsárok imáretjei: 1663 (Evlia 249–250). Helyük ismeretlen.

Kereskedőfogadók, karavánszerájok (*han*)

Evlia Cselebi szerint az *Orta Hiszár* (Középső vár) területén 5 kereskedő fogadó (*han*) van, a a *Debághâne* (Tabán) területén pedig 3 kereskedő fogadó: 1663 (Evlia 243).
Musztafa pasa karavánszerája, ma Döbrentei tér. Tabánban a Zöldoszlopos fürdő közelében, Hindi baba tekkéje mellett. „Musztafa pasa karavánszerája”: 1578 előtt (Sudár 2003. 228.), „fogadó”: 1669 (Brown), névtelen 1686 (de La Vigne térkép G).
1 kereskedő fogadó az alsó városban: 1663 (Evlia 247).
Musztafa pasa karavánszerája, a Kakas kapu fürdő közelében, a Gönyüllü mahalesziben. „Musztafa pasa karavánszerája a benne lévő nyolc bolttal”: 1578 előtt (Sudár 2003. 28).

17 Egészségügy / Health

Ispotályok

Szt. Erzsébet ispotály / St. Elisabeth Spital, Tabán, a Gellérthegy aljában a hévizeknél, pontos helye ismeretlen, az Erzsébet-híd és a Rudas fürdő között feltárt kisméretű, egyenes szentélyzáródású templom azonosítása a Szt. Erzsébet ispotály templomával vitatott (Garády 1943a. 184–193, Lócsy 1967. 200–213). A középkorban Kispesten (a későbbi Alhévíz) állt a pesti Szénapiaccal szemben (Csánki 1893. 16–26). Királyi alapítású, de az alapítás pontos időpontja nem ismert (Végh 2006. 97–98), első említése *in hospitali sancte Elizabeth sub monte, qui dicitur sancti Gerardi*: 1276/14. század (Catalogus 2021, cf. uo. 1528–29). Zsigmond király újjáépíttette *czu dem gepew des newen spitals czu Ofen pey Sant Elsbeth*: 1429 (Házi I/2. 442. sz.), utolsó említése *desolationem maximam hospitalis et ecclesie sancte Elizabet in inferioribus calidis aquis existentis*: 1532 (MZsO IX. 99. sz.) Török-kori sorsa nem ismert. Térképeken és látképeken az épület nem szerepel.
Szentlélek ispotály / Heiliggeist Spital, Frankel Leó út K, a Malom tó É-i oldalán, a budai tanács felügyelte ispotály Felhévizen a Szentlélek rend kezelésében (Kubinyi 1964. 123–129). Alapításának körülményei és alapítójának személye nem ismert, első említése *domus hospitalis Sancti Spiritus in suburbio prefati castris [novi montis Pestiensis]*: 1330 (MonStrig III. 157–158). A török-korban elpusztult, környékén emelkedett a Veli bég fürdő.
Szt. Lázár ispotály / St. Lazarus Spital, Rézmál, pontos helye ismeretlen, a középkori Váralja városfalától északra a szőlők között állt (A. VI. 256. sz, BTOE III. 111. sz.). Alapítójának személye és alapításának ideje ismeretlen, első említése *supra sancti Lazari*: 1355 (A. VI. 256. sz.), utolsó említése *proxime sancti Lazari*: [1530] (Szerémi 1857. 283). Feltehetően leprások számára létesült ispotály (Végh 2006. 102). Valószínűleg a török kor ostromaiban pusztult el. Látképeken és térképeken nem szerepel.

Középkori fürdők

Királyi fürdő Felhévizen, ismeretlen helyen. *Ladislaus Ferdews circa balneum regis*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/414), „királyi fürdő”: 1556 (Wernher 1746, 848).

Fürdő Felhévizen, ismeretlen helyen. A felhévizi prépost fürdője 1459 (MOL DL 14966).

Fürdő Felhévizen, ismeretlen helyen a Szentlélek ispotály környékén a Duna mellett. Buda város adta át 1355-ben a szigeti apácáknak. Török korban

feltehetően itt állt a Veli bég fürdő, I. török fürdők. Első említése *in Calidis Aquis ... Felhevyzeen valo Ferede*: 1355 (A VI. 188. sz.), *prope balneum sanctimonialium de insula leporum*: 1430 (BTOE I. 980. sz.), „isopotályos fürdő” 1556 (Wernher 1746, 848).

Fürdő a Szentpétermártír városrészben, ismeretlen helyen. Említése *circa sanctum Petrum penes balneum*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek II).

Szt. János fürdő, ismeretlen helyen a Szentistván városrészben. Említése *Georgius Feredes in balneo sancti Joannis*: 1505 (Budai bortizedjegyzékek I/ 91).

Királyi fürdő Alhévizen, ismeretlen helyen. Említése „királyi fürdő”: 1556 (Wernher 1746. 848).

Fürdő Alhévizen, a török korban valószínűleg itt állt a Zöldoszlopos fürdő I. török fürdők. Első említése: *in Alhewiz penes ferdewhaz* 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/295), „közfürdő” 1556 (Wernher 1746. 848).

Fürdő Alhévizen, *Bad*: 1541 (Schön-látkép), *PADT*: 1542 (Solis-látkép) *Warme Bäder* 1598 (Siebmacher-látképB H), Gellérthegy alatt gőzölgő épület, nem világos melyik alhévizi fürdővel azonos.

Török kori fürdők

Állami gőzfürdő, Országház utca Ny – Uri utca K, pontos helye ismeretlen. A kalocsai érsek palotájából alakították ki 1549 előtt, 1686 után lebontották (Sudár 2003. 242). „fürdő”: (Schwandtner 1746. 849) „kicsiny gőzfürdő”: 1663 (Evlia), „városi gőzfürdő a Kádi utcájában”: 1686 (Marsigli-jegyzék 7).

Pasa palota gőzfürdője, Színház utca K. Alapfalai részben feltárva a karmelita kolostor alatt. 1686-ban leégett, majd lebontották (Gerő 1980. 112–115, Sudár 2003. 240). „gőzfürdő”: 1663 (Evlia), „gőzfürdő a pasa palotájában”: 1686 (Marsigli-jegyzék 8).

Nyitott tetejű hévfürdő, Gellért tér, ma Gellért fürdő. Középkori eredetű, romos épület (Sudár 2003. 244). Első említése 1594 (Sudár 2003. 231), „Nyitott tetejű hévfürdő”: 1663 (Evlia 247), „nyitott fürdő”: 1669 (Brown), „török fürdő” 1684 (Hallart–Wening-látkép W), „Nyitott tetejű hévfürdő”: 1686 (Marsigli-térképA 16, Marsigli-jegyzék 6), *Thermae*: 1686 (de La Vigne térkép F), *i bagni*: 1686 (Hallart–Wening-térkép r).

Zöld oszlopos hévfürdő, Szt. Gellért rakpart, ma Rudas fürdő. Szokollu Musztafa budai pasa építtette 1571–1572-ben (Gerő 1980. 98–102, Sudár 2003. 242; Lászay–Papp 2005). Első említése név nélkül 1572 (Omichius 33), „Zöld oszlopos hévfürdő”: 1663 (Evlia 247), „Zöld oszlopos fűdő”: 1669 (Brown), *Thermae*: 1686 (Juvigny–Greischer-térkép 80), „Zöld oszlopos hévfürdő”: 1686 (Marsigli-térképA 18, Marsigli-jegyzék 5), *Thermae*: 1686 (de La Vigne-térkép F), *i bagni*: 1686 (Hallart–Wening-térkép r).

Tabán hévfürdője, másnéven Kis hévfürdő, Hadnagy utca 8-10, ma Rác fürdő (Gerő 1980. 96–98, Sudár 2003. 243; Maráz–Papp 2006). Első említése 1572 (Omichius 33), „Tabán hévfürdője”: 1663 (Evlia 247), „Tabán hévfürdője”: 1669 (Brown), *Thermae*: 1686 (Juvigny–Greischer-térkép 80), „Kis hévfürdő”: 1686 (Marsigli-térképA 17, Marsigli-jegyzék 4), *Thermae*: 1686 (de La Vigne-térkép F), *i bagni*: 1686 (Hallart–Wening-térkép r).

Tojgun pasa gőzfürdője, Fő utca – Ponty utca. Alapfalai a kapucinus kolostor K-i szárnya alatt részben feltárva, 1553–1555 között építtette Tojgun budai pasa. 1686 után lebontották. Első említése 1555 (Dernschwam 1923. 271.), „Tojgun pasa gőzfürdője”: 1663 (Evlia 247), *Duo balneae in dicta Civitate Inferiori*: 1686 (de La Vigne-térkép &).

Kakas kapu hévfürdője, Fő utca – Ganz utca, ma Király fürdő. Szokollu Musztafa pasa építtette 1578 előtt (Gerő 1980. 93-96, Sudár 2003. 243–244). Nevét a közeli Kakas kaputól (I. 12.2 Kapuk) nyerte. „Kakas kapu hévfürdője”: 1663 (Evlia 248), „Kapu hévfürdő”: 1669 (Brown), *Thermae*: 1686 (Juvigny–Greischer-térkép 80), „Kapu hévfürdő”: 1686 (Marsigli-jegyzék 3) *balneae in dicta Civitate Inferiori*: 1686 (de La Vigne-térkép &).

Lőporraktár hévfürdője, Frankel Leó út, a mai Lukács fürdő helyén. Nevét a szomszédos Lőpormalomról és raktárról (I. 12.6 Lőpormalom) nyerte.

„Lőporraktár hévfürdője”: 1663 (Evlia 248), „Deszkás fürdő”: 1669 (Brown), „Bekir efendi deszkás hévfürdője”: 1686 (Marsigli-térképA 80, Marsigli-jegyzék 2), „Deszkás fürdő”: (Magliar 46)

Veli bég hévfürdője, Frankel Leó út, ma Császár fürdő. Szokollu Musztafa pasa építtette 1574/75-ben, építési felirat a fürdő falában (Gerő 1980. 103–106, Sudár 2003. 243), „Veli bég hévfürdője”: 1594 (Sudár 2003, 231), „Veli bég hévfürdője”: 1663 (Evlia 248, 252), „Veli bég hévfürdője”: 1669 (Brown), *Thermae*: 1686 (Juvigny–Greischer-térkép 80), „Veli bég hévfürdője”: 1686 (Marsigli-térképA 81, Marsigli-jegyzék 1), *i bagni*: 1686 (Hallart–Wening-térkép r), „a királyné hévfürdője” 1686 (Kalendárium-látkép H).

18 Oktatás / Education

Boldogasszony plébánia iskolája, feltehetően a plébániaegyház közelében, pontos helye ismeretlen. Első említése *scola ecclesie beate Virginis*: 1398 (BTOE III. 267. sz.), *scola beate Marie virginis*: 1525 (Számadáskönyv). Minden plébánia és kolostor mellett működött iskola, de ezekről pontosabb adatokat nem ismerünk. (Kubinyi 1973.)

Evlia Cselebi szerint a Középső várban (*Orta hiszár*) hét medresze és hat mekteb volt. Közülük ismert a Fürdő dzsámi (I. 9.3 Iszlám istentiszteleti helyek) melletti mekteb, első említése *schul*: [1555] (Dernschwam 1923. 271), „Győzelem dzsámia mektebje”: 1663 (Evlia 243), ma Uri utca. Evlia külön megemlíti még a Középső dzsámi mektebjét: 1663 (Evlia 243).

Ugyancsak Evlia szerint a Tabánban (*Debágháne*) négy mekteb volt, a Váralján (*Büjük város*) pedig öt medresze és hat mekteb. Ezek közül említést tesz Makbul Musztafa pasa medreszejéről: 1663 (Evlia 243). Mindezen iskolák pontos helye ismeretlen.

19 Különleges jogállású épületek / Residential buildings of special status

Királyi rezidenciák

Régi királyi ház / Kammerhof, ma Táncsics Mihály utca 7–9. A 14. században (és feltehetően a 13. század második felében is) a királyi udvarnak otthont adó épületegyüttes, építési ideje ismeretlen. I. Károly, I. Lajos királyok és Mária királyné egyaránt bővítették (I. 9.1 Keresztény istentiszteleti helyek, Szt. Márton kápolna). I. Lajos király 1381-ben eladományozta a Buda feletti Szent Lőrinc pálos kolostornak, később a Cillei grófoké, majd az Országh családé. A törökkor elején jelentős ostromsérülések érték (I. 12.4 Bátyák, Erdélyi bástya) (Zolnay 1959/60, Zolnay 1963, Zolnay 1967, Zolnay 1968, Végh 2006. 269–272). Első említése *In den Chammerhof hin / In derselben Kluse / Wunt der kunic mit huse*: [1301] (Catalogus III. 1905. sz.), *in contrata sancti Nicolai prope curiam regiam*: 1337 (Végh 2008. 26. sz.), *antiqua domus regis*: (BTOE III. 683. sz.), *magnam curiam seu domum ipsorum et eiusdem claustrī, que olim condam domini Karoli regis prefuisset, in civitate Budensi prope portam Zombatkapu existentem, in wlgari Tewtonicali Chammerhoff nuncupatam*: 1423 (BTOE III. 825. sz.), névtelen 1541 (Schön-látkép), névtelen 1542 (Solis-látkép), névtelen 1686 (de La Vigne-térkép), névtelen 1687 (Hauý-térkép).

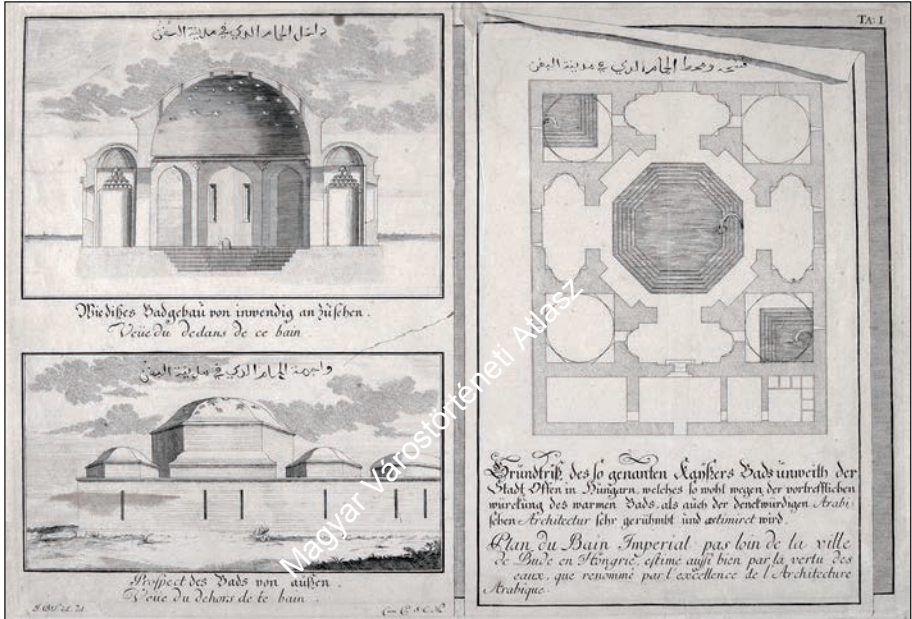
Királyi palota, ma Budavári Palota. Eredete vitatott, legrégebbi részének az ún. István-torornak és a környező épületeknek a felépítése a 14. század közepén Anjou István herceg személyéhez köthető, de kapcsolatba hozható a 13. század közepén István ifjabb királlyal (később V. István király) is (Spekner 2002; Magyar 2004). A királyi palota kialakítása I. Lajos király uralkodása alatt kezdődött az 1360-as években, amelyet Zsigmond király teljesített be az 1420-as évekre (Gerevich 1966; Holl 1997; Magyar 1997; Tóth 2006). Reneszánsz szellemű átépítése Hunyadi Mátyás és II. Ulászló királyok alatt (Balogh 1966, Magyar 2005; Magyar 2008). Első említése *Bude in nostro castro regali*: 1387 (BTOE III. 36. sz.), *ad curiam regis*: 1390 (BTOE III. 111. sz.), *a parte castrī nostrī regalis*: 1438 (BTOE III. 1179. sz.), *circa castrum nostrum Budense*: 1439 (BTOE III. 1226. sz.). A török korban a II. (ún. Zsigmond-) udvar épületei megsemmisültek löporrobbanásban. Az 1686-os ostromban az egész palotát rommá lőtték. Maradványait régészeti ásátás tárta fel (Gerevich 1966; Holl 2005) „Arany palota”: (Evlia 231, 240) „Királyi palota”: (Marsigli-térképA 1), „Királyi palota”: 1686 (Marsigli-térképB A), *Arx Regum Hungariae*: 1686 (Kalendárium-látkép C), *Le Chasteau*: 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép 26), *Le Palais dans le le Chasteau, où habitoit le Roy Matthias*: 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép 29), *das Schloß*: 1686 (Hesseni látkép A), *Arx*: 1686 (de La Vigne-térkép B), *bastim du Chasteau*: (Hauý-térkép B).

A királyi palota látképeken és térképeken kiemelten ábrázolt részei:

A palota külső (II.) szárazárkának kapuja, *ante portam arcis Budensis*: [1530] (Szerémi 1857. 95), „a belső vár kapuja”: (Evlia 239), „Középső kapu”: [1684] (Szilahtár 223), „Palota kapu” 1686 (Marsigli-térképA 2), *La porte de Chasteau*: 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép), névtelen 1686 (de La Vigne-térkép), névtelen 1687 (Hauý-térkép).

A palota belső (I.) szárazárkának kapuja, névtelen 1490k (Schedel-látkép), névtelen 1541 (Schön-látkép), *in daz iner tor*: 1529 (Balogh 1966. I. 55), „belső vár kapuja”: 1663 (Evlia 240) *La Porte du Chasteau* 1686 (Fontana–Nessenthaler látkép 28), névtelen 1686 (de La Vigne térkép), névtelen 1687 (Hauý-térkép).

István-torony, *cis turrim quondam ducis Stephani*: 1434 (BTOE III. 1069. sz.), *ad latus turris Isthwanwr*: [1457] (Thuroczi 1985. 280), *de turri Stephani Haragos*: [1531] (Szerémi 1857. 318), névtelen 1490k (Schedel-látkép), névtelen 1541 (Schön-látkép), névtelen 1598 (Siebmacher-látkép),

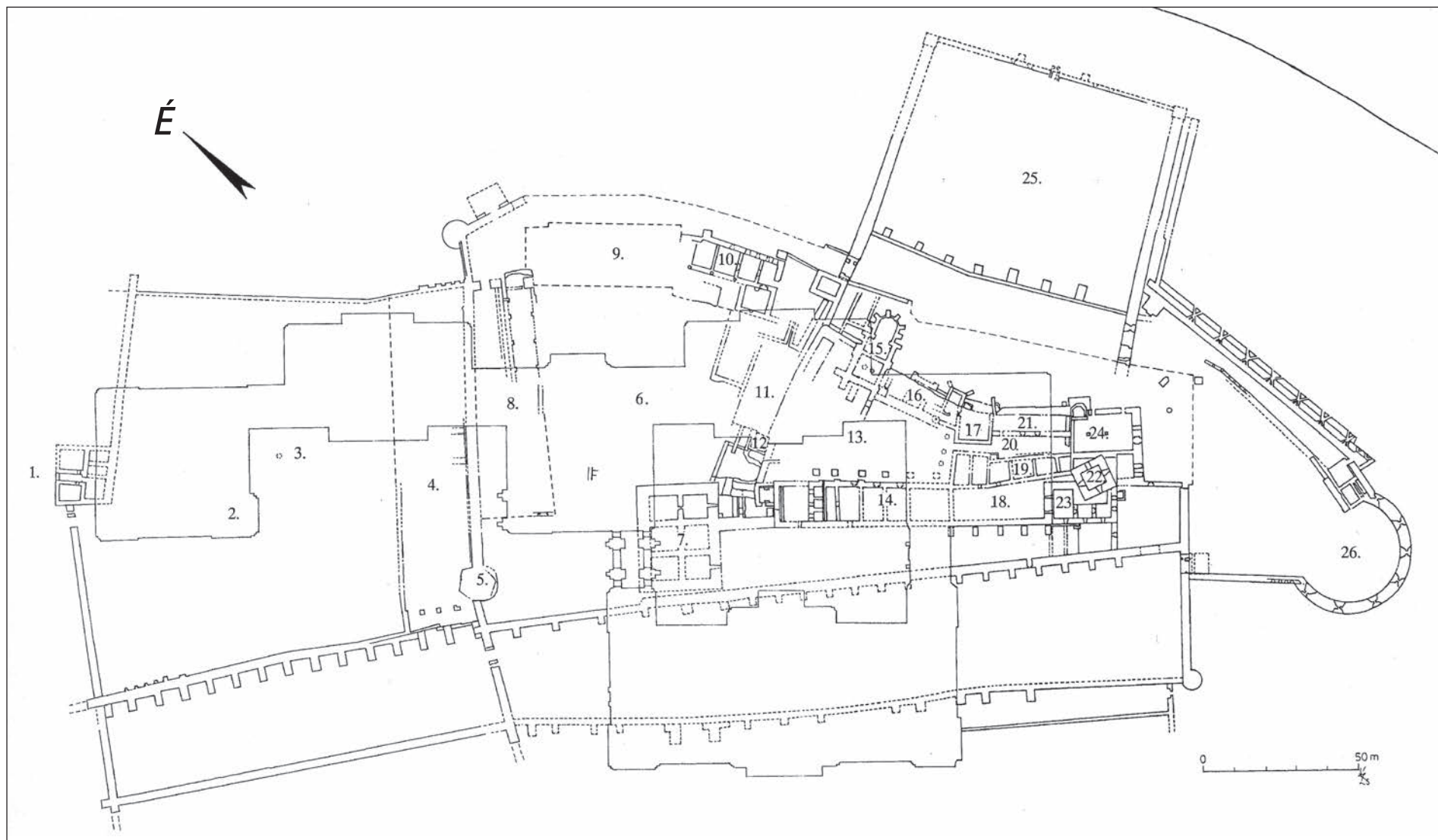

44. ábra. A Veli bég fürdő (ma Császár fürdő) keresztmetszete, látképe és alaprajza, Fischer Von Erlach 1721

Budapesti Történeti Múzeum, Metszettár

Fig. 44 Cross-section, view and ground plan of the Bath of Veli bej (today Császár fürdő), Fischer Von Erlach 1721

Budapest History Museum, Collection of graphics

45. ábra. Királyi palota, a középkori palota ásatási alaprajza a modern palota alaprajzára vetítve, 1. „Friss” palota, 2. Északi előudvar, 3. Herkules szobor, 4. Külső (II.) szárazárok, 5. Kaputorony, 6. Külső (Zsigmond király) udvar, 7. Csonka torony, 8. Zsigmond király palotája, 9. Mátyás király „befejezetlen” palotája, 10. Konyhák, 11. Belső (I.) szárazárok, 12. Kaputorony, 13. Középső (Dísz-) udvar, 14. A Díszudvar nyugati szárnya, 15. Királyi kápolna, 16. A Díszudvar keleti szárnya, 17. A Díszudvar déli szárnya, 18. Függőkert és cisterna regia, 19. Belső udvar nyugati szárnya, 20. Belső (Kis) udvar, 21. Belső udvar keleti szárnya, 22. István torony, 23. Tárnokház, 24. Délkeleti épületszárny 25. Vízi vár, 26. Rondella és kaputorony (Kuczogi Zsuzsanna rajza)

Fig. 45 Overall map of the excavated medieval Royal palace and the recent Palace building, 1. "Friss" palace, 2. Northern forecourt, 3. Statue of Hercules, 4. Outer (II.) dry moat, 5. Gatehouse, 6. Outer (King Sigismund's) court, 7. "Csonka" (Incomplete) Tower, 8. Palace of King Sigismund of Luxembourg, 9. The „uncompleted” palace of King Matthias Corvinus, 10. Kitchens, 11. Inner (I.) dry moat, 12. Gatehouse, 13. Middle court or Court of State, 14. West wing of the Court of State, 15. Royal Chapel, 16. East wing of the Court of State, 17. South wing of the Court of State, 18. Hanging garden and cisterna regia, 19. West wing of the Inner Court, 20. Inner (Small) Court, 21. East wing of the Inner Court, 22. Stephen's Tower, 23. House of the Royal Treasury, 24. South-east wing, 25. Castle at the water, 26. Semi-Circular Bastion and gatehouse. (Drawn by Zsuzsanna Kuczogi)

névtelen 1684 (Hallart–Wening-látképA), *Mostra la torre ruinata*: 1686 (Hallart–Wening-látképB A), névtelen 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép), névtelen 1687 (Hauy-térkép).

Csonka-torony, *in turri manca*: 1486 (CJH I. 460), *turrim amplissimam ... in turrim, quam Mancam ex cognomento dicunt ... in Budensem turrim missi, quam Mancam cognominant*: [1490-96] (Bonfini 1936. III/75, IV/7, 60), névtelen 1490k (Schedel-látkép), *Schonka Pannonii*: 1527 (Velius 1762. 16), *ad Chonka toron*: (Szerémi 1857, 161), névtelen 1541 (Schön látkép), *in den Thurm gelegt im Schloss, den mann Czunka nennet*: 1555 (Dernschwam 1923.), „Börtön”: [1684] (Szilahtár 217), névtelen 1684 (Hallart–Wening-látképA), „Börtön” 1686 (Marsigli-térképA 3), *Turris magna quae erat pro captivitate Christianorum*: 1686 (Juvigny–Greischer-térkép85), *Chonka Torony*: 1686 (Kalendárium-látkép D), névtelen 1686 (Fontana–Nessenthaler látkép), névtelen 1686 (de La Vigne térkép), névtelen 1687 (Hauy-térkép).

Királyi kertek, Dózsa György tér K. Az 1686-os térképeken már nem szerepel, *addigra elpusztult. Kungs garten*: 1541 (Schön-látkép), névtelen 1598 (Siebmacher-látkép), *Der Schloss Gartten*: 1684 (Hallart–Wening-látkép 1).

Egyéb

Friss palota, királyi tulajdonú városi ház a Királyi palota előtt, feltehetően hadiszertárnak is használták, mivel az előtte álló térségen ágyúkat tároltak. Épületét valószínűleg a várfalba foglalt Fegyvertár épületével azonosíthatjuk a Koldus kapu (I. 12.2 Kapuk) mellett (Magyar 1992). A török uralom alatt fegyvertárként hasznosították. Első említése *ante castrum Budense in oppositum atrii Friispalotha denominati*: [1457] (Thuroczy 1985. 293), *Fris-palatha*: 1494 (Engel 1797. 95), *alia domus regia Frispalotha vocata*: 1514 (Végh 2008. 577. sz.), *domus regie maiestatis ante castrum Budense*: 1525 (MTT 22 [1877]), *Frispalotha*: 1541 (Végh 1997. 76. j.), *ein oedes Arsenal*: 1664 (Auer 149); „Fegyvertár”: 1685 (Marsigli-látkép), „Ágyuraktár”: 1686 (Marsigli-térképA 27), névtelen 1686 (de La Vigne-térkép), névtelen 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép), *Magazin*: 1687 (Hauy-térkép G).

Pénzverőház, ma Hess András tér K. A budai pénzverés korai színterét a Régi királyi házban kereshetjük, amelynek eladományozása után a pénzverő ház helyszíne a Boldogasszony-plébániatemplom északi szomszédságába került át. Első említése *der kamer oderr der müntz geschefte*: [1403–1439] (Ofner Stadtrecht X/D), *domum cusionis monetarum*: 1441 (Végh 2008. 242. sz.), *in domo Penzwere*: 1505 (Budai bortizedjegyzékek I/384), *Penzwererhaz*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/440).

20 Közművek, vízvezetékek, kutak / Public utilities, water pumps, wells Közkutak

Fedett kút, közelebbről ismeretlen helyen a Várnegyedben. Említése *ex opposito putei cooperti*: 1397 (BTOE III. 239. sz.).

Közkút, ma Kapisztrán tér. A Szt. Mária Magdolna plébániatemplom / Győzelem dzsámi É-i oldalán a Szombathely tér közepén. Említése *in Zombathel prope fontem*: 1505 (Budai bortizedjegyzékek I/358), névtelen 1686 (de La Vigne térkép).

Közkút, ma Dísz tér É. A Középső dzsámi ÉK-i sarka előtt a piactéren, névtelen 1686 (de La Vigne térkép), névtelen 1686 (Marsigli-térképA), névtelen 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép), *Ou L'on faisoit Circonsive Les Enfants turqs*: 1687 (Hauy-térkép Q).

Közkút, ma Szentháromság tér D. A Bűjök dzsámival szemben, névtelen 1686 (Marsigli-térképA), névtelen 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép), *Ou L'on faisoit Circonsive Les Enfants turqs*: 1687 (Hauy-térkép Q).

Evlia Cselebi további azonosíthatatlan helyű közkutakat sorol fel: „Szülejmán kán kútja, Uláma pasa kútja, Arszlán pasa kútja, Aga kútja, Hodzsa Músza kútja” 1663 (Evlia 244).

Ásatási tapasztalatok szerint a Várnegyed területén minden telekhez tartozott kút a középkorban (Holl 1966, Írásné Melis 1973, Nyékhelyi 2003, Szebeni 2005).

Édeskút, ma Tárnok utca. Ház neve a Szt. György piacon (Végh 2006. 168–169), *Edeskwth*: 1501 (Végh 2008. 478. sz.), *Edeslyk*: 1504 (*Esztergom* 185. sz.).

Evlia szerint a Középső várban hét víztartó és a házakban 200 kút van 1663 (Evlia 250)

Vízművek

A királyi palota vízműve:

A város első vízvezetékét Zsigmond király építtette. Említése *der ihm vor Zeiten des Wasser zu Ofen in unser Stat uf den Berg zuleitten*: 1416 (ZsO V. 2086 sz.); *Magistro Urbano Chatornas pro emendis plumbo, ferro, asseribus et aliis attinenciis, simul cum labore carpentariorum pro reformatione molendini siue aqueductus, ex quo per glacies confractum erat*: 1525 (Fraknoi 1876, 86). A vízmű szerkezetét Vincenzo Scamozzi írta le (Scamozzi 1615). A vízmű Duna parti szivattyújának maradványai, Lánchíd utca 19–21 (Fényes 2007; Magyar 2010). A vízmű csorgókútjának helye kérdéses, feltehetően a királyi palotában volt.

Mátyás király a budai hegyekből vezette a vizet a királyi palotába. Említése *In fontem regie per octo fere stadia pixidatis tubis, fistulisque plumbeis*

aquam subduxerat.: 1490–1496 (Bonfini 137). A Sváb-hegyi Városkút középkori forrásházának feltárása (Garády 1988).

A vízmű csorgókútja (Pallas-kút) a palota második udvarán: *In medio subdivalium fons aeneus, marmoreo lacu circumventus, cui Pallas galeata subcintaque imminet*: 1490–1496 (Bonfini 136); *iuxta fontem chatornakwt*: 1545–1548 (Szerémi 320); *ein schöne von Glockhen Speis gegosne Fontane oder Schallen*: 1583 (Steinach 203–204), *prope fontem, cuius aquas per plumbeos Siphones in arcem perductas*: 1600–1606 (Isthvanfi 1622. 50); *ein hübscher Röhrbrunn, sambt einer rott Marmorsteinern grossen Scallen, doch ohne rinnendes Wasser stehet. Item ein schoner Schöpffbrun und Cistern, welche vor alters sehr schön mögen sein gewesen, anietzo aber gantz ödt undt umbrauchsam*: 1664 (Auer 150); névtelen 1686 (de La Vigne térkép); névtelen 1687 (Hauÿ-térkép).

A vízmű cisztenája: *in tauarnicali nostra domo, circa cisternam cis turrim condam ducis Stephani in castro nostro Budensi situata*: 1434 (BTOE III. 1069. sz.); *cisterna regia*: 1484 (Balogh 1966. I. 89).

Vízmű, ma Fő utca 3–5, csorgója Színház utca K. A Duna parton egybe épült az Istálló toronnyal (I. 12 Erődítések), malomkerekes szivattyús szerkezete csővezetéken keresztül a Szeráj Dzsámi előtti csorgóba emelte fel a vizet. A vízművet Hodzsa Musza pasa készítette (Mehmed Chalife 410), „Víztorony vas kerekekkel”, „csorgókút”: 1663 (Evlia 243–244, 246, 250), névtelen 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép), névtelen 1686 (de La Vigne-térkép), *Murage neuf fait par les turgs pour descendre de la ville à l'Eau*: 1687 (Hauÿ térkép P).

21 Közlekedés / Traffic

Kikötő

A Váralja Duna-partján mindenütt volt lehetőség a kikötésre. Felhévizen külön megemlítik a nagy kikötőt 1515k (MOL DL 26166).

Hajósok, bárkások

Szt. Istvánnál, Hajós Tamás 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/298)
Verestorony környékén, Bárkás Tamás 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/77)
Verestorony mellett, Bárkás György 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/71)
Szt. Péternél, Bárkás András 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/230)

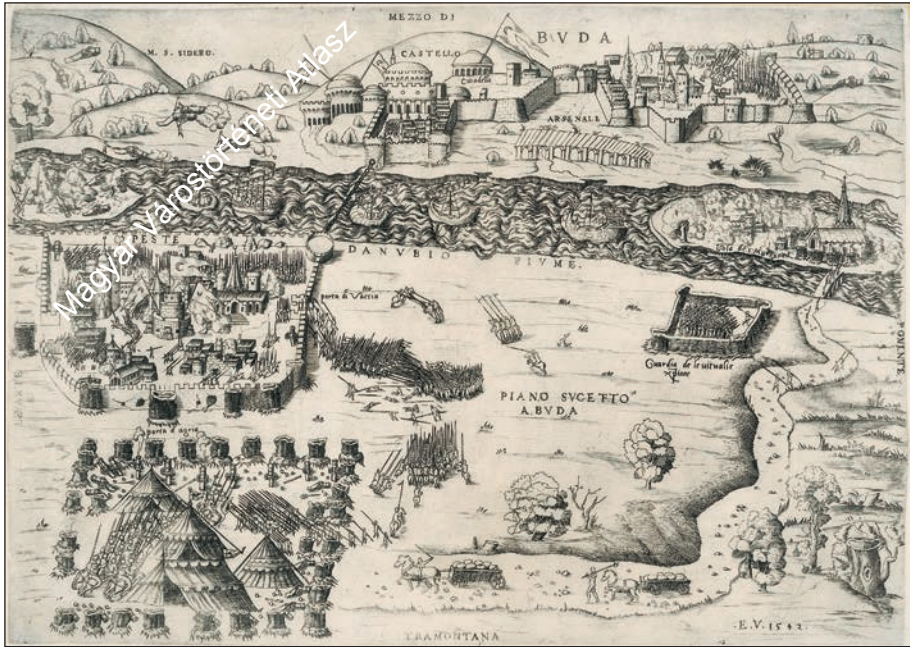
Révek

Pesti rév, Buda és Pest város között (Alhévizen, ma Ybl Miklós tér). A királyé, a pesti és budai királyi hajósok és révészek közössége (királyi szolgáltatónépek, a 15. századtól céhes szervezet, lakóhelyük Pesten) működtette. A révám egyharmada a budai káptalant illette (Kubinyi 1964. 104–107). Első emítései *portus Pest*: 1148 (BTOE I. 1. sz.), *Pestreue*: +1092 [1325k]/1399 DHA I. 285).

Felhévi / Jenői rév, Felhévíz és Jenő falu között, a mai Margit-híd táján. Az 1260-as évek vége óta a szigeti apácáké, a révám egyharmada a budai káptalan illette (Kubinyi 1964. 107–110.) Első említése *villa Jenev cum omnibus utilitatibus suis, portu videlicet in Danubio*: 1274 (BTOE I. 128. sz.).

Hajóhíd

Hajóhíd, ma a budai Ybl Miklós tér és a pesti Vigadó tér között. A törökök az első hajóhidat 1526 szeptemberében építették a Dunán, ezt azonban elbontották (Dzseládzáde). A város elfoglalása után Szokollu Musztafa (1566–1578) pasa építtette az első állandó hajóhidat (Fekete–Nagy 1973. 28), ez a 15 éves háború ostromaiban (1598, 1602/1603) elpusztult, de újból felépítették, 1686-ban újból lerombolták. A híd 70 darab láncsal összekötött hajóból állt, az Ali pasa bástyájától D-re ért a budai partra. *Die Schiffprucken*: 1598 (Siebmacher-látképB O), névtelen 1598 (Siebmacher-látképA), „hajóhíd” 1663 (Evlia 250, 256), *Die abgebrante*

46. ábra. A dunai zárólánc Enea Vico rézmetszetén, 1543
Budapesti Történeti Múzeum, Metszettár
Fig. 46 Chain across the Danube on the engraving of Enea Vico, 1543
Budapest History Museum, Collection of graphics

Brucken: 1684 (Hallart–Wening-látkép 4), *Pons Budae a Turcis destructus*: 1686 (de La Vigne-térkép 1).

Zárólánc

Bizonytalan eredetű zárólánc a Dunán. Először az oszmán hódítás korai időszakában készült látképeken szerepel, elhelyezése is bizonytalan, vagy a királyi palota D-i völgyzárófala végében (Vico), vagy a völgyzárófalaktól É-ra épült toronyhoz erősítve (Matrakcsi Nászu). Névtelen 1542 (Vico látkép), névtelen 1544 (Matrakcsi Nászu látkép).

Országutak

Fehérvárra vezető út, ma Alkotás út és Budaörsi út. Első említése *magne vie albensi*: 1302 (CDH IX/7. 731–734.), névtelen 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép), névtelen 1686 (de La Vigne térkép), névtelen 1686 (Marsigli-térképB).

Kispestről (Alhévírről) a Fehérvári országútra vezető út, ma Kereszt utca, Hegyalja út. Első említése *per viam, per quam itur versus occidentem*: 1302 (CDH IX/7. 731–734.), névtelen 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép), névtelen 1686 (de La Vigne térkép), névtelen 1686 (Marsigli-térképB).

Fehéregyházára (Óbudára és Esztergomba) vezető út, ma Frankel Leó út. Első említése *supra viam de ipsa Buda versus Albam ecclesiam tendentem* 1453 (MOL DL 14735), névtelen 1686 (Fontan–Nessenthaler látkép), névtelen 1686 (de La Vigne térkép).

Szent Lőrinc kolostorhoz vezető út, ma Várfok utca, Szilágyi Erzsébet fasor. Első említése *versus ecclesiam sancti Laurencii circa magnam stratam euntem*: 1355 (A VI. 256. sz.), névtelen 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép), névtelen 1686 (de La Vigne térkép).

Hidak

Kőhíd a Váralján a Molnár utcában. Pontos helye nem ismert. Említése *Khywhed*: 1510k (Budai bortizedjegyzék II/296).

Kőhíd, ma Frankel Leó út. Felhévíz felső részén, a Szentlélek ispotály felől, feltehetően az országúton, a hévízforrások elfolyó ága felett. Említése *opposito pontis lapidei existentis*: 1438 (BTOE III. 1192, 1194, 1198, 1199. sz.).

Híd Kispesten (Alhévizen), a hévizek mellett, a patak (ma Ördögárok) felett, ismeretlen helyen. Említése *usque ad pontem, qui est iuxta aquas calidas*: 1302 (CDH IX/7. 731–734).

Híd, ma Döbrentei tér K. A Debágháne (Tabán) városrészben, a Kovácsi-patak (ma Ördögárok) dunai torkolata előtt a parti úton, névtelen 1686 (de La Vigne térkép).

Szekeresek

Szt. Péternél, Szekeres Bálint 1505 (Budai bortizedjegyzékek I/318)
Szt. Péternél, Szekeres István 1505 (Budai bortizedjegyzékek I/341)
Szt. Péternél, Szekeres Máté 1505 (Budai bortizedjegyzékek I/483)
Alhévizen, köves úton innen, Szekérvezető Albert 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/292)
Dunánál, Szekeres Boldizsár 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/304)
Kolbász utca, Szekeres Gergely 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/174)
Verestorony mellett, Szekeres Antal 1510k (Budai bortizedjegyzékek II/523)

22 Természeti képződmények / Natural features

22.1 Hegyek, dombok / Hills

Barátok hegye, ma Hárs-hegy. Török kori elnevezés, „Barátok hegye”: 1686 (Marsigli-térképB 7).

Budai hegy, új budai hegy, ma Vár-hegy. A budai Vár-hegy a közép és koraújkorban nem rendelkezett saját névvel. Az iratokban a hegyet csak a rajta elhelyezkedő helység nevéből képzett jelzős szerkezettel nevezik meg: budai hegy, új budai hegy, pesti hegy, új pesti hegy. Említések *mons Budensis*: 1428 (BTOE III. 930. sz.), *novus mons Budensis*: 1247 (BTOE I. 33. sz.), *mons Pestiensis*: 1255/1279 (BTOE I. 40. sz.), *novus mons Pesthiensis*: 1265/1504 (BTOE I. 67. sz.).

Diós patak dombja, ma Ferenc-hegy. Török kori elnevezés, „Diós forrás”: [1684] (Szilahtár 96), „Görbe völgy dombjai vagy lejtői”: 1686 (Marsigli térképB 9), „Diós forrás dombjai vagy lejtői” 1686 (Marsigli térképB 9).

Szent Gellért hegye, ma Gellért-hegy. Eredeti neve Pest-hegy, amely Szent Gellért csanádi püspök 1046-ban bekövetkezett vértanúságának színhelye volt. Ennélfogva hamarosan Szent Gellért hegye néven kezdtek emlegetni, és az eredeti név feledésbe merült. Kelenföldre-hegy neve a déli oldalán fekvő Kelenföld falutól ered. A törökök a hegy tetején álló türbébe temetett Gürz Eliásról nevezték el. A keresztények között azonban tovább élt a Szent Gellért hegye név. Egyike az igen ritka, folyamatosan használt helyneveknek. Említései, *sub monte qui dicitur sancti Gerardi*: 1276/XIV. sz. (Catalogus 2021, cf. uo. 1528–1529), *zent gelyert hegye*: 1276/1510 (Margit 148), *in monte Pest*: 1329 (Végh 2006. 50), *in territorio montis Pestiensis*: 1422 (BTOE III. 811.sz.), *in latere montis sancti Gerardi martiris*: 1495 (Végh 2006. 51), *Kelenföldre hegy*: 1527 (Végh 2006. 51), *gerets perg*: 1541 (Schön-látkép), *GERICZ PERG*: 1542 (Solis-látkép), „Gürz Eliász dombja”: 1594 (Sudár 2003. 231), „Gürz Eliász hegye”: 1663 (Evlia 235, 234, 242, 252, 254), „Gürz Eljasz hegye”: [1684] (Szilahtár 96, 214), „Gürz Eliász dombja”: 1686 (Marsigli-térképB 1), *Mons S. Gerardi*: 1686 (Kalendárium-látkép A), *Mons S(anc)ti Gerardi*: 1686 (de La Vigne-térkép C), *Le Mont de St. Gerard*: 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép 49), *Mons S. Gerardi*: (Juvinjy–Greischer-térkép 75)

Gesztenyész-domb, ma Kis-Sváb-hegy. Török kori elnevezés, „Gesztenyész hegy”: [1684] (Szilahtár 207, 212, 216), „Gesztenyész domb”: 1686 (Marsigli-térképB 5).

Gül baba dombja, ma Vérhalom, a Gül baba türbénél. Török kori elnevezés, „Gül baba dombja” 1663 (Evlia 245, 253).

Gürz Eliász-hegye I. Szent Gellért-hegy

Holló-domb, I. Madár-hegy

Hollómál-hegy, ma feltehetően Sas-hegy. Buda és Sasad határán elterülő hegy, mivel a Szakadát dűlő mindkét terület dézsmalistáin szerepel. (I. Szőlődűlők) Ismert Szakadát-hegy neve is. Középkori elnevezés, *vineam Zakadaas apellatam in superiori parte montis Hollomal*: 1506 (Végh 2006. 51).

Kegler, ismeretlen fekvésű hegy, valamint szőlődűlő neve. Neve kúpos formájára utalhat. Esetleg a Kis-Sváb-hegy lehet. Középkori elnevezés, *in monte Kegler*: 1363 (Végh 2006. 51), *in monte Kegler*: 1477/1482 (Végh 2006. 51).

Kelenfölde-hegy I. Szent Gellért-hegy

Király-forrás dombja, ma Svábhegy. Török kori elnevezés „Király forrás dombja”: 1686 (Marsigli-térképB 18).

Kopasz-domb, ma Kis-Gellért-hegy. Török kori elnevezés, „Kopasz domb”: [1684] (Szilahtár 213–214, 225), „Kopasz domb”: 1686 (Marsigli-térképB 2).

Madár-hegy, ma Nap-hegy. Említései, *Madarhegy*: [1530] (Szerémi 284), névtelen 1541 (Schön-látkép), *Muhábád*, *Muhabat* dombja: 1663 (Evlia 236, 242, téves!), „Holló v. Varjú domb”: [1684] (Szilahtár102), „Holló vagy Varjú domb”: 1686 (Marsigli-térképB 3).

Mehmed baba dombja, ma Rózsadomb. Török kori elnevezés, „Türbe”: 1663 (Evlia 245), „Mehmed baba dombja”: 1686 (Marsigli-térképB 21).

Mohanat-hegy, ma Sas-hegy. Török kori elnevezés, „Moanat hegye”: [1684] (Szilahtár 98–99, 213), „Mohanat dombja”: 1686 (Marsigli-térképB 4).

Nándor-hegy, ma Sváb-hegy – János-hegy. Középkori elnevezés, *de monte Nandor*: 1412 (BTOE III. 601), *in monte ... Nandor*: 1515 (Végh 2006. 51).

Szent Pál völgye, ma Budagyöngye, Török kori elnevezés, *Valée de St. Paul*: 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép 59).

Pest-hegy Id. Szent Gellért-hegy

Pesti hegy, új pesti hegy, I. Budai hegy

Sibri, ma János-hegy. Török kori elnevezés, *Sibri*: 1686 (Marsigli-térképB 6).

Szakadát-hegy, feltehetően ma Sas-hegy. Buda és Sasad határán elterülő szőlődűlő neve is (I. 23.1 Szőlődűlők), ezért a hegyet is ezen a határon kell keresnünk. Ismert Hollómál-hegy neve is. Középkori elnevezés, *in monte Zakadaad nuncupato*: 1518 (Végh 2006. 51).

Tusmán-domb, ma a Rézmált és a Várhegyet összekötő dombhát. Buda és Felhézv határán elterülő szőlődűlő neve is (I. 23,1 Szőlődűlők). Középkori elnevezés, *ad monticulum Tusman vocatum*: 1290 (Bártfai 1938. 128. sz.), *Tasmaina*: 1686 (Marsigli-térképB 8), „*Inihán* domb”: 1686 (Marsigli-térképA 68).

22.2 Folyók, patakok, források / Rivers, brooks, fountains

Duna-folyó, névtelen 1493 (Schedel-látkép), névtelen 1541 (Schön-látkép), névtelen 1542 (Solis-látkép), *Die Thonau*: 1598 (Siebmacher-látképB N), *THONAV FLVS*: 1598 v. 1602 (Siebmacher-látképA), *Danubius fluvius*: 1684 (Hallart–Wening-látképA), *IL DANVBIO*: 1686 (Hallart–Wening-látképB), *Danubius*: 1686 (de La Vigne-térkép E, 18), névtelen 1686 (Marsigli-térképB), *Danubius*: (Juvigny–Greischer-térkép); *Danube*: 1686 (Fontana–Nessenthaler-látkép 83), *Danube*: 1687 (Hauy-térkép).

47. ábra. A svábhegyi Városkút, a középkori Király kút forrásházának rajza, Arányi Lajos 1870-es évek
Forster Központ, Tervtár, 11349
Fig. 47 The Városkút on the Sváb Hill, house of the medieval King’ spring, Lajos Arányi 1870s
Forster Center, Collection of architectural drawings 11349

Kovácsi-patak, ma Ördögárok-patak. Török kori elnevezés, *ist ein Bach*: 1684 (Hallart–Wening-látkép 6), *un picciolo canale*: 1686 (Hallart–Wening-térkép h), „Kovácsi patak”: 1686 (Marsigli-térképB 12), *Rivulus aestivo tempore aridus*: 1686 (de La Vigne-térkép I).

Névtelen vízfolyás. A Váralját / Bűjük várost keresztülszelő kis vízfolyás, a középkori Tassental völgy alján, kb. ma Varsányi Irén utca, Csapláros utca, Vitéz utca vonalában. Ábrázolása, névtelen 1741 (Matthey-térkép).

Csorgókút, ismeretlen helyű forrás a Váralján, a piactér közelében, a hegy-oldalban. Esetleg a Donáti utca 24. sz. alatti forrásnál keresendő. Említései: *Chorogkuth* 1479 (Végh 2008. 361. sz.), *Chorgokuth* 1505 (Budai bortizedjegyzékek I/486).

Kászim pasa forrása, ma kiszáradt forrás a Szt. Orbán téren. Török kori elnevezés, „Kászim pasa forrása”: 1686 (Marsigli-térképB 17), *fons in alta via posita*: 1686 (de La Vigne-térkép 67).

Király forrás / Király kút, ma Városkút. A középkori vízvezeték tápláló forrás, melynek középkori forrásháza ma is működik (Garády 1998). *Kiraly Kuta neuw kutt*: 1583 (Budai basák 291), „Király forrás”: [1684] (Szilahtár 216), „Király forrás dombja”: 1686 (Marsigli-térképB 18).

A hévizek forrásai Alhéziven és Felhéziven az iratokban és a térképeken csak elvétve szerepelnek. Pl. *Hewuyzfew*: 1339 (CDH VIII/4. 369–372), meghatározhatatlan hévízforrás a Malom-tó É-i oldalán. A hévízforrások helyére a fürdők és a malmok utalnak (I. 17 Egészségügy, 26 Malmok). Alhéziven két nagyobb forráscsoport ismert (Zöldoszlopos hévízfürdő, Kis hévízfürdő), valamint a Szt. Gellért hegytől D-re egy további (Nyitott hévízfürdő). Felhéziven a Malom-tóban és körülötte fakadt fel a források vize. A források egykorú leírása (Schwandtner 1746. 848–849.), mai ismertetésük (Horusitzky 1939).

22.3 Tavak, mocsarak / Lakes, marshes

Ismeretlen nevű mocsaras, vizenyős terület a Váralja/Bűjük város városfala előtt, a Tassental kapu/Új kaputól K-re, ma Lövház utca, Margit körút, Kistrókus utca bezárta terület. „Új kapu előtt lévő tó”: 1686 (Marsigli-térképB 20), *un grand paludo*: 1686 (Hallart–Wening-térkép Z), névtelen 1686 (de La Vigne-térkép).

Ismeretlen nevű mocsaras, vizenyős terület az Ördögárok mentén, ma Alkotás út, Városmajor utca, Csaba utca bezárta terület, névtelen 1686 (de La Vigne-térkép).

Ismeretlen nevű mocsaras, vizenyős terület a Nap hegy nyugati oldalán, ma a Mészáros és Avar utcák határolta terület, névtelen 1686 (Hallart–Wening-látképA), névtelen 1686 (de La Vigne-térkép).

22.4 Erdők / Woods

A törökkori ábrázolások (látképek és térképek) Buda határain belül sehol sem ábrázolnak erdőt, legfeljebb a mai Sváb-hegy és János-hegy tetején. A mai Hárs-hegy, illetve a Hármashatár-hegy előhegyei, pl. a Vadaspark nem tartoztak Budához.

A középkori állapotokra nézve semmilyen forrással nem rendelkezünk. Az intenzív szőlőművelés nyilván egyik okozója lehetett az erdők kivágásának, de ennek mértékéről és folyamatáról források híján nem tudunk semmit.

23 Mezőgazdaság / Agriculture

23.1 Dűlők (szőlő, szántó) / Fields (vineyards, arable lands)

Szőlődűlők:

Buda határában már a város alapítását megelőzően is jelentős szőlőültetvények voltak. Az itteni szőlők legkorábbi említése 1225-ből származik (BTOE I. 12. sz.). A szőlő birtokok száma és kiterjedése a város lakossága számának emelkedésével együtt növekedett. A dézsma jövedelme a területileg illetékes veszprémi püspök mellett, királyi adomány folytán, a péterváradai ciszterci apátot (Kispest egy része, 1236 óta), illetve az esztergomi káptalant (Sasad 1390/1391 óta) illetve.

Agyagverem, ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén, *Agyaghverem*: 1505, *Agyagweren*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek 60, 90).

Aranygomb, ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén, *Arangomb*: 1505, 1510k (Budai bortizedjegyzékek 45–47, 71–74).

Aranypohár, ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén, *Aranpohar* 1505, 1510k (Budai bortizedjegyzékek 59–60, 89–90).

Bársonymál, ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén, *Barsonmal*: 1505, 1510k (Budai bortizedjegyzékek 54–55, 82–83).

Bécskő, ismeretlen fekvésű szőlődűlő Sasad falu területén, amely az 1470-es évektől Budához tartozott, *Bechkew*: 1531 (Budai bortizedjegyzékek 102).

Bordélymál, ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén, *Bordelmal*: 1505, 1510k (Budai bortizedjegyzékek 43, 69).

Budapokla, ismeretlen fekvésű szőlődűlő Nyék falu közelében, *Budapokla*: 1389 (BTOE III. 83. sz.).

Csíkestő, ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén, *Chykostho*: 1505, 1510k (Budai bortizedjegyzékek 48–49, 75–76).

Damjánmál, ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén, *Damianmala*: 1383 (BTOE III. 12. sz.), *Demyenmal*: 1505, *Demjenmal*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek 52–53, 80–81).

Epptel, ismeretlen fekvésű szőlődűlő, *Epptel*: 1390 (BTOE III. 93. sz.).

Eydel, ismeretlen fekvésű szőlődűlő a Pest-hegy (*Owmperg*, azaz feltehetően a Szent Gellért-hegy, esetleg a Vár-hegy) alatt, *Eydel*: 1312 (MOL DL 29662).

Fejérföld, ismeretlen fekvésű szőlődűlő a Fehérvárra tartó országút (a mai Alkotás út, majd Budaörsi út) mentén, amely nem tartozott sem a veszprémi püspökség nagy dézsmá nevű tizedkerületébe, sem az esztergomi káptalan sasadi tizedkerületébe, *Feyrfewld*: 1521 (Tiszántúli ref. egyhk. kvt. 133).

Fertály, ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén, *Fertal*: 1505, 1510k (Budai bortizedjegyzékek 43, 68–69).

Formankút, ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén, a Szakadát nevű hegy és szőlődűlő közelében. A német név jelentése – ‘szekeres kút’ – közeli országútra és a mellette lévő közkútra utal, *Formankwth*: 1506 (MOL DL 21648) *Formankuth*: 1505, *Formankwth*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek 55–56, 83–85); *Forman*: 1513 (MOL DL 106083. p. 235, 237).

Hengerejtő, ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén, *Hengereythw*: 1505, *Hengerethew*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek 59, 88–89); *Hengereythew*: 1527 (MOL Gyulafehérvári kápt. Misc. Cist. I. fasc. 5. nr. 22).

Hollómál, ismeretlen fekvésű szőlődűlő Sasad falu területén, amely az 1470-es évektől Budához tartozott. Feltehetően az azonos nevű hegyen terült el amely Buda és Sasad között terült el (I. Szakadát), *Hollomal*: 1531 (Budai bortizedjegyzékek 102).

Kapástemetés, ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén, *Kappasthemethees*: 1505, *Kapasthemethes*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek 53–54, 81–82).

Káplánkő, ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén, *Kapplankyw*: 1505, *Kapplankhw*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek 45, 71).

Kecsele, ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén, *Kechele*: 1505, *Kechelee*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek 61, 90–91).

Kegler, ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén. Az azonos nevű hegyen helyezkedett el (22.1 Hegyek, dombok), *Keegler*: 1363 (Szerdahelyi cs. nyitraszerdahelyi lt.), *Kegler*: 1462 (MOL DL 15766) *Kegler*: 1505, *Kegleer*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek 56–58, 86–87), *Keegler*: 1536 (MOL DL 106083. p. 574).

48. ábra. Bor tárolására kialakított pincék a budai Várnegyedben (Szt. György utca 6.), 2011
Fig. 48 Cellars built for storage of wine in the Castle District of Buda (6 Szent György utca), 2011
Fotó / Photo: Tihanyi Bence

Kerekpalást, ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén, *Kerekpalast*: 1505, *Kerekpalasth*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek 51–52, 80).

Kisaranygomb, ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén. Nyilván szomszédosa az Aranygomb nevű szőlődűlőnek, *Kysarangomb*: 1505, *Kisarangomb*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek 42, 68).

Kisköves, ismeretlen fekvésű szőlődűlő Sasad falu területén, amely az 1470-es évektől Budához tartozott, *Kís Kewes*: 1531 (Budai bortizedjegyzékek 100–101).

Lernenpühel, ismeretlen fekvésű szőlődűlő, amely német nevében egy dombra utal. A veszprémi püspökség nagy dézsmájának szőlődűlői között nem találkozunk nevével, *Lernenpühel*: 1422 (BTOE III. 811. sz.), *Lerichpüchel*: 1526 (Mészáros céhkönyv 301.).

Ligetvölgy, ismeretlen fekvésű szőlődűlő, amely mind a veszprémi püspökség nagy dézsmájának, mind az esztergomi káptalan sasadi dézsmájának jegyzékeiben szerepel. Feltehetően a két terület határán terült el, *Lygethwelgh*: 1489 (Egyetemi kvt. Dipl. Autogr. Prayana 40); *Lygethvwelg*: 1505, *Ligethwelgh*: 1510k, *Ligeth Welgh*: 1531 (Budai bortizedjegyzékek 58–59, 87–88, 104).

Macskalik, ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén, *Maczkalyk*: 1505, *Machalyk*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek 41–42, 67–68).

Magasalja, ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén, *Magaslya*: 1427 (BTOE III. 909. sz.), *Magasalya*: 1505, *Magasalya*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek 50–51, 77–79).

Mandulás, ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén, *Mondolas*: 1505, *Mondolas*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek 49–50, 77), *Mandolas*: 1524 (MOL DL 50556).

Mézesmál, ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén, *Mezesmal*: 1505, *Mezesmal*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek 53, 81).

Nádaskút, ismeretlen fekvésű szőlődűlő Sasad falu területén, amely az 1470-es évektől Budához tartozott, *Nadaskwth*: 1531 (Budai bortizedjegyzékek 102–103).

Nagydezsma, ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén. Feltehetően a dézsmaszedő sátor szokásos helyének közvetlen környéke, *Nagydezma*: 1505, *Nagdezma*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek 56, 85–86).

Nagyköves, ismeretlen fekvésű szőlődűlő Sasad falu területén, amely az 1470-es évektől Budához tartozott, *Nagh Kewes*: 1531 (Budai bortizedjegyzékek 101–102).

Nagysatumál, ismeretlen fekvésű szőlődűlő, amely nem tartozott sem a veszprémi püspökség nagy dézsmá nevű tizedkerületébe, sem az esztergomi káptalan sasadi tizedkerületébe, *Nogsothumal*: 1343 (MOL DL 3554, MOL DL 76690), *Nogsotou*: 1346 (MOL DL 76809).

Nándor, az azonos nevű egykori falu szőlőtermő területe, amely Buda város része lett a 14. század közepén. Dézsmája a veszprémi püspökséget illetve, amely önálló tizedkerületként tartotta számon, *Nandor*: 1375 (MOL DL 6296), *Nandor*: 1441 (MOL DL 13608), de *Nandor*: 1505, de *Nandor*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek 56,), *Nandorkees*: 1524 (MOL DF 276080).

Pezzad, ismeretlen fekvésű szőlődűlő német neve, *Pezzad*: 1383 (BTOE III. 12. sz.).

Rézmál, ismeretlen fekvésű szőlődűlő, amely nem tartozott sem a veszprémi püspökség nagy dézsmá nevű tizedkerületébe, sem az esztergomi káptalan sasadi tizedkerületébe. Azonos nevű szőlődűlő felhévízi területen is ismert, ezért feltehetően a felhévízi területtel volt határos, *Rezzymal*: 1394 (BTOE III. 166. sz.), *Reezmal*: 1521 (MOL DL 106083. p. 575, 576).

Rózsamál, ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén, *Rosamal*: 1505, *Rosas*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek 40–41, 66–67).

Sasad, ismeretlen fekvésű szőlődűlő az elnéptelenedett Sasad falu területén, amely az 1470-es évektől Budához tartozott. Feltehetően az egykori falu belterületét jelöli, *Sasadh*: 1531 (Budai bortizedjegyzékek 103–104.).

Sármellék, ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén, *Sarmelleke*: 1505, *Sarmellek*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek 47–48, 74–75).

Stubuh, ismeretlen fekvésű szőlődűlő német neve, *Stubuh*: 1384 (BTOE III. 23. sz.).

Szakadát, feltehetően Buda és Sasad határán lévő szőlődűlő, mivel neve előfordul, mind az 1510 körül készült budai, mind pedig az 1531-es sasadi dézsmajegyzékben. Egy esetben hegynek is nevezik, más esetben a Hollómál-hegy felső részén elterülőnek mondják. Tehát nyilvánvalóan meredek hegyoldalon helyezkedett el, innen eredhet a mai szóhasználattal szakadéknak mondandó neve. A hegy Őrs felőli, vagyis nyugati, délnyugati oldalán feküdt, *Zakadaas* 1506 (MOL DL 21648), *Zakadak*: 1510, *Sagadadh*: 1531 (Budai bortizedjegyzékek 91, 100), *Zakadad*: 1513 (MOL DL 106083. p. 235, 237).

Szentpál, ismeretlen fekvésű szőlődűlő a Szent Lőrinc pálos kolostor környékén, *Zenthpal*: 1484 (MOL Df 236334).

Tükörmál, ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén, *Tykermal*: 1505, *Thykermal*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek 43–44, 69–70).

Tusmál, felhévizi szőlődűlő Buda város és Felhévíz határán az azonos nevű dombon, *Tusman*: 1290 (BTOE I. 245. sz.), *Tusmal*: 1291 (BTOE I. 256. sz.). Tymion, ismeretlen fekvésű szőlődűlő, *Tymion*: 1375 (MOL DL 6273). Vereskép, ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén, *Vereskep*: 1505, *Wereskep*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek 54, 91). Vereskő, ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén, *Wereskew*: 1510k (Budai bortizedjegyzékek 61–62, 82).

A budai szőlők törökkori kiterjedése a források feldolgozatlansága folytán kevéssé ismert. Evlia Cselebi sétahelyként említi meg néhányat: „Király szőlő, Szőlő liget, Király liget”: 1663 (Evlia 252). Ugyancsak Evlia közli, hogy a budai vámfelügyelő szerint Buda körül 7000 szőlőskert van 1663 (Evlia 252).

Szántóföld:

Werner fia László szántóföldje Kispest mellett, *agri seu terre arabiles*: 1302 (CDH VI/2. 176; CDH IX/7. 731–734.) München-i (*de Munyh*) Kunz szűcs 46 hold szántóföldje Kispest mellett *quadraginta sex iugera terrarum suarum arabilium*: 1367 (CDH IX/4. 50. sz.)

23.2 Kertek / Gardens

Bornemissza János alkincstartó háza és kertje a Szombatkapun kívül, *cum orto*: 1490 (Végh 2008, 415. sz.). Dénes királyi ítélőmester kertje a Szombatkapun kívül, *simulcum orto*: 1485 (Végh 2008, 385. sz.). Logod felé fallal övezett kert, *münchs garten*: 1541 (Schön-látkép). A Fuggerek kertje Logod felé [1555] (Dernschwam 1923. 270).

23.3 Majorságok / Urban farms

Kunc ispán majorja, ma Szépilona. Buda város és Nyék falu között, a Szt. Lőrinc pálos kolostor alatt a felhévizi keresztesek területén. Első említése *predium seu allodium*: 1333 (Mon. Str. III. 222), az esztergomi Szt. István protomártír káptalan birtokában 1424 (BTOE III. 853. sz.), Szilágyi Erzsébet bérlő 1460-80-as évek (Csánky 1906.). Pető fia János majorsága, ismeretlen helyen, a város területén, *allodium*: 1397 (BTOE III. 229. sz.). Jakab polgár (civis) majorsága, ismeretlen helyen, a Kammerhof alatt, a falon kívül, a duna felőli oldalon, *allodium*: 1398 (BTOE III. 265. sz.). Konrad Gündelwein majorsága, ismeretlen helyen, a Szombatkapun kívül az egykori Kammerhof mögött de *quadam domo allodiali*: 1441 (Végh 2008. 242. sz.), *quoddam allodium*: 1462 (Végh 2008. 312. sz.). Boldogasszony plébánia majorsága és kertje, ismeretlen helyen, a Szombatkapun kívül, a Tótfalu utcában, *quoddam allodium simulcum orto ad id annexo*: 1461 (Végh 2008. 309. sz.). A két majorsági házat a Szombatkapun kívül, a Tótfalu utcának a külső kapu felőli végében Márton plébános Bakóc Tamásnak adja, *duas domos allodiales*: 1493 (Kiss 2005. 15. sz.). Erdődy Péter ugyanazon házakat a fehéregyházi pálosokra hagyja, *unacum aliis dubus domibus allodialibus*: 1544 (Végh 2008. 767. sz.).

24 Bányák / Mines

Kőbányák és agyagnyerőhelyek bizonyára voltak, de ezek a forrásokból nem ismertek.

25 Halastavak, halászhelyek / Fishponds and fisheries

Tanya, a budai káptalan halászhelye a Dunán, a megyeri révtől (Káposztásmegyer) a Nagy-szigetig (Csepel-sziget), *piscaturam, que vulgo tona dicitur*: 1147 (BTOE I. 1. sz.). Halastó, a királyi kertekben, a királyi palota alatt 1509 (MOL DL 21905) Halastó, ismeretlen helyen, a Váralján, a Duna partján, *piscina*: 1490 (Végh 2008. 412. sz.) Halász utca, a királyi udvar halászsainak lakóhelye a Duna partján I. 8 Utcák Haltartók, a halárusok és a mészárosok haltartói a Duna partján a Vágóhíd mellett 1509 (Mészáros céhkönyv 5. sz.) Malom tó, Felhévizen a hévforrásoknál, a hegy alatt, a Szentlélek ispotályon innen. Első említése 1510 (MOL DL 26131), *Fond ou source de l’eau des Bains*: 1686 (Fontana–Nessenthaler látkép), *Thermarum Scaturigo, sive Balneum Regale*: 1686 (de La Vigne-térkép 2)

26 Malmok / Mills

Vizimalmok:

Malom, Felhévíz felett, hévízforrásnál Szentjakabfalva területén, a Szentlélek egyház kertjének környékén, a Szentlélek egyház felőli oldalon, a kőhíd mellett, az országút Ny-i oldalán. Első említése: *Stainmul*: 1337 (MOL DL 3926), *Hewuyzfew*: 1339 (CDH VIII/4. 369–372). Budai polgároké, majd az óbudai klarissza apácáké. Malom, Felhévíz felett, a Szentlélek egyház környékén, a hévizek lefolyásának végénél, a Duna mellett, a szigeti apácák fürdője mellett. Első említése 1364 (MOL DL 5289). Petermann óbudai bíró hagyta az óbudai klarissza apácáknak. Malom, Felhévizen, a Malomtő felső végében, hévízforrásnál, a gát alatt, az országút mellett, a Szentlélek ispotályon innen. Első említése, 1497 (MOL DL 20563). Az óbudai klarissza apácáké. Malom, Felhévizen, a királyi hámor alatt, a budai káptalan malma közelében. Első említése, *molendinum*: 1276 (BTOE I. 138. sz.). A szigeti domonkos apácáké. Malom, Felhévizen, a hévizek lefolyásánál. Említése, 1481 (Jászói kvt. hh. lt. Prot. Ant. (A) 32.). Az óbudai váré. Csapómalom vagy hámor, Felhévizen, a hévizek lefolyásánál. Első említése, 1481 (Jászói kvt. hh. lt. Prot. Ant. (A) 32.). A budai káptalané, csapómalom, a 15. század második felében budai szűrccsapók bérelték, majd a budai udvarbíró elfoglalta és hámorra alakították. Molnár utca, Molnárszer, Örlő utca, ismeretlen fekvésű utca a Váralján I. 8. Utcák

Hajómalmok:

Hajómalmok a Dunán, első említés, 1292 (BTOE I. 259. sz.). Malomrév, Malomszer, *Malomre* (Budai bortizedjegyzékek II/435), *Malomzer* (Budai bortizedjegyzékek II/496). A Váralján, a Szentpétermártír plébánia területén feltehetően azt a helyet jelöli, ahol a dunai hajómalmokat a parton kikötötték. Közelebbi helye ismeretlen (Végh 2006. 118).

Evlia Cselebi szerint ló és ökörrel hajtott lisztesmalom 150 van, 1663 (Evlia 250). A Lőportár vára mellett 10 lisztes malom van a hévizekre telepítve 1663 (Evlia 254). Lőpormalom I. 12.6 Lőpormalom